

TC.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

**BÜVEYHİLER ZAMANINDA KİRMÂN BÖLGESİNİN SİYASÎ
VE SOSYO-KÜLTÜREL DURUMU**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

20116230 Gülhan DUYGUN

Danışman

Prof. Dr. Aydın USTA

İstanbul-2015

Gülhan DUYGUN tarafından hazırlanan **Büveyhiler Zamanında Kirman Bölgesinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Durumu** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 20 / 01 / 2015

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

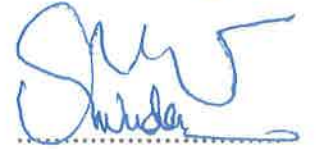
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Aydın USTA (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ahmet TAŞAĞIL

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Osman Gazi ÖZGÜDENLİ (M.Ü.Öğr.Üy.)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	VIII
1. TARİHİ KAYNAKLAR.....	VIII
2. COĞRAFİ KAYNAKLAR	XIV
3. ARAŞTIRMALAR.....	XVII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRMÂN'DA BÜVEYHÎ HÂKİMİYETİNİN BAŞLAMASI.....	14
1. KİRMÂN'IN FETHİNE KADAR BÜVEYHÎLER	14
1.1. KİRMÂN'IN ZAPTI VE İLYÂSÎLERİN ORTADAN KALDIRILMASI.....	19
1.1.1. Muizzüddeve Dönemi Siyasî Olayları (334-356/945-967)	19
1.1.2. Adudüddeve Dönemi Siyasî Olayları (367-372/978-983).....	23
1.2. BÜVEYHÎLER DEVLETİ'NİN ZAYIFLAMAYA BAŞLAMASININ SONRASINDA KİRMÂN'DAKİ SİYASÎ GELİŞMELER.....	30
1.2.1. Samsâmüddeve Dönemi Siyasî Olayları (379-388/989-998)	31
1.2.2. Bahâüddeve Dönemi Siyasî Olayları (379-403/989-1012)	35

İKİNCİ BÖLÜM

BÜVEYHÎLERİN YIKILMASI VE KİRMÂN SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU	39
2. SELÇUKLULARIN ORTAYA ÇIKIŞINA KADAR BÖLGENİN SİYASÎ DURUMU VE KAVURD'UN KİRMÂN HÂKİMİYETİ	39
2.1. KIVÂMÜDDEVLE DÖNEMİ SİYASÎ OLAYLARI (403-419/1012-1028).....	39
2.2. EBÛ KÂLÎCÂR DÖNEMİ SİYASÎ OLAYLARI (419-440/1028-1048).....	44
2.2.1. Selçukluların Kirmân Bölgesine Gelişleri ve Ebû Kâlicâr'ın Vefatı.....	49
2.3. KAVURD'UN KİRMÂN BÖLGESİNİ İTAATİ ALTINA ALMASI VE KİRMÂN SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜVEYHÎ EGEMENLİĞİNDEKİ KİRMÂN'DA ASKERÎ VE SOSYO- KÜLTÜREL FAALİYETLER	57
3. BÜVEYHÎLER DÖNEMİNDE KİRMÂN'IN ASKERÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISINI OLUŞTURAN UNSURLAR.....	57

3.1. BÜVEYHÎLER DEVLETİ’NİN ASKERÎ YAPISI	57
3.1.1. Deylemlerin Askerî Özellikleri.....	58
3.1.2. Türklerin Büveyhî Ordusundaki Roller ve Devlet Üzerindeki Nüfuzları	62
3.1.3. Asker Maaşlarının Ödenmesi	69
3.2. KİRMÂN BÜVEYHÎLERİNİN ABBÂSÎ HİLÂFETİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ.....	71
3.3. KİRMÂN BÜVEYHÎLERİNDE SOSYAL HAYAT.....	74
3.3.1. Kufs ve Belûş Kavmi.....	75
3.3.2. Örf ve Adetler	77
3.3.3. İmar Faaliyetleri.....	79
3.4. EKONOMİK VE TİCARÎ HAYAT	80
3.4.1. Tarım ve Beslenme	80
3.4.2. Ticaret ve Sanayi Merkezleri.....	83
3.4.3. Madencilik	84
3.5. KÜLTÜREL HAYAT	85
SONUÇ.....	89
KRONOLOJİ	91
BİBLİYOGRAFYA	94
EKLER.....	105
EK-I: HARİTALAR	105
EK-II: KİRMAN BÖLGESİ RESİMLERİ.....	107
EK-III: SOYAĞACI.....	113
ÖZGEÇMİŞ.....	114

ÖNSÖZ

X. ve XI. yüzyıllarda Fârs ve Huzistân, Kirmân, Cibâl ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hüküm süren Şîi Büveyhîler, tarihte önemli bir devlet olarak temayül etmişlerdir. Büveyhîler Devleti tarihi ile ilgili günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Ancak ortaya konulan bu çalışmalarda devletin Kirmân'daki siyasî ve sosyo-kültürel faaliyetleri hakkında bilgilere değinilmemesi bu alanda bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla İran'da büyük bir coğrafyayı kapsayan Kirmân eyaletinin Büveyhîler zamanındaki durumunun ele alınması, bu alandaki eksikliğe biraz olsun katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. İbrâhim b. Ataullah Bülûşi'nin *Kirmân fi'l-ahdi'l-Büveyhî* adlı eseri yurtdışında konumuzla alakalı yapılmış bir çalışmadır. Ancak eserde bahsedilen konular çalışmamızla kıyaslandığında farklılık göstermektedir. Bu nedenle böyle bir çalışma ortaya koymanın eksiklikleri doldurabileceği düşüncesini taşıdık.

Çalışmamız giriş dışında üç bölümden meydana gelmektedir. Kirmân kelimesinin anlamı, coğrafi konumu, iklimi, fizikî yapısı ve önemli şehirleri hakkında verilen bilgilerle beraber, Büveyhîlerin bu coğrafyaya geldikleri tarihe kadar orada hüküm sürmüş devletlere giriş bölümünde değinmeye çalıştık. Birinci bölümde Büveyhîlerin Kirmân bölgesini ele geçirmeleri ve kendisinden önce bölgede hüküm süren İlyâsîleri ortadan kaldırmaları ile ilgili açıklamalarda bulunduk. Ayrıca bu bölümde sırasıyla Büveyhî emîrleri Muizzüddeve, Adudüddeve, Samsâmüddeve ve Bahâüddeve dönemlerinin siyasî olaylarına yer verdik. Tezimizin ikinci bölümünde Büveyhîlerin Kirmân emîrlerinden Kıvâmüddeve ve Ebû Kâlîcar dönemleri siyasî olayları hakkında bilgiler vermeye devam ettik. Özellikle bu bölümde Ebû Kâlîcar döneminde büyük bir güç olarak ortaya çıkan Selçukluların Kirmân'a gelmeleri ve Büveyhîler Devleti'ne son vermeleri durumunu ele aldık. Siyasî tarihle ilgili olaylara değindikten sonra üçüncü bölümü oluşturan askerî ve sosyo-kültürel faaliyetler başlığı altında Büveyhîlerin askerî yapısını inceledik. Buna ilaveten Büveyhîlerin Abbâsî Hilafeti ile olan ilişkileri, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarıyla ilgili bilgiler vermeye çalıştık.

Çalışmamız sırasında kaynaklarımız elverdiği ölçüde ayrıntıya girmeye özen gösterdik. Ancak ülkemizde konu hakkında daha önce bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle bazı durumları açıklamada kaynak yetersizliği ile karşılaştık. Bu meseleyi ortadan kaldırmak için elimizden geldiğinde Farsça ve İngilizce kaynaklardan yararlanmayı hedef edindik. Ayrıca yer ve şahıs isimlerinin hususunda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi transkripsiyon kurallarına uyduk.

Tüm bu çalışmamız boyunca benden desteğini, ilgisini ve değerli bilgisini esirgemeyen ve her daim sabırla bana yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Aydın Usta'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Tecrübelerinden faydalandığım sayın hocam Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ve Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli'ye, bana olan inancını hiç kaybetmeyen ve sürekli desteğini hissettiğim sayın hocam Öğr. Gör. Gülseren Ceceli'ye ve tezimin düzeni konusundaki bilgileriyle bana yardımcı olan Dr. Filiz Bayram'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca araştırmalarım boyunca yardımlarını gördüğüm İSAM kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ederim. Son olarak her daim yanımda olan aileme, özellikle canım annem Şükran Duygun'a, manevî annem dediğim Maryam Azari'ye ve kıymetli arkadaşlarıma sevgi, saygı ve teşekkürlerimi arz ederim.

Gülhan DUYGUN

İstanbul 2015

ÖZET

Kirmân Ortaçağ İslâm dünyasında merkezî bölgelere uzak kalmasına karşın dönemin büyük devletleri için sürekli bir hedef teşkil etmiştir. Bununla birlikte bölgenin dağlık yapısından dolayı kendilerine rahat bir yaşam alanı bulan bazı kabileler istilacı güçler için zorlayıcı bir engel meydana getirmişlerdir. Mamafih İran Körfezi'ne yakınlığı ve ticaret yolları üzerinde bulunması gibi özellikleri dış güçler için Kirmân'ın daima cazip bir hedef olmasını sağlamıştır.

Büveyhîlerin Kirmân'a egemen olacakları X. yüzyıla kadar bölgede çeşitli hanedanların hüküm sürdüğü görülür. Bu çalışma Kirmân'ın Büveyhîler tarafından zaptı ve buranın yönetiminden sorumlu bazı Büveyhî hükümdarlarının siyasî faaliyetlerinin anlatımı üzerine bina edilmiştir. Selçukluların bölgeyi ele geçirdikleri 1048 tarihi aynı zamanda çalışmanın da sonuna işaret etmektedir. Siyasî-askerî tarihin yanında Büveyhîler döneminde Kirmân bölgesinin ekonomik ve sosyo-kültürel hayatı da ele alınmıştır. Böylelikle Büveyhî tarihi içerisinde çok fazla yer almayan onların, Kirmân'daki hakimiyetlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Kirmân, Büveyhîler, İlyâsîler, Selçuklular.

ABSTRACT

Although it was far away from the central areas in Medieval Islamic world, Kirmān had always been a target for the major powers of its era. Nevertheless, some tribes having found a comfortable living space themselves thanks to mountainous structure of the area constituted a compelling obstacle to invaders. Even so, its location which is on trade routes, and close to Iran Gulf caused Kirmān to be an attractive target for the external powers.

It's known that various dynasties had reigned at this area by 10th century and afterwards Buyids reigned over the area. This study aims to tell the conquest of Kirmān by Buyids and political activities of some Buyid amirs in charge of managing the area. The scope of the study is until 1048 when Seljuqs took over the area. The study contains the economical and socio cultural aspect of Kirmān during Buyid period as well as its political-military history. By this way, the study aims to shed light on Buyids' empery in Kirmān, which is mentioned too little in Buyids history.

Key Words: Iran, Kirmān, Buyids, Ilyasids, Saljukids.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
aynı mlf	: aynı müellif
b.	: bin
bkz.	: bakınız
CHI	: Cambridge History of Iran
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	: Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.	: editör
EP ²	: The Encyclopaedia of Islam
frs. trc.	: Farsça tercüme
haz.	: hazırlayan
H.z.	: hazreti
hş.	: hicri-şemsi
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
ing. trc.	: İngilizce tercüme
JRAS	: Journal of the Royal Society
m.	: miladî
M.Ö.	: milattan Önce
M.S.	: milattan Sonra
nşr.	: neşir
ö.	: ölümü
TD	: Tarih Dergisi
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
trk. trc.	: Türkçe tercüme
t.y.	: tarih yok
v.b.	: ve benzeri
yay.	: yayınlayan
yy.	: yüzyıl

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

1. Tarihî Kaynaklar

Ebû Hanife b. Dâvûd el-Dineverî¹ (ö. 282/895)'nin *el-Ahbâru't-tvâl*² adlı eseri genel bir tarih kitabıdır. Eserde İslâm tarihinin gelenekle desteklenen kısımları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Kitap, İslâm öncesi ve sonrası dönemlerdeki İran tarihinin yanında, Haricîlerin tarihleri ve siyasî görüşleri bakımından en eski kaynaklardan biridir³. Arapça'dan *İslâm Târihi* adı altında Türkçe'ye çevrilmiştir. Sâsânîler döneminde Kirmân'ın durumundan bahsederken bu kaynaktan yararlanıldı. İslâm öncesi dönemlerde Kirmân tarihine dair bilgiler edinilmesi açısından önemlidir.

İslâm dünyasının yetiştirdiği büyük din âlimlerinden ve tarihçilerinden olan Taberî⁴ (ö. 310/923), farklı alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Onun tarihe dair en meşhur eseri *Kitâbü Ahbâr el-rusul ve'l-mülûk*⁵ (*Târîh el-rusul ve'l-mülûk*)'tür. Burada zamanına kadar yazılan malzemeyi gözden geçirmiş, sağlam bulduğu rivayetlerin hepsini eserine almıştır. Kirmân'ın Müslümanlardan tarafından fethine yer verirken orjinal dili Arapça olan eserin Türkçe tercümesinden istifade edildi.

IX. asrın en büyük tarihçilerinden olan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî⁶ (ö. 372/982)'nin, *Fütûh el-büldân*⁷, İslâmın ilk dönem fetihleri için her

¹ Müellif hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamîdullah, "Dineverî", *DİA*, IX, 356-358.

² Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend Dineverî, *Ahbârü't-tvâl: İslâm Târihi*, trk. trc., Nusrettin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007.

³ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1988, s. 50.

⁴ Müellif hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Taberî", *DİA*, IX, 356-358; Şeşen, a.g.e., s. 52.

⁵ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihü'l Mulûk, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, trk. trc., Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, I, Ankara 1965.

⁶ Belâzurî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Belâzurî", *DİA*, V, 392-393.

⁷ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, II, trk. trc., Mustafa Fayda, *Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013.

bakımdan güvenilir bir çalışmadır. Kitap, Hz. Peygamber'in Hayber'i fethi (ilk fetih) ile başlar, Emevî Halifesi I. Velîd devrindeki (705-715) fetihlerle sona erer. Müellif, bu eserinde her ülkenin fethini kitaplara ve bölge halkının bilgilerine dayanarak anlatır. Bu nedenle İslâm fetihleri konusunda en sağlam kaynaklardandır. Kirmân'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesi konusunda eserin Türkçe tercümesinden yararlanıldı.

İbn Miskeveyh (ö. 420/1030)'in *Tecâribü'l-ümem*⁸ adlı eseri bu çalışma sırasında sıkça başvurulmuş kaynaklardan biridir. Eserde İslâm öncesi ve İslâmî devirdeki İran tarihi tarafsız ve titiz bir şekilde anlatılmıştır. İbn Miskeveyh, uzun süre Büveyhîler hizmetinde çalışmış ve eserinde o döneme dair siyasî ve askerî olaylara yer vermiştir. Dolayısıyla çalışmamız açısından son derece değerlidir. Müellif, olayları bizzat savaşa katılmış kişilerin ağzından okuyucuya aktarmaktadır. Kaynaklarından biri de ünlü Büveyhî Veziri İbn el-Amid'dir. Eserden Büveyhî hükümdarlarının Kirmân'daki faaliyetleri konusunda sıklıkla faydalanılmıştır. Ancak orjinal dili Arapça olan eserin Farsça ve İngilizce tercümeleri kullanılmıştır.

Farsça tarih yazarlarının en eskilerinden biri olan Ebû Said Abdülmelik b. Dahhak el-Gerdizî (ö. 445/1053), Gazneliler zamanında yazdığı *Zeyn el-ahbâr*⁹ adlı eseriyle tanınır. Müellif, eski İran tarihinden, Peygamberin hayatından ve 1032 yılına kadar olan İslâm tarihinden bahsetmiş ve eserini 1041 yılı olaylarına kadar getirmiştir. Eserden, Büveyhî-Gazneli ilişkileri konusunda faydalanılmıştır.

Gazneliler döneminde yetişmiş ve bu devletin hizmetinde çalışmış bir diğer önemli tarihçi de Ebü'l-Fazl Muhammed b. el-Hasan el-Beyhakî (ö. 469/1077)'dir. Farsça kaleme aldığı *Târih-i Beyhakî*¹⁰ adlı kitabını Mahmud el-Verrâk (ö. 450/1057'den sonra)'ın yaratılıştan 1018 yılına kadar getirdiği kitabına zeyl olarak yazmıştır¹¹. Eserinde bu tarihten 1059 senesine kadar geçen süre içinde gelişen

⁸ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-ümem*, ing. trc., H. F. Amedroz, D. S. Margoliouth, *The Eclipse of The Abbasid Caliphate*, Oxford, 1921; frs. trc., Ali Nakî Münzevî, Tahran 1376 hş.

⁹ Ebû Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud Gerdizî, *Zeynü'l-ahbâr*, haz., Rahîm Rezâzâdeh Malek, Tahran 1384 hş.

¹⁰ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr., Menuçihir Danişpejuh, II, Tahran 1376 hş.

¹¹ Şeşen, s. 81.

olaylar anlatılmaktadır. Kitap, bir ülke tarihinden ziyade Gazne sultanlarının tarihidir. Özellikle Sultan Mahmud ve oğlu Mesud zamanına dair birinci elden bilgiler veren bir kaynaktır. Ancak Büveyhî Hükümdarı Ebû Kâlicâr ve Sultan Mesud'un Kirmân için mücadele ettikleri dönemle ilgili İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilerle ihtilafa düşmektedir. Bu çalışmada *Târih-i Beyhakî*'nin orjinalliği temel alınmış ve diğer kaynaklarla da bilgilerin doğruluğu teyit edilmeye çalışılmıştır.

Nizâmü'l-mülk (ö. 485/1092), Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı devlet adamlarından biri olarak tanınmaktadır¹². Büyük Selçuklu devlet teşkilâtı, askerî, siyasî, ekonomik ve kültür yapısı hakkında değerli bilgiler veren *Siyâsetnâme* adlı eseri bulunmaktadır. Kitap Farsça kaleme alınmış ve elli fasıldan meydana gelmiştir. Söz konusu kitaptan Büveyhî askerî teşkilatı açıklanırken Deylemler ve Türklerin özelliklerinin karşılaştırılması noktasında eserin Türkçe tercümesinden yararlanılmıştır¹³.

Çalışmamızda kullandığımız *Târîh-i Sîstân*¹⁴ adlı Farsça eserin müellifi belli değildir. Bu anonim eser, Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve ile Sîstan Saffârî Emîri Halef b. Ahmed ve oğlu Tahîr'in Kirmân için yaptıkları mücadelelerde başvurulan bir kaynak olmuştur. *Târîh-i Sîstân* yapılan zeyillerle XIV. yüzyılın başlarına kadar getirilmiş ve bu şekliyle Melikü's-Şuara Bahar tarafından 1314'de Tahran'da neşredilmiştir. Çalışmamızda eserin hem Farsça'sından hem de Milton Gold tarafından yapılan İngilizce tercümesinden faydalanılmıştır.

İbnü'l-Belhî'nin *Farsnâme*¹⁵ adlı eseri Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar adına kaleme alınmıştır. Fars bölgesinin tarihî coğrafyasına dair yazılmış Farsça bir eserdir. Kitapta verilen siyasî bilgiler bu tez için önemli olmasa da, Kirmân ile ilgili az da olsa orjinal bilgiler edinilmiştir. Eserin hem Farsça hem de İngilizce nüshasından yararlanılmıştır.

¹² Hayatı ve eseri hakkında bkz. Abdülkerim Özeydin, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, 194-196.

¹³ Ebû Ali Kıyamüddin Hasan b. Ali b. İshak Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, haz., Mehmet Altan Köymen, Ankara 1999.

¹⁴ Melikü'shuara Muhammed Taki Bahar, *Târîh-i Sîstân*, Tahran 1381; ing. trc., Milton Gold, *The Tarikh-e Sistan*, Roma 1976.

¹⁵ İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, haz., Reynold Alleyne Nicholson, Cambridge 1962; İbnü'l-Belhî, *Farsname*, ed., Fuat Sezgin, Frankfurt 1993.

Selçuklularla ilgili kısımlarda yararlanılan kaynaklardan biri olan *Râhatü's-südü'r ve Ayetü's-sürûr*¹⁶, Ebû Bekir Necmüddîn Muhammed b. Ali b. Süleymân Râvendî (ö. 603/1206-1207'den sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif bu eseri Selçuklu hanedanıyla kurduğu dostane ilişkiler nedeniyle Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyâsüddîn Keyhüsrev'e ithaf ve takdim etmiştir. Kitap Büyük Selçukluların başlangıcından itibaren genel olayları aktarmaktadır. Ahmed Ateş tarafından 1957-1960 yıllarında Ankara'da yayınlanmıştır. Kirmân bölgesinin Selçuklu ailesinden Kavurd'a verilmesi ile ilgili bilgi için bu esere başvurulmuştur.

Tarihî olayları aktarmada gösterdiği hassasiyeti ve güvenilir kaynaklara başvurmasıyla tanınan İbnü'l-Esîr¹⁷ (ö. 630/1233) ortaçağın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biridir. Ona bu vasfı kazandıran Arapça kaleme aldığı *el-Kâmil fi't-târih*¹⁸, yaradılıştan 629/1231 yılına kadar gelen olayları yıl yıl anlatan genel bir tarih kitabıdır. Eser ana hatlarıyla siyasî-askerî İslâm tarihidir. Biyografiye ve kültür tarihiyle ilgili konulara çok az yer verilmiştir. Bu çalışmada Büveyhîlerin Kirmân'daki siyasî faaliyetlerine değinilirken yararlanılan başlıca kaynaklardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Öncelikle Kirmân'ın Müslümanlar tarafından fethi ve Büveyhîlerden önce Kirmân'da hüküm sürmüş devletlerden bahsederken bu kaynağa başvurulmuştur. Ayrıca *el-Kâmil fi't-târih* Büveyhîlerin tarih sahnesine çıkışları ve devlet olmadan önceki durumları ile Kirmân'ın Büveyhîler tarafından fethedilişi konusunda önemli bilgiler içermektedir. Yine Büveyhîlerin Sâmânîler, İlyâsîler, Saffârîler ve Gazneliler ile olan ilişkilerinde ve Selçukluların Kirmân'a hâkim olmaları konusunda da ana kaynak niteliğindeki bu eser ortaçağ tarihi çalışanlar için yol gösterici olarak kabul edilebilir.

İlhanlı dönemi tarihçilerinden Vassaf¹⁹ (ö. 734/1234), ünlü eseri *Tarîh-i Vassâf*'ında, Moğolların İran ve Türkistan'daki faaliyetlerinden bahsetmektedir. Ayrıca eserinde Fars, Kirmân, Şebenkâre bölgelerinde ve Fars Denizi'ndeki adalarda

¹⁶ Muhammed Ali b. Ali b. Süleymân er-Râvendî, *Râhat üs-Sudûr ve âyet üs-Sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, trk. trc., Ahmed Ateş, I, Ankara 1957.

¹⁷ Müellif hakkında bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, 26-27; Şeşen, s. 137-139.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, trk. trc., Ahmet Ağırakça, I-XI, İstanbul 1986.

¹⁹ Müellif hakkında bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Vassâf", *DİA*, XLII, 558-559.

kurulmuş devletlere yer vermesi bu çalışma için önem arz etmektedir. *Târîh-i Vassâf*, 1269/1856 ve 1338 hicrî-şemsî yıllarında iki defa Tahran’da basılmıştır²⁰. Daha sonra Abdeltuhammed Âyetî eseri sadeleştirerek *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*²¹ adıyla 1346 hicrî-şemsî yılında Tahran’da yayınlamıştır. Büveyhî Hükümdarı Ebû Kâlicâr’ın vefatına değinirken bu Farsça esere başvurulmuştur.

Fıkıh, edebiyat, Arapça ve tarih konularında geniş bilgi sahibi olan İbn Hallikân²² (ö. 681/1282)’ın Arapça’yla telif ettiği *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zeman*²³ adlı eseri büyük bir biyografi kitabıdır. Müellif alfabetik olarak düzenlenen bu eserde İslâm dünyasında zamanına kadar yetişen büyük devlet adamları, âlimler, edibler, filozoflar ve şairlerden bahsetmektedir. De Slane tarafından yapılan İngilizce tercümesini kullandığımız eserden bilhassa Büveyhîlerin şecereleri konusunda faydalanılmıştır.

İlhanlı veziri Fazlullah Reşîdüddîn b. Ebu’l-Hayr İmadeddin el-Hemedânî (ö. 718/1318)’nin *Câmiü’t-tevârih* adlı eseri, Selçuklu tarihi açısından vazgeçilmez kaynaklardandır²⁴. Selçuklular ile ilgili kısmı *Selçuklu Devleti*²⁵ adı altında Farsça’dan Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Selçuklu hanedan üyeleri arasında topraklar paylaşılırken Kavurd’un Kirmân bölgesine gönderilişi hakkında verilen bilgilere bu eserden ulaşılmıştır.

Bu çalışma ile ilgili yararlanılan kaynaklardan birisi de Hamdullah el-Müstevfî Kazvîni²⁶ (ö. 740/1340’tan sonra) tarafından yazılan ve genel bir tarih

²⁰ Şeşen, s. 239.

²¹ Şerefeddin Abdullah b. İzzeddin Fadlullah b. Ebû Nuaym Yezdî Şirazî Vassaf, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, nşr., Abdeltuhammed Ayeti, Tahran 1346 hş.

²² Müellif hakkında bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, “İbn Hallikân”, *DİA*, XX, 17-19.

²³ Ebü’l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Ibn Khallikan's biographical dictionary: Vefeyatu'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*, I, ing. trc., Baron Mac-Guckin de Slane, Beyrut 1970.

²⁴ Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî ve *Câmiü’t-tevârih* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, “Reşîd-üd-dîn Tabip”, *İA*, IX, 705-712; Osman Gazi Özgüdenli, “Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî”, *DİA*, XXXV, 19-21; Ramazan Şeşen, “Câmiü’t-Tevârih”, *DİA*, VII, 132-134.

²⁵ Reşîdü’l-dîn Fazlullah, *Cami’ü’t-tevarih, Selçuklu Devleti*, trk. trc., Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2010.

²⁶ Hamdullah el-Müstevfî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, XV, 454-455.

kitabı sayılan *Târîh-i Güzîde*²⁷ 'dir. Eser, tek cilttir ve dili Farsça'dır. Kitapta Büveyhî hükümdarlarının dönemleri ayrı ayrı aktarılmıştır. Büveyhî tarihini hükümdarların adı altında ayrı ayrı anlatmıştır. Büveyhîler dönemi siyasî olayları aktarılırken bu kaynaktan yararlanılmıştır.

İbn Kesîr²⁸ (ö. 774/1373)'in *el-Bidâye ve'n-nihaye*²⁹ adlı eseri başlangıçtan 767/1365-1366 yılına kadar gelen olayları nakleden genel bir tarih kitabıdır. Eserin XI. cildi Büveyhîler hakkında bilgiler içermektedir. Ancak aktardıkları kısa cümleler ve paragraflar halindedir. Kronolojik olarak her yıl meydana gelen olaylar verildikten sonra o yıl ölen önemli şahsiyetler hakkında da bilgiler verilmektedir. Çalışmamız esnasında da Adudüdevle ve Samsâmüdevle'nin ölümleri anlatılırken İbn Kesîr'den istifade edilmiştir. Tamamı basılan eserin dili Arapça olup, bazı bölümleri değişik başlıklar altında neşredilerek Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Geç dönem İran'lı meşhur tarihçilerinden Mirhond Muhammed b. Hinduşah Belhi³⁰ (ö. 904/1498) tarafından yazılan *Ravzatü's-safâ*³¹ genel bir tarih kitabıdır. Müellif, İslâm dünyasında kendi zamanına kadar yazılmış eserlerin çoğunu inceledikten sonra *Ravzatü's-safâ*'yı kaleme almıştır. Bu eserden, özellikle Ebü'l-Fevâris dönemi siyasî olaylarında büyük yer tutan Gazneliler ile girişilen Kirmân mücadelesinde ve Ebû Kâlicâr dönemi olaylarının anlatımı konusunda yararlanılmıştır.

Mirhond'un torunu Gıyaseddin Handmir (ö. 942/1535) tarafından yazılan *Habîbü's-siyer*³² Mirhond'dan ve diğer bazı kaynaklardan yararlanılarak meydana getirilmiştir. Bu nedenle verilen bilgiler *Ravzatü's-safâ*'da olanlarla benzerlik

²⁷ Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvinî Hamdullah el-Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, nşr., Abdülhüseyn Nevai, Tahran 1387 hş.

²⁸ İbn Kesîr hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, XX, 132-134.

²⁹ Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, *Büyük İslâm Tarihi*, trk. trc., Mehmet Keskin, XI, İstanbul 1994.

³⁰ Tahsin Yazıcı, "Mîrhând", *İA*, VIII, 360; Müellif ile ilgili ayrıca bkz. İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, XXX, 156-157.

³¹ Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin Mîrhand, *Ravzatü's-safa fi sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa*, IV, Tahran 1339 hş.

³² Gıyâseddin Muhammed b. Hamîdeddin Muhammed Handmir, *Tarih-i Habibi's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, II, Tahran 1353 hş.

göstermektedir. Yine Büveyhî-Gazneli ilişkilerini anlatırken faydalanılan dünya tarihi niteliğindeki bu Farsça çalışma, her biri dört cüzden meydana gelen üç cilt halinde yazılmıştır³³.

2. Coğrafi Kaynaklar

Yakûbî (ö. 284/897)'nin coğrafya alanında yazılmış en eski ve en değerli kitaplardan birisi olarak kabul edilen *Kitâbu'l-büldân*, müellifin uzun süren araştırma ve seyahatlerinden sonra derlenen malzemeye uygun olarak kaleme alınmıştır. Çalışma kısmi olarak *Ülkeler Kitâbı*³⁴ adı altında Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Sadece Türkçe çevirisinden yararlanılan bu eser, Kirmân coğrafyası hakkında bilgiler vermiştir.

İbn Hurdâzbih³⁵ (ö. 300/913), eseri *el-mesâlik ve'l-memâlik*³⁶'i yazarken kendi derlemiş olduğu bilgiler yanında Batlamyus'un eserinden, posta idaresinin defterlerinden ve saray arşivinden de faydalanmıştır. Yine Yakûbî'de olduğu gibi bazı kısımları *Yollar ve Ülkeler Kitâbı* adı altında Türkçe'ye çevrilmiştir. Kirmân şehirlerinden Cîruft ile ilgili bilgiler verirken bu eserin Türkçe tercümesine başvurulmuştur.

X. yüzyıl İslâm tarih ve coğrafyacılardan olan Mesûdî³⁷ (ö. 345/956-346/957)'nin *Murûcu'z-zeheb*³⁸ adlı eseri iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda İslâmdan önceki milletlerin tarih ve coğrafyasından, ikinci kısımda ise 300/912 yılına kadar ki İslâm tarihinden bahsetmektedir. Mesûdî'nin hayatı seyahatlerle geçmiş, İslâm Devleti'ni çevreleyen topraklar hakkında son derece kıymetli bilgiler vermiştir. Ancak çoğu zaman ele aldığı konuyu sonuna kadar

³³ Şeşen, s. 249.

³⁴ İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer Yakubî, *Kitâbu'l-büldân*, trk. trc., Murat Ağarı, *Ülkeler Kitâbı*, İstanbul 2003.

³⁵ İbn Hurdâzbih hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sayyîd Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", *DİA*, XX, 78-79.

³⁶ Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdazbih, *el-mesâlik ve'l-memâlik*, trk. trc., Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler Kitâbı*, İstanbul 2008.

³⁷ el-Mesûdî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Mesûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA*, XXIX, 353-355.

³⁸ Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mesudî, *Murûcu'z-zeheb*, trk. trc., Ahsen Batur, *Altın Bozkırlar*, İstanbul 2004.

götürmez. Bu hususiyet de onun verdiği bilgilerdeki önemli eksikliklerden biridir. Kitabın Türkçe'ye kısmi tercümesi *Altın Bozkırlar* adıyla yapılmıştır. Çalışmamız sırasında da bu tercümeden faydalanılmıştır. Bilhassa Türk-Deylem askerleri arasındaki çekişmeler, Kirmân'da kavimler ve bölgenin ikliminin anlatımında söz konusu eserden istifade edilmiştir.

X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarından İbrahim b. Muhammed el-İstahrî³⁹ (ö. 346/957) günümüze kadar ulaşan *Kitab el-mesâlik ve'l-memâlik*⁴⁰ adlı coğrafya kitabının yazarıdır. Eserde, İslâm dünyasından ve İslâm dünyasına komşu ülkelerden bahsedilmektedir. Kirmân bölgesi ve şehirleri hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca bölgenin fizikî ve coğrafi özelliklerinin haricinde buranın sakinleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yine Kirmân'daki ticaret, tarımsal faaliyetler ve sanayi ürünleri konusunda da eserden istifade edilmiştir.

Ebü'l-Kâsım Muhammed İbn Havkal⁴¹ (ö. 367/977), *Sûret el-Arz*⁴² adlı eserini el-İstahrî'nin yazdıkları üzerine inşa ettiği gibi haritalara da büyük önem vermiştir. Bu Arapça eser klasik İslâm coğrafya edebiyatının zirvelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Kirmân'ın da içlerinde bulunduğu birçok bölge hakkında aktardıklarının yanında eserde şehirlerdeki sosyal hayata, önemli binalara, madenlere, ticarete, sanatlara ve zirâî mahsullere dair birçok bilgi bulabilmek mümkündür. Bu çalışmada eserin İngilizce tercümesinden Kirmân'ın coğrafi özellikleri, şehirleri, tarımsal faaliyetler ve bölgede yaşayan kavimler hakkında yararlı birçok bilgiye ulaşılmıştır.

X. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış *Hudûdü'l-'Alem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*⁴³, müellifi belli olmayan bir eserdir. Farsça olarak yazılan eserin İngilizce ve Türkçe tercümelerinden istifade edilmiştir. Genel olarak bu eserden Kirmân

³⁹ el-İstahrî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marina A. Tolmacheva, "İstahrî", *DİA*, XXIII, 202-203.

⁴⁰ Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Farisî el-Kerhî İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik*, haz., İrec Efşâr, Tahran 1989.

⁴¹ İbn Havkal hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, XX, 34-35.

⁴² Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdadî İbn Havkal, *The Oriental Geography of Ebn Haukal*, ing. trc., William Ouseley, ed., Fuat Sezgin, Frankfurt 1992.

⁴³ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib: The Regions of The World a Persian Geography 372 A.H.-982 A.D.*, ing. trc., V. Minorsky, ed., Fuat Sezgin, Frankfurt 1993; trk. trc., Abdullah Duman, Murat Ağarı, İstanbul 2008.

bölgesinin coğrafi durumu, sosyo-kültürel ve ekonomik hayatı açıklanırken yararlanıldı. Kirmân bölgesinde bulunan şehirlerin özellikleri ile muhtelif şehirlerin coğrafi durumu belirtilirken bu kaynaktan fazlasıyla istifade edildi.

İbn Havkal ile beraber klasik coğrafya edebiyatının en büyük temsilcilerinden olan Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-Makdisî⁴⁴ (ö. 390/1000 civarı)'nin, *Ahsen el-tekâsim fî marifet el-ekâlîm*⁴⁵ adlı ünlü coğrafya kitabı vardır. Eserin Farsça nüshasından istifade edilmeye çalışılmıştır. Kitap Kirmân'ın coğrafyası, iklimi, sosyo-kültürel hayatı ve bölgede yetiştirilen tarım ürünleri hakkında bilgiler içermektedir.

Şihâbüddîn Yakût b. Abdullah el-Rûmî Yakût el-Hamevî⁴⁶ (ö. 627/1229), *Mu'cemü'l-büldân*⁴⁷ adlı eserini kendisinden önceki coğrafyacıların verdikleri bilgilerden ve seyahat notlarından faydalanarak kaleme almıştır. Alfabetik sıraya göre düzenlenmiş büyük bir coğrafya lügâtı olan eser, pek çok yer ismi ve bu yerlere ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu yerlerden bahsederken enlem ve boylam bilgileri ve oralarda yetişmiş alimlerin isimlerini de aktarmaktadır. Ayrıca, her coğrafi adın okunuş şeklini ele almaktadır. Arapça bilgisinin zayıflığından dolayı bu eserden çok az noktada istifade edilebilmiştir.

Hamdullah el-Müstevfî Kazvî'nin *Tarih-i Güzide* adlı eseri dışında *Nüzhetü'l-kulûb*⁴⁸ adlı antropoloji ve coğrafyaya dair önemli bir eseri daha bulunmaktadır. el-Müstevfî Farsça olan bu eseri yazarken diğer ortaçağ eserleri gibi önceki zamanlarda yazılan eserlerden faydalanmıştır. Kirmân'ın hangi iklim bölgesinde olduğu anlatılırken eserden yararlanılmıştır.

⁴⁴ el-Makdisî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marina A. Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, XXVII, 431-432.

⁴⁵ Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Âhsenu't-tekâsim fî marifeti'l-ekâlîm*, frs. trc., Ali Naki Münzevi, I-II, Tahran 1982.

⁴⁶ Yakût el-Hamevî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. R. Blachere, "Yakût Rumî", *İA*, XIII, 357-358.

⁴⁷ Ebû Abdullah Şihâbeddin Yakut b. Abdullah Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut (t.y).

⁴⁸ Hamdullah el-Müstevfî, *Nüzhetü'l kulûb*, haz., Muhammed Debîr-i Siyâki, Tahran 1958/1336 hş.

Zekerıyyâ b. Muhammed el-Kazvîni⁴⁹ (ö. 682/1283)'nin *Asârü'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*⁵⁰ adlı meşhur bir coğrafya eseri vardır. Müellif eserinde diğer birçok coğrafyacı gibi dünyayı yedi iklime göre değerlendirmiş ve yer isimlerini alfabetik olarak sıralamıştır. Kitapta diğer eserlerde bulunmayan ilginç bilgiler mevcuttur. Kirmân bölgesinin şehirleri ve bölgenin nasıl verimli hale getirildiği konusunda farklı ve orjinal bilgiler içeren eserin Farsça nüshasından istifade edilmiştir.

3. Araştırmalar

Büveyhîler Devleti tarihi ile ilgili gerek ülkemizde gerekse yurt dışında önemli çalışmalar yapılmıştır. Hanedanın genel tarihi ile birlikte özele indirgenmiş bazı hükümdarların dönemleri veya hâkim oldukları bölgeler incelenmiştir. Bununla birlikte Kirmân ile alakalı genel bir araştırma yapılmamıştır.

Kirmân ile ilgili genel bilgileri ihtiva eden ansiklopedi maddeleri tezimizde kullandığımız başlıca araştırmalardandır. Bunlar K. S. Lambton'un *EP*⁵¹, J. H. Kramers'in *İA*⁵² ve Marcel Bazın'ın *DİA*⁵³ için yazdıkları "Kirmân" maddeleri bize bölge hakkında ön bilgileri vermekle beraber çalışmamızın kaynaklarını oluşturma hususunda da yol gösterici olmuştur.

Büveyhîler tarihi ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan Ahmet Güner'in ansiklopedik maddelerinin yanı sıra *Büveyhîler'den Adudu'-Devle ve Dönemi (338-372/949-983)*⁵⁴ adlı doktora tezinde ailenin önemli simalarından ve Kirmân konusunda oldukça aktif olan Adudüddeve dönemi (367-372/978-983) ele alınmıştır.

⁴⁹ Zekerıyya el-Kazvîni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat İzgi, "Kazvîni, Zekerıyyâ b. Muhammed", *DİA*, XXV, 160.

⁵⁰ Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed b. Mahmûd Zekerıyya el-Kazvîni, *Asârü'l-bilad ve ahhârü'l-ibad*, frs. trc., Muhammed Murad b. Abdurrahman, I, Tahran 1373 hş.

⁵¹ K.S. Lambton, "Kirmân", *EP*, V, 147-166.

⁵² J.H. Kramers, "Kirmân", *İA*, VI, 815-821.

⁵³ Marcel Bazın, "Kirmân", *DİA*, XXVI, 62-63.

⁵⁴ Ahmet Güner, *Büveyhîler'den Adudu'-Devle ve Dönemi (338-372/949-983)*, Basılmamış Doktora tezi, İzmir 1992.

İslâm devletleri konusunda birçok çalışması bulunan C. E. Bosworth'un ansiklopedik maddelerinin yanında *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*⁵⁵ adlı kitabında toplamış olduğu makaleler, bu çalışma için başvurulan kaynaklardandır. Bunlardan "The Military Organisation under the Buyids of Persia and Irak"⁵⁶ da Irak ve İran Büveyhîlerinin askerî teşkilatları incelenmiştir. "The Banû İlyas of Kirmân (320-57 / 932-68)" adlı makalesi ise İlyâsîlerin Kirmân'daki hâkimiyetine ve Büveyhîlerle olan ilişkilerine ışık tutmaktadır. Bosworth'un ayrıca *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran*⁵⁶ adlı çalışması Büveyhî-Gazneli ilişkileri anlatılırken, *The History of the Saffarids of Sīstan and the Maliks of Nimruz: (247/861 to 949/1542-3)*⁵⁷ adlı kitabı Büveyhî-Saffârî ilişkilerinde yararlanılan kaynaklardandır.

Cambridge History of Iran adlı ansiklopedik eserde yer alan makaleler bu çalışmaya büyük oranda katkı sağlamıştır. Örneğin; Heribert Busse'nin "Iran under the Buyids"⁵⁸ adlı çalışması Büveyhîlerin toplu bir değerlendirmesi gibidir. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*⁵⁹ adlı çalışmada Büveyhîlere ayrılan kısım Busse'nin çalışmasının Türkçe tercümesidir. Ansiklopedinin I. cildinde yer alan "Physical Geography"⁶⁰ adlı makale Kirmân'ın coğrafi durumundan bahsedilirken kullanılan çalışmalardandır. Bölgenin Müslümanlar tarafından fethine yer veren "The Arab Conquest of Iran"⁶¹ adlı makale bu ansiklopedik eserin IV. cildinde yer almaktadır. Bosworth'un "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)"⁶² adlı makalesi yine aynı ansiklopedinin V. cildinde yer alan ve Büveyhîler ile ilgili kısımlarından oldukça yararlanılmış bir makaledir.

⁵⁵ C. E. Bosworth, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977.

⁵⁶ C. E. Bosworth, *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran*, Edinburgh 1963.

⁵⁷ C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz: (247/861 to 949/1542-3)*, California 1994.

⁵⁸ Heribert Busse, "Iran under The Bûyids", *CHI*, IV, Cambridge 1993.

⁵⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, haz., Hakkı Dursun Yıldız, III-V, İstanbul 1986.

⁶⁰ W. B. Fisher, "Physical Geography", *CHI*, I, Cambridge 1968.

⁶¹ Abd al-Husain Zarrînkûb, "The Arab Conquest of Iran", IV, *CHI*, Cambridge 1975.

⁶² C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)" *The CHI*, V, Cambridge 1968.

Büveyhîlerin Irak kolunun tarihine dair Mafizullah Kabir'in yazdığı *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*⁶³ kitabı, bu çalışma için önemli bir araştırma eseridir. Irak'da hüküm süren bazı Büveyhî hükümdarlarının aynı zamanda Kirmân'da da egemenlik kurmaları nedeniyle bu eserden siyasî ve askerî olaylar anlatılırken istifade edilmiştir.

Kraemer'ın, *Humanism in the Renaissance of Islam*⁶⁴ adlı eserden Büveyhîlerin tarih sahnesine çıkmaları anlatılırken yararlanılmıştır. Kitabın hem İngilizce nüshasına hem de Farsça tercümesine başvurulmuştur. Ancak Kirmân'daki kültürel faaliyetlere dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Büveyhîlerin hâkim olduğu coğrafyanın özelliklerini, halkın durumunu ve halkın yaşayışını aktaran coğrafi kaynakların tahlilinde ve buralarda adı geçen şehirlerin coğrafi konumlarını belirtme noktasında Guy Le Strange'nin *The Lands Of The Eastern Caliphate*⁶⁵ adlı eserinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ali Ekber Dihhoda'nın *Lugatnâme*⁶⁶ adlı Farsça ansiklopedik eserine de yine aynı amaçla başvurulmuştur. Bunların yanında, Fuat Sezgin'in editörlüğünde çıkartılan *Islamic Geography* serisinin ilgili ciltlerinden, *DÎA* ve *ÎA*'nin maddelerinden de istifade edilmiştir.

Kirmân'ın siyasî tarihine dair bilgiler taranırken büyük oranda İran veya Kirmân tarihini anlatan eserlere başvurulmuştur. Bu eserlerden Ahmed Ali Han Vezirî tarafından Farsça kaleme alınmış *Tarih-i Kirmân*⁶⁷ başta gelmektedir. *Tarih-i Siyasî İctimâ-i Kirmân...*⁶⁸ adlı kitap ise İslâmiyetin ilk zamanlarından Büveyhî devrinin sonuna kadarki Kirmân'ın siyasî ve sosyal tarihini anlatan ve son derece değerli bilgiler içeren bir eserdir. Bu Farsça eserden çok değerli bilgiler edinilmiştir.

⁶³ Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964.

⁶⁴ Joel L. Kraemer, *Humanism in The Renaissance of Islam: The Cultural Revival During the Buyid Age*, Leiden 1986; Frs. trc., Muhammed Said Hanayi Kaşanî, *İhya-yı Ferhengî Der Ahd-ı Âl-i Büveyh: İnsan-ı Girayi Der Asr-ı Rönesans-ı İslâmî*, Tahran 1375.

⁶⁵ Guy Le Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, London 1966.

⁶⁶ Ali Ekber Dihhoda, *Lugatname*, Tahran 1326 hş.

⁶⁷ Ahmed Ali Han Vezirî, *Tarih-i Kirmân*, Tahran 1961.

⁶⁸ Muhammed Hodaverdî Tacâbâdî, *Tarih-i Siyasî İctimâ-i Kirmân: Az Vurud-i Islam ta Payan-i Al-i Buye*, Kirmân 1386 hş.

Büveyhîler, Kirmân'a hâkim oldukları dönem boyunca birçok devletle siyasî-askerî ilişki içinde bulunmuşlardır. Bu devletlerden Sâmânîler hakkında tafsilatlı bilgilere ulaşılan çok kapsamlı ve değerli bir eser olan *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*⁶⁹ Aydın Usta tarafından kaleme alınmıştır. Bu tezde Büveyhî-Sâmânî ilişkilerini ve Büveyhî askerî teşkilatını açıklama noktasında fayda sağlayan bir kaynak olmuştur.

Günümüzde yaşayan Büyük Selçuklu tarihçilerinin başında gelen Erdoğan Merçil, İslâm devletleri üzerine birçok çalışma ortaya koymuştur. Kirmân'ın Gazneliler nazarındaki öneminden ve Büveyhî-Gazneli ilişkilerinden bahsedilirken büyük oranda Erdoğan Merçil'in "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)"⁷⁰ adlı makalesine başvurulmuştur. Ayrıca Selçukluların Kirmân'a gelip bu bölgeye hâkim olmaları ile ilgili bilgilere ise *Kirmân Selçukluları*⁷¹ adlı eserinden ulaşılmıştır. Bunların dışında bölgede Büveyhîler dönemi öncesi yerel hükümetlerden bahsedilirken de onun "Ziyârîler", "Sîmcûrîler II" ve "Saffârîler" gibi makalelerinden istifade edilmiştir. Erdoğan Merçil'in ayrıca "Büveyhîler" adlı *DİA* maddesi de mevcuttur. Çalışmanın bibliyografyasını oluşturma anlamında rehberlik etmiştir.

⁶⁹ Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul 2007.

⁷⁰ Erdoğan Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", *Tarih Dergisi*, S. 24, 1970.

⁷¹ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, İstanbul 1980.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu olan Büveyhîler zamanında Kirmân bölgesinin siyasî ve sosyo-kültürel durumuna değinmeden önce Kirmân adının anlamı, coğrafi sınırları ve Büveyhîlerden önce bölgede hüküm sürmüş devletler hakkında kısaca bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılması açısından yarar sağlayacaktır.

Kirmân, İran'da bir eyalet adı olup, bugün bu eyaletin kuzeyinde bulunan merkezi de aynı isimle anılmaktadır⁷². Günümüz Farsçasında “Kermân” olarak telaffuz edilen ismin tam olarak nereden geldiği bilinmese de tarih ve mitoloji kitaplarında geçen “Carmania” kelimesi ile bir bağlantı kurulabilir. Yunanlı coğrafyacı Strabo (ö. M.S. 24)'nun eserinde İran Körfezi kıyılarını işaret eden bir bölge olarak “Carmania” kelimesine rastlanılmıştır⁷³.

Bununla birlikte yer isimlerinin anlamları konusunda çoğu zaman yanlış fikirler de öne sürülmektedir. Menşei çok erken dönemlere dayanan Kirmân adı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Nitekim kelime bazı coğrafya eserlerinde Nuh'un neslinden olan bir kişinin adı olarak zikredilmektedir. Coğrafyacı Yakût da Kirmân adının buradan halkın diline geçtiğini yazmıştır⁷⁴. Öte yandan Kirmân kelimesinde bulunan “kirm” hecesi genellikle şehir ve *Şehnâme*'deki Haftan-Bukht menkıbesinde bahsi geçen solucan veya yer kurdu anlamı ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilginç rivayetin ortaya çıkışı Partlar⁷⁵ ile Sâsânîler arasındaki geçiş dönemine rastlamaktadır. Buna göre; Kirmân yakınlarındaki bir köyün yerlileri bir solucanı özen ve dikkatle büyötmüşü. Çok büyük boyutlara ulaşan bu solucan, köye

⁷² Arap coğrafyacılarından Yakût el-Hamevî ve el-Makdisî'nin eserlerinde Berdesîr veya Guvasir adıyla geçen yerin Kirmân olması ihtimali bulunmaktadır. Yakût el-Hamevî, a.g.e., s. 404; el-Makdisî, a.g.e., II, 681; Kramers, a.g.m., s. 821.

⁷³ Strabo, *The Geography of Strabo*, XV, ing. trc., Horace Leonard Jones, Cambridge Mass: Harvard University 1961, s. 129; Mehmet Bayraktar, *Medler ve Türkler*, Ankara 2013, s. 32.

⁷⁴ Tâcâbâdî, a.g.e., s. 29.

⁷⁵ Eşkâniler olarak da bilinmektedir. Bkz. A. Naci Tokmak, “İran”, *DİA*, XXII, 416.

inanılmaz zenginlik getirmişti. Neticede bölge "Solucanın Toprakları" anlamına gelen Kirm-an olarak adlandırılmıştır⁷⁶.

Hikâyeye göre Sâsânilerin kurucusu Erdeşir, Partların (Eşkâniler) son kralı V. Artabanus'dan imparatorluğu çekip aldığı anda güçlü bir askerî kuvvete sahip olmasına rağmen solucanın sihirli gücü sebebiyle Kirmân bölgesinde hiçbir ilerleme kaydedememekteydi. Erdeşir tekrar tekrar başarısız olduktan sonra solucan hayatta kaldığı müddetçe mücadeleyi kazanamayacağını anlamış ve hileye başvurmuştu. Evvela askerî saldırılarını durdurmuş ve tüccar kılığına girmişti. Pirinç, kurşun ve asker ile doldurulmuş torbaları solucanın olduğu köye getirmişti. Köye vardıklarında Erdeşir solucanı beslemek istemişti. Bunun için de içinde pirinç ile birlikte kurşunları da erittiği büyük bir ateş yakmıştı. Solucan pirinci yemek için büyük bir açgözlülükle ağzını kocaman açtığı anda Erdeşir, durumdan istifadeyle eritilmiş kurşunu da onun boğazından midesine doldurmuştu. Solucan büyük bir ıstırapla havaya sıçramış ve gözden kaybolmuştu. Daha sonra yüzlerce mil uzaklıkta bulunan Kirmân'ın güneydoğusundaki Bam şehrine inmişti. Burada sadece Kirmân'ı değil, dünyayı sarsan bir kuvvetle orada patlamıştı. Böylece Erdeşir, kendilerini solucana adanmış insanları hemen itaatine almış ve bölgenin tamamında söz sahibi olmuştu⁷⁷. Öte yandan Firdevsî'nin menkıbesinde Kirmân adının ortaya çıktığı dönem olarak Erdeşir b. Babek zamanına değinilse de, aslında bu adın daha eskilere dayandığını gösteren rivayetler bulunmaktadır.

Kirmân adı dil ve anlam bakımından incelendiğinde ise öncelikle araştırmacılar kelimenin yapısal değişime uğradığını aktarmaktadır. Eski Pehleviceden gelen "Kir" hecesi "Dağlık alan" anlamına gelmektedir. İkinci hece olan "man" da "yer" ve "vatan" manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla Kirmân kelimesinin "Dağlık vatan" anlamına geldiği ifade edilmiştir. Ancak Kirmân'ın düz bir coğrafi yapıya sahip olması bu rivayeti şüpheli hale getirmektedir⁷⁸.

⁷⁶ E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, I, Cambridge 1956, s. 145; Laurence Lockhart, *Persian Cities*, London 1960, s. 112; Kramers, s. 815.

⁷⁷ Browne, a.g.e., I, s. 147; Lockhart, a.g.e., s. 113.

⁷⁸ Tâcâbâdî, s. 30.

Henry Pottinger'a göre de Kirmân adı “*kirm*” kökünden türemiştir. Buradaki rivayette, Zerdüşt bir prenses, Kirmân şehri yakınlarında elma yerken çekirdeğinde solucan bulmuş ve aynı bu solucan gibi bir şehir yapacağına ant içmiştir. Ayrıca Pottinger, Kirmân'dan türeyen bazı isimlerin buğday yetiştiriciliğinden dolayı "saman yığını" veya "hasat" anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Ona göre, Kirmân ile ilgili efsanevi bu söylentilerin hiçbir anlamı olmasa da merak uyandırmaktadır⁷⁹.

Kirmân konum itibarıyla İran'ın ortasındaki Deştülüt çölünün güneybatısını kuşatan dağlık kesimde yer almaktadır. Kuzeybatısında Yezd⁸⁰ eyaleti ile batısında Fars⁸¹ eyaleti bulunmaktadır. Kirmân'ı komşusu Fars'tan ayıran en önemli özellik; Fars'ın tüm arazilerinin ekilmiş olması, buna karşılık Kirmân'ın ise daha ziyade ekili alanlarıyla ayrılmış olmasıdır. Bu coğrafi durum sonucunda beş ana şehir meydana gelmiştir. Kuzeyde Berdesîr veya Guvasir (günümüzde Kirmân), batıda Sircan, ortada Cîruft ve doğuda Bam, Narmasir'dir⁸². Eyaletin güneyinin denize kıyısı bulunmaktadır. Tek önemli liman olan Hürmüz⁸³ bazen Kirmân'a bazen de Fars'a ait sayılmıştır. Kirmân karadan Fars Bölgesi'nden Sîstan, Horasan ve Hindistan'a giden, denizden ise önce Hürmüz sonra Bender Abbâs üzerinden geçerek İran'ın kuzeydoğusuna ve daha ileriye devam eden ticaret ve hac yolu üzerinde bulunmaktadır. Önemli konumu nedeniyle tarih boyunca istilalara maruz kalmıştır. Bu durum da doğal olarak bölgenin gelişimini olumsuz etkilemiştir⁸⁴.

Ortaçağın Müslüman coğrafyacıları eserlerinde yeryüzünü yedi iklim bölgesine ayırarak anlatmışlardır. Bu eserlerde Kirmân çoğunlukla üçüncü iklim bölgesinde anlatılmasına karşın bazen de birinci iklim bölgesinde gösterilmiştir. Nitekim Mesûdî (ö. 345/966) *Murûcu'z-zehab* adlı eserinde Kirmân'ı birinci iklim

⁷⁹ Henry Pottinger, *Travels in Beloochistan and Sinde*, Oxford University, Karachi 2002, s. 212.

⁸⁰ Yezd eyaleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Yezd" *DİA*, XXXXIII, 510-512.

⁸¹ Fars eyaleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevad Hey'et, "Fars", *DİA*, XII, 174-176.

⁸² Eski coğrafyacıların bahsettikleri birçok şehir ve köyler ortadan kalkmış olup, hala yerleri tespit edilememektedir. el-Makdisî'nin bahsettiği bu şehirlerden Sircan, Cîruft ve Narmasir'in günümüzde mevcut olmadığı ve sadece kaynaklarda yazılı olarak kaldığı görülmektedir. Bkz., *Âhsenu't-tekâsîm fi marifeti'l-ekâlîm*, II, 681; Diğer taraftan Ali Han Vezirî, *Tarih-i Kirmân* adlı eserinde Narmasir şehrinin izlerinin varlığından bahsetmektedir. Bkz. *Tarih-i Kirmân*, s. 14.

⁸³ Basra Körfezi'nin girişinde yer alan ve Hürmüz Boğazı'na adını veren adadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Hürmüz", *DİA*, XVIII, 497-498.

⁸⁴ Kramers, s. 816.

bölgesinde ele almıştır. Söz konusu eyaletin dışında Horasan, Fars, Ahvaz, Musul ve Cibal'i içine alan bu iklim bölgesine “Babil Yurdu” denilmiştir⁸⁵. Hamdullah el-Müstevfî (ö. 750/1350-51)'nin, *Nüzhetü'l kulûb*'unda Hürmüz haricinde Kirmân'ı üçüncü iklim bölgesinde göstermiştir⁸⁶. Hamdullah el-Müstevfî gibi Kirmân'ı üçüncü iklim bölgesinde gösteren müellifler çoğunluktadır⁸⁷. Yakubî (284/897, 292/905) ise *Kitâbu'l-büldân* adlı eserinde yeryüzünü iklimlere ayırmak yerine kuzey-güney ve doğu-batı bölgeleri şeklinde belirtmiştir. Ona göre Kirmân, birinci bölge olan Doğu Bölgesi'nde yer almaktadır⁸⁸.

Kirmân'ın fizikî yapısı incelendiğinde ise öncelikli olarak eyaleti kuzeydoğudan güneydoğuya doğru kesen dağların olduğu görülmektedir. En yüksek dağlar kuzeyde yer alır. Bam şehrinin kuzeybatısında bulunan ve yüksekliği 4.419 m. olan “Hazâr Dağları” bu duruma örnek gösterilebilir. Bahsi geçen dağlar Kirmân ve Sircan şehirlerini birbirinden ayırmakta olup, bunların güneydoğuya doğru devamına ise “Cabal Pariz” veya “Bâriz” adı verilmektedir⁸⁹. Bölgenin güneybatısında başka dağ sıraları da bulunmaktadır. Ortaçağda buralarda “Kufs” ve “Belûş” adı verilen vahşi bazı kabilelerin yaşadığı söylenmektedir⁹⁰. Kirmân eyaletinde sulama yapılabilecek büyük akarsular olmadığı için ekili alanların su ihtiyacı dağlardan ve yeraltı kanalları vasıtası ile düzenli olarak yapılmaktadır⁹¹. Akarsuların en önemlisi Cîruft'tan geçen fakat denize kadar ulaşamayan Halil Nehri'dir⁹².

Kirmân'ın çölleri eskiye nazaran şimdilerde daha da geniş bir alana yayılmıştır. Ağaçlık araziler ise zaman içinde azalmıştır. Nitekim İslamiyet'in ilk asırlarında Cîruft civarlarında içinde aslanlar bulunan ormanların olduğu ifade

⁸⁵ Ancak eserde Kirmân, Fars eyaletinin içinde gösterilmiştir. Bkz. el-Mesudî, a.g.e., s. 25.

⁸⁶ Hamdullah el-Müstevfî, *Nüzhetü'l kulûb*, s. 172.

⁸⁷ el-Makdisî, I, 88; el-Kazvînî, a.g.e., 322.

⁸⁸ el-Yakubî, a.g.e., s. 88; Murat Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2003, s. 272.

⁸⁹ el-İstahrî, a.g.e., s. 140; Tâcâbâdî, s. 34; W. B. Fisher, “Physical Geography”, *CHI*, I, Cambridge 1968, s. 97; Lambton, a.g.m., s. 148.

⁹⁰ el-İstahrî, bu kabilelerin yaşadıkları dağlara verilen isimleri aldıklarını zikretmektedir. Eserde “Baluç” olarak ifade edilmiştir. el-İstahrî, s. 141; İbn Havkal, a.g.e., s. 140.

⁹¹ Kramers, s. 816.

⁹² Eskiden Div-Rud denilmekteydi. Bkz. Tâcâbâdî, s. 33; Paul Wheatley, *The Places Where Men Pray Together: cities in Islamic lands, seventh through the tenth centuries*, Chicago 2000, s. 154.

edilmektedir⁹³. Ayrıca Kirmân'ın hurmasının meşhur olduğu bilinmektedir. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve afyondur. Sonbaharda yüksek yerlerde darı, pamuk ve pancar ekilmektedir. Sıcaklığın yüksek olduğu Bam ve Habîş'de yazın pirinç, mısır, ve kına yetiştirilir. Bunların haricinde her türlü meyve bulunmaktadır. Hayvanî ürünlerin başlıcaları; yün ve meşhur şalların yapımında kullanılan keçi kılıdır. Maden kaynaklarına bakıldığında ortaçağda demir ve gümüş çıkarılan dağların olduğu görülmektedir⁹⁴. Özellikle ortaçağdan sonra bu madenlerden yararlanmak önemli ölçüde azalmıştır⁹⁵.

Eyaletin önemli şehirlerinden bahsedilmesi gerekirse ilk sıraya eyaletin kuzeydoğusunda bulunan Kirmân şehrini koymak gerekmektedir⁹⁶. Deniz seviyesinden 1.730 metre yükseklikte bulunan şehrin, Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr tarafından kurulduğu bilinmektedir⁹⁷. Erdeşîr şehri kurduğunda buraya "Erdeşîr'in güzel yeri" anlamına gelen Beh-Erdeşîr ismini vermiştir. Kirmân'ın Müslümanlar tarafından fethinden sonra Araplar Beh-Erdeşîr'i Berdesîr olarak kısaltmışlardır. Daha sonra uzun bir süre Guvasir olarak da anıldığı görülmektedir⁹⁸. Şehrin doğusunda bulunan ve ortaçağda şehrin kapısının hemen dışında olduğu tahmin edilen kalenin de Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Şehrin resmî ünvanı Dar el-Amân'dır⁹⁹. Etrafı hemen hemen bozkırdır ve ekili alanlar çok az yer tutmaktadır. Ortaçağ coğrafyacıları şehrin nimetlerinin bol, nüfuslarının ise az olduğunu ifade etmişlerdir¹⁰⁰.

Batıda Fars sınırında eskiden Kirmân eyaletinin başkenti olan Sîrcân bulunmaktaydı¹⁰¹. Burası tüccarların sık sık uğradıkları büyük bir şehirdi. Su ihtiyacı

⁹³ Le Strange, a.g.e., s. 315; Kramers, aynı yer.

⁹⁴ el-İstahrî, s. 142.

⁹⁵ Kramers, aynı yer.

⁹⁶ Matematiksel coğrafya olarak 56 derece 59 dakika doğu boylamı, 30 derece 17 dakika kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. Bkz. Kramers, s. 820; Lambton, s. 150; Bazın, a.g.m., s. 62.

⁹⁷ Bazın, aynı yer; Kramers, aynı yer; Lambton, aynı yer.

⁹⁸ Le Strange, s. 303; Tâcâbâdî, s. 36; Lockhart, s. 114.

⁹⁹ Lambton, aynı yer.

¹⁰⁰ *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 82.

¹⁰¹ el-Belâzurî, Şirecan olarak telaffuz etmiştir. Bkz. el-Belâzurî, a.g.e., s. 251; el-İstahrî, Kirmân şehirleri içinde en büyüğünün Sircan olduğunu kaydetmiştir. el-İstahrî, s. 143; Le Strange, s. 300; Tâcâbâdî, s. 37.

yeraltı kanallarından sağlanmaktaydı. Küçük bölgelerde ise kuyulardan temin edilirdi. Bitki örtüsü bozkırdı¹⁰². Şiraz'dan daha büyük olduğu aktarılan şehir, daha sonradan Timur orduları tarafından tahrip edilmişti¹⁰³. Sircan aynı zamanda temiz havası, tatlı suları ve bol meyveleri ile ün kazanmış bir şehirdi. el-Kazvinî bu nedenle meyvelerden faydalanma önceliğinin fakirlerde olması gerektiğini yazmıştı. Müellif yine aynı eserinde Büveyhî Hükümdarı Adudüdevle'nin, "hiçbir şehirde Sircan'da olduğu gibi tarihi binaların olmadığını ifade ettiğini vurgulamaktadır¹⁰⁴.

Eyaletin doğusunda bulunan Bam günümüzde varlığını korumaktadır. Şehir Ortaçağ coğrafyacıları tarafından güzel iklimi ve köylerinin çokluğu ile öne çıkarılmaktadır. Şehirde iç kale bulunmaktaydı. Cîruft'tan daha büyük olan Bam'ın meşhur bir pazar yeri ve üç merkezi camisi vardı. Bunlardan ilki yabancılara, diğeri de yerlilere tahsis edilmişti. Üçüncü cami ise kale içinde bulunuyordu¹⁰⁵.

Kirmân eyaletinin güney kısmının merkezi olan Cîruft, önceleri yarım fersah¹⁰⁶ genişlikte, yarım fersah uzunlukta bir alana yayılmıştı¹⁰⁷. Her türlü iklimin görüldüğü şehir ve çevresinde sulu tarım yapılmaktaydı¹⁰⁸. *Hudûdü'l-âlem* adlı eserde şehrin nimetinin bol olduğuna ve hızlı akan bir nehrin varlığına değinilmekte ve bu durum "nehirin suyu o kadar boldur ki üzerinde altmış tane değirmen döner." şeklinde ifade edilmektedir. Eserde nehrin kanallarında altınlı kumun bulunmasına da yer verilmiştir¹⁰⁹. el-Makdisî'nin eserinde Cîruft, "Dünyada ki cennetlerden biri"

¹⁰² *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 80; el-İstahrî, aynı yer; İbn Havkal, s. 143.

¹⁰³ Kramers, s. 819; Wheatley, a.g.e., s. 154.

¹⁰⁴ *Asârü'l-bilad ve ahbarü'l-ibad*, I, s. 263.

¹⁰⁵ el-İstahrî, aynı yer; *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 82; İbn Havkal, s. 142; Le Strange, s. 312; Kramers, aynı yer.

¹⁰⁶ Fersah, kuzey İran lehçelerinde eski bir uzunluk ölçüsü birimidir. Değişik halk ve ülkelerde farklı uzunluk ölçüsünü göstermektedir. İran'da kullanılan fersah at sırtında bir saat gidilen mesafeye denktir. Bir fersah yaklaşık altı km uzaklığa tekabül etmektedir. Bkz. el-Mesudî, s. 23.

¹⁰⁷ İbn Hurdazbih, Cîruft'un Kirmân eyaletinin en büyük şehir merkezi olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hurdazbih, a.g.e., s. 50.

¹⁰⁸ el-İstahrî s. 143.

¹⁰⁹ *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 81.

olarak tanımlanmıştır¹¹⁰. el-Kazvinî ise İstâhrî'nin burayı “gül diyarı” olarak adlandırdığını yazmıştır¹¹¹.

Müslümanlar tarafından fethedilmesinden önce Kirmân'da önemli imparatorlukların hüküm sürmüş oldukları görülmektedir. Bunlardan öncelikli olarak bahsedilmesi gereken Perslerdir. Büyük Kyros önderliğinde M.Ö. 529 yıllarında Kirmân fethedilmiştir¹¹². Elam ve Medlerden sonra Kirmân'ın da dahil olduğu ülkenin güney bölgesi yüzyıllarca İran'ın kalbi olmuştur. Kirmân, Ahamanîler olarak da bilinen Pers İmparatorluğu'na başkentlik yapan şehirler arasında gösterilmiştir¹¹³.

Kaynaklarda Perslerden sonra Part İmparatorluğu'nun yükseldiği ve bugün ki kuzeydoğu İran ve Güney Türkmenistan ile Afganistan'ın en kuzeybatısını içine alan bölgelerde hâkimiyet kurdukları geçmektedir¹¹⁴. Partların ilk hükümdarı Erşek¹¹⁵'e ithafen zaman içinde Eşkânîler olarak da anılmışlardır. İran'da M.Ö. 249-M.S. 228 yılları arasında hüküm süren Partlar döneminde coğrafi olarak Kirmân adına ve oradaki faaliyetlerine rastlanılmadıysa da yapılan araştırmalar neticesinde o dönemde Partların egemen oldukları anlaşılmaktadır.

Sâsâni Devleti'nin kurucusu ve devlete ismini veren Sâsân'ın oğlu I. Erdeşir, M.S. 224'te Part Hükümdarı V. Artabanus'u mağlup etmesinin ardından İran'ın mutlak hâkimi olmuştu¹¹⁶. Erdeşir daha sonra Fars, Hûzistan, Kirmân'ı ele geçirmişti. Fetihleri neticesinde Partlara bağlı idareleri de hâkimiyeti altına almıştı. Erdeşir, ülkesini geliştirmek amacıyla kendi adıyla anılan birçok şehir kurmuş, kendi

¹¹⁰ *Âhsenu't-tekâsîm fî marifeti'l-ekâlim*, II, 682.

¹¹¹ *Asârü'l-bilad ve ahbarü'l-ibad*, I, 235.

¹¹² Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar, İlk Çağ ve Asya-Afrika Devletleri*, III, Ankara 1990, s. 74; Sir Mark Percy Sykes, *A History of Persia*, I, London 1930, s. 156.

¹¹³ Sykes, a.g.e., I, 140; Mehmet Şemsettin Günaltay, *İran Tarihi: en eski çağlardan İskender'in Asya seferine kadar*, I, Ankara 1948, s. 5.

¹¹⁴ Öztuna, a.g.e., s. 79; Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi*, İstanbul 2012, s. 27.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't- târîh* adlı eserinde bu hükümdardan Eşk diye bahseder. Bkz. İbnü'l-Esîr, a.g.e., I, 282.

¹¹⁶ Öztuna, III, 81; V. F. Büchner, "Sâsâniler", *İA*, X, 245; Esko Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, XXXVI, 174; Tahsin Yazıcı, "Erdeşir", *DİA*, XI, 284.

adına para bastırmıştı. Bunlardan biri de 240 yılına doğru ileri bir savunma merkezi olan, eski adıyla Berdesîr, günümüzde ise Kirmân olarak bilinen şehirdir¹¹⁷.

Erdeşir'den sonra başa geçenler devletin sınırlarını genişletmek amacıyla bütün Anadolu'da ve Asya'nın büyük bir kısmında fetih hareketlerinde bulunmuşlardı. Kirmân'ın akıbetine bakıldığında ise kesin olmamakla birlikte Arapların İslam fetihlerinden önce I. Şapur zamanında Kirmân'a hicret etmiş olabilecekleri düşünülmektedir. Taberî bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: "Araplar kavimler içerisinde kötü durumda ve zor geçim şartları içinde Fars memleketinden bir şeyler koparmaya muhtaç idiler. Onlardan büyük bir topluluk, deniz yoluyla İranşehr, Erdeşir, Hurre ve Fars sahillerine saldırdılar, halkı yenerek hayvan, ekin ve geçinme araçlarını ellerine geçirdiler. Memleketi büyük ölçüde yağma ettiler. Bu uzun müddet devam etti. Hükümdarlık tacını bir çocuğun başına geçirmiş olan Farslardan hiç kimse Arapların üzerine yürümeye cesaret edemiyordu. Şapur büyüyünceye kadar durum böyle devam etti¹¹⁸." Şapur'un vefatından sonra tahta Behram geçmiş, Kirmân'da da hâkimiyetini tesis etmişti. 13 yıllık hükümdarlığının ardından ülkeyi oğlu Yezdicerd yönetmeye başlamıştı¹¹⁹.

Sâsâniler zamanında Kirmân'da ülkenin genelinde olduğu gibi Zerdüştlüğün üstünlüğü vardı. Nitekim bu dinin canlanması ve resmî hale gelmesi Erdeşir zamanında oldu. Çoğunluğu Zerdüşst olan halklara ilaveten bölgede Nasturi Hristiyanların varlığı da dikkat çekmekteydi¹²⁰.

"Hulefâ-yi Râşidîn" (11-40/632-661) döneminin ilk halifesi Hz. Ebû Bekir zamanında (11-13/632-634) Sâsânîlerin sahip olduğu bazı toprakların fethine karşın İran'a tam olarak geçilememişti. Onun başlattığı seferler Hz. Ömer döneminde nihayet bulmuş ve Sâsânî toprakları bütünüyle fethedilmişti.¹²¹ Hızlanan fetih

¹¹⁷ İbnü'l-Belhi, a.g.e., s. 303; Taberî, a.g.e., I, 970; Bazın, s. 62. Ancak İbn Kuteybe'nin *el-Maârif* adlı eserinde Kirmân şehrinin Sâsânî Hükümdarı Behram tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maârif*, trk. trc., Hasan Ege, *Nebîler ve Sahâbîler'in Sîreti*, İstanbul (t.y), s. 476.

¹¹⁸ *Tarihü'l Mulük*, I, 990.

¹¹⁹ Dineveri, a.g.e., s. 99.

¹²⁰ Kramers, s. 819; Lambton, s. 157.

¹²¹ Karadeniz, a.g.e., s. 37.

hareketinin sonucunda ele geçirilen bölgelerden biri de Kirmân olmuştur. Ancak eyaletin çevresinin ele geçirilmesine rağmen Müslümanların kesin otorite kurması biraz daha geç dönemlerde olmuştur¹²². Eyaletin fethi ile alakalı İbnü'l-Esîr'in, *el-Kâmil fi't-târih*'inde tafsilatlı bir anlatım mevcuttur¹²³.

Basra Valisi Ebû Mûsa el-Eşârî'nin el-Rebî b. Ziyâd idaresinde gönderdiği kuvvetler Kirmân'ın fethine girişmişlerdi. Rebî, Sircan şehrini ele geçirerek Bam ve Enedegâr (Anadagâr) halkı ile bir anlaşma imzalamıştı. Daha sonraki olaylar esnasında Sâsânî Hükümdarı III. Yazdicerd, 29/649-50 yılında İsfahan'dan halkın çoğunluğunun kendisine taraftar olduğu Kirmân'a kaçmıştı. Bunun üzerine dönemin Basra Valisi Abdullah b. Âmir, Mucâşî b. Mes'ûd es-Sulemî'yi III. Yazdicerd'i takibe göndermişti. Ancak bu Müslüman ordusu kar içinde yok olduğundan III. Yazdicerd Kirmân'dan Horasan'a kaçma şansını elde etmişti. Onun bölgeden ayrılmasından sonra Abdullah b. Âmir tarafından Kirmân valiliğine tayin edilen Mucâşî, Kufs dağlarına kadar başlıca şehirleri yeniden itaat altına almıştı¹²⁴.

Yoğun fetih hareketi neticesinde İslâm devletinin sınırları genişleyince, idareyi kolaylaştırmak, servet ve gelirlerin kontrolünü denetlemek amacıyla fethedilen yerler idari bölgelere ayrılmıştır. Kirmân'ın da dahil olduğu İran, üç vilayete ayrılarak her birine valiler tayin edilmişti¹²⁵.

Müslümanların hâkimiyetinin akabinde halkın büyük bir kısmı Sîstan ve Horosan'a kaçarken, diğer kısmı da dağlara çekilerek uzun süre Zerdüş mezhebine bağlılıklarını korumuşlardı. Buralardaki ulaşım imkanlarının zorluğu onlara 300 yıl

¹²² Lockhart, s. 114; Wheatley, s. 153.

¹²³ Kureyş kabilesinin boylarından Âmir b. Lüeyoğullarının reisi Süheyl b. Amr, Kirmân'a doğru gazaya çıktığında Kirmân halkı büyük ordular hazırlamış ve civardan yardım almışlardı. Müslümanların zaferiyle sonuçlanan bu çatışmalar esnasında büyük miktarlarda ganimet ve deve ele geçirmişlerdi. Deve ve ganimetlerin sayısı o kadar fazladır ki saymakla bitirememişler ve durumu Hz. Ömer'e bildirdiklerinde Hz. Ömer şu şekilde yanıt vermiştir: "Bu kırmızı develerin çok olduğunu görseniz bile yine de artırın." demiştir. Kirmân'ın bir rivayete göre Hz. Ömer zamanında Abdullah b. Budeyl b. Verka'el-Huzai tarafından fethedildiği ve burasının Hz. Ömer'den ikta olarak kendisine verilmesinin istendiği zikredilmiştir. Ancak Hz. Ömer her ne kadar bu teklifi kabul edecek gibi görünse de, Kirmân'ın iki ayrı yerleşim merkezinin olduğu kendisine söylenince burayı vermekten vazgeçmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, II, 538.

¹²⁴ el-Belâzurî, s. 568-569; Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, trk. trc., Fikret Işıltan, İstanbul 1960, s. 89, 101; Zarrînkûb, a.g.m., s. 23-24; Kramers, s. 816-817.

¹²⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, trk. trc., İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, I, İstanbul 1985, s. 152.

kadar bağımsızlıklarını sürdürmelerine imkân sağlamıştı. Daha sonraki yüzyıllarda da eyaletin idare merkezinden uzak oluşu burayı devletlere karşı unsurların sığınağı haline getirmişti. Nitekim Emevilerden sonra dahi bölgede İslam Devleti'ne muhalif gruplar varlıklarını korumuşlardı.

Bu nedenle Emeviler döneminde (41-132/661-750) Kirmân çeşitli isyanlara şahit olmuşsa da bölgede hâkimiyet 718 yılında Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) tarafından sağlanmıştı¹²⁶. Hâkimiyetin tesis edilmesinden sonra yine isyanlara devam edilmişse de başarıya ulaşılamamıştır. Örneğin; Mervan b. Muhammed döneminde (127-132/744-749), Hz. Ali'nin kardeşi Cafer'in soyundan gelen Abdullah b. Muaviye'nin hilâfete hak iddia ederek ayaklandığı ve buna bağlı olarak Kirmân'ın da içinde bulunduğu Emevilerin hâkimiyetindeki bazı bölgeleri ele geçirdiği bilinmektedir. O, buralara kendi valilerini atamış, hâkimiyetini güçlendirmek adına para bastırmıştı. Ancak İbn Muaviye'nin 129/747'de öldürülmesi üzerine isyan başarısız olmuştu¹²⁷. Kirmân, Emeviler döneminde isyanlara elverişli bölge olsa da, güçlü bir hâkimiyetin var olduğu Abbâsî taraftarlarının saldırılarına buradan karşı konulmasından anlaşılmaktadır.

Kirmân Abbâsîlerden¹²⁸ (132-433/750-1041) el-Mansur döneminde (136-158/754-775) bazı Harici isyanlarına ve el-Mutasım (218-227/833-842)'in halifeliğine kadar Hindistan'dan gelen Zuttların akınlarına maruz kalmıştı¹²⁹. Abbâsîlerin 165/781-82 ve 167/783-84 senelerinde Kirmân'da bastırdıkları paralar mevcuttur¹³⁰. Bu tarihler el-Mehdî (158-169/775-785)'nin halifeliğine denk geldiğinden, onun döneminde bastırıldığı düşünülebilir. Harun Reşid (170-193/786-809)'in hilâfeti esnasında bir grup Harici isyan çıkarmıştır¹³¹. el-Mutasım

¹²⁶ Lockhart, s. 114; Bazın, s. 62.

¹²⁷ Ali Aksu, Mervan b. Muhammed ve *Emevi Devleti'nin Yıkılışı*, İstanbul 2007, s. 118-126; İrfan Aycan, İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, Ankara 1993, s. 92; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trk. trc., Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 82.

¹²⁸ Abbâsîler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, 31-48.

¹²⁹ Cem Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyenlar: Ebû Cafer el-Mansur dönemi*, Ankara 2001, s. 194.

¹³⁰ Kramers, s. 817.

¹³¹ Hamza b. Abdullah eş-Şarî isyanını bu isyanlara örnek verebiliriz. 179/795 yılında gerçekleşen bu isyanın temelinde dinsel ve toplumsal nedenler vardır. Bu haricinin Herat'ı ele geçirdikten sonra valiyi öldürdüğü sonra da Kirmân'a çekilmek zorunda bırakıldığı bilinmektedir. Bkz. Andre Clot,

döneminden el-Mühtedî (255-256/869-870)'nin halifeliğine kadar gelen periyotta bölgede kontrol sağlanmıştı¹³².

Abbâsîler hilâfet merkezinden uzak olan eyaletlere hanedana mensup kişileri veya güvenilir kumandanları vali olarak tayin ederdi. Çünkü o dönemde kumandanlar genellikle fethettikleri yerlerin valisi oluyorlardı. Yetki ve sorumluluk düzeylerine göre genel (imâretü'l-âmmeh) ve özel (imâretü'l-hâssa) valiler şeklinde ayrılmışlardı¹³³.

Bu kumandanlar zamanla merkezî otoritenin zayıflaması üzerine bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Horasan'da Tâhirîler, Mâveraünnehir'de Sâmânîler bu şekilde kurulmuştu. Abbâsîlere bağlı bir şekilde valiler tarafından idare edilen Kirmân'da da daha sonraları mahalli hanedanlıklar ortaya çıktı. Saffârîler¹³⁴ hanedanının (247-393/861-1003) kurucusu olan Yakûb b. Leys, Horasan'daki Tâhirîler¹³⁵ (205-259/821-873) ile savaşarak bu hanedana son vermiş ve 253/862 'de Horasan Valisi Muhammed b. Tâhir'den Kirmân valiliğini almıştı. Onun ve kardeşi Amr b. Leys'in yönetimi sayesinde orada iyi tesirler bıraktıkları kaynaklarda geçmektedir¹³⁶.

Kısa süren Saffârî hâkimiyetinin sonrasında Kirmân'da otorite boşluğu meydana gelmişti. Eyalet her ne kadar, 315/927'den beri Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh (295-320/908-932)'in gulâm asıllı kumandanı Yâkût tarafından idare edilse de, siyasî sükunetin sağlanmasında yetersiz kalınmıştı¹³⁷. Maveraünnehir ve Horasan'da hüküm süren Sâmânîlerin (204-395/819-1005) Hükümdarı II. Nasr zamanında Kirmân, Mâkân b. Kakî ve İbrahim b. Simcûr el-Devâtî gibi kumandanlar tarafından

Harun Reşid ve Abbâsiler Dönemi, İstanbul 2007, s. 66; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, 138.

¹³² Lambton, s. 158.

¹³³ Ünal Kılıç, "Vali", *DİA*, XLII, 492.

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, XXXV, 464-465.

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 401-416; Hasan Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, XXXIX, 403-404.

¹³⁶ el-İstahrî, s. 142; Vezirî, s. 57-58; Sykes, I, 16.

¹³⁷ Rıza Kurtuluş, "İlyâsiler", *DİA*, XXII, 167.

yönetilmeye başlamıştı¹³⁸. Ancak o dönemde Güney İran'da oluşan otorite boşluğundan Büveyhîler de yararlanmış, yavaş yavaş Kirmân'da tarih sahnesine çıkmaya başlamışlardı. Sâ mânîlerin ve Büveyhîlerin bölgeden çekilmelerinin ardından daha önce burada hüküm sürmekte olan eski Sâ mânî kumandanı Ebû Ali Muhammed b. İlyâs, tekrar Kirmân'da iktidarı ele geçirmişti¹³⁹. Büveyhîlerin kesin olarak bölgeye yerleşecekleri tarihe kadar Kirmân'ın yaklaşık 30 yıl İlyâsî hâkimiyetinde kaldığı düşünülmektedir¹⁴⁰.

Muhammed b. İlyâs, Kirmân'da Sâ mânîlere bağlı; ancak kendi iç işlerinde bağımsız bir şekilde hüküm sürmekteydi. 323/935 yılında Sircan'ı ele geçiren Büveyhî Hükümdarı Muizzüddeve, İbn İlyâs'ı Sâ mânîlerden ayırmak için büyük çaba sarfetmişti¹⁴¹. Bu nedenle de Muhammed b. İlyâs'ın 348/959'da Abbasî Halifesi Mutî'l-Lillâh tarafından bağımsız bir hükümdar olarak tanınmasını sağlamıştı¹⁴². Fakat İlyâsîler için bağımsızlık çok uzun süreli olmamıştı. Nitekim Muhammed b. İlyâs oğlu Elyasa ile yaşadığı sorunlardan sonra Buhara'ya gidince bu hanedan ciddi bir sarsıntı geçirmişti. Babasının yerini alan Elyasa'nın yönetimdeki tecrübesizliği komutan ve yöneticileri küstürmüştü. Bunlar Büveyhîlere başvurarak duruma müdahale etmelerini istemişlerdi. Zaten Kirmân'a girmek için fırsat kollayan Büveyhîler de derhal harekete geçmişlerdi. Elyasa uzun süre direnememiş ve bu mücadelelerden sonra Kirmân tamamen Büveyhîlerin kontrolüne geçmişti¹⁴³.

Muhammed b. İlyâs adına 334/945-46 yılına ait Kirmân'da basılmış bir dirhem günümüze kadar gelmiştir. Yine onun tarafından başkent Berdesîr'de

¹³⁸ İbn Miskeveyh, a.g.e., frs. trc., VI, 30; İbnü'l-Esîr, VIII, 232; Vezirî, s. 60; C. E. Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân (320-57/932-68)", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, s. 110-111; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler II İbrahim b. Sîmcûr", *TED*, S. 10-11, İstanbul 1981, s. 92; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni*, İstanbul 2007, s. 143.

¹³⁹ Usta, a.g.e., s. 223; İbnü'l-Esîr, VIII, 176; Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân", s. 113.

¹⁴⁰ Bosworth, a.g.m., aynı yer; Kurtuluş, a.g.m., s. 167.

¹⁴¹ Kurtuluş, s. 167.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, VIII, 455; C. E. Bosworth, "Al-e Elyas", *Iranica*, I, 755.

¹⁴³ Usta, s. 226-227.

(bugünkü Kirmân şehri) hükümet konağı, bir cami ve bir kale, diğer yerlerde de çeşitli binalar ve kuleler yaptırılmıştır¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân", s. 113-114.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRMÂN'DA BÜVEYHÎ HÂKİMİYETİNİN BAŞLAMASI

1. Kirmân'ın Fethine Kadar Büveyhîler

Büveyhîler Fars, Rey, İsfahan ve Cibal bölgelerinde hâkimiyetlerini tesis ettikleri esnada, Kirmân, İlyâsîlerden Muhammed b. İlyâs'ın, Musul ve Halep, Hemdânîlerin¹⁴⁵, Mısır ve Şam ise İhşîdîlerden Muhammed b. Tolun'un idaresindeydi. Afrika'da Fâtımîler, Horasan ve Maverâünnehir'de Sâmânîler, Ahvaz, Vasıt ve Basra'da Berîdîler¹⁴⁶, Bahreyn'de Karmatîler¹⁴⁷, Taberistan ve Cürcan'da Deylemler¹⁴⁸ bulunmakta olup, Endülüs'te Emeviler sülalesinin idaresi devam ediyordu. Abbâsî halifeliğinin siyasî hiçbir otoritesi kalmamıştı.

Deylemlerin, İslâmiyetle tanışmaları ile Büveyhîlerin tarih sahnesine çıkışları şu şekilde olmuştur: Abbâsî halifelerinin baskılarına dayanamayan Ali evladı, hem İslâmiyet'i yaymak hem de bu muamelelerden kaçmak için Deylem'e gitmişti. Deylemler de bölgeye gelen kişiler sayesinde Müslüman olmaya

¹⁴⁵ Musul, Halep ve civarında hüküm süren bu hanedan, 946'da Büveyhîleri Bağdat'tan çıkarmak istemiş, ancak başarılı olamamıştır. Adudüdevle zamanında mücadeleleri tekrar devam etmiştir. Bkz. Busse, "Iran under the Bûyids", s. 258; Ayrıntılı bilgi için bkz., M. Sobernheim, "Hamdânîler", *İA*, V/I, 179-182.

¹⁴⁶ Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh ve halefleri zamanında Irak'taki siyasî olaylarda önemli rol oynayan bir ailedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Berîdîler", *DİA*, V, 501-502.

¹⁴⁷ 255/869 yılında Abbâsîlere karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmış aşırı Şifî İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümredir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler" *DİA*, XXIV, 510-514.

¹⁴⁸ IX. ve X. yüzyıllarda İslâm tarihinde çok önemli bir rol oynayan kavmin adı olmakla beraber, İran'ın kuzeyinde bugünkü Gilan eyaletinin bir kısmını kapsayan dağlık arazinin adıdır. Makdisî, *Âhsenu't-tekâsîm fi marifeti'l-ekâlim*, II, 518. İslâm coğrafyacılarından el-İstahrî, Deylem'in güneyde Kazvin, Azerbaycan ve Rey'in bir bölümü ile doğuda Taberistan ve Rey'in diğer bölümü, kuzeyde Hazar denizi, batıda Azerbaycan'ın bir bölümü ve Arrân bölgeleriyle sınırlandığını ifade eder ve asıl Deylem'in dağlık bölgeden ibaret olduğunu söylemektedir. el-İstahrî, s. 168; Ali Asghar Faghihî, *Âl'e Buye ve Uzae-i Zaman-i İşan Ba Nemudari Az Zendegi-i Merdum An Asr*, İntişarat-i Saba, Tehran 1322 hş, s. 38; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Ateş, "Deylem", *İA*, III, 567.

başlamışlardı¹⁴⁹. Deylem ve Taberistan'da İslam'ın yayılması Yahyâ b. Abdullah, Hasan b. Zeyd ve Hasan b. Ali el-Utrûş'un çabalarıyla belli aşamalarda gerçekleşmişti. Özellikle Seyyid Nâsır-i Kebîr ve el-Utrûş lâkabıyla bilinen Hasan b. Ali zamanında Deylemlerin büyük çoğunluğu İslâmiyet ile beraber Şîî mezhebine geçmişti. Hasan b. Ali Deylem'de mescitler yaptırdığı gibi Deylem'i komşu düşmanların saldırılarından da korumuştur¹⁵⁰. el-Utrûş'un Taberistan bölgesi için Sâsmânîlerle mücadelesinden sonra hizmetine girenler arasında Büveyh ve büyük oğlu Ali'nin de bulunduğu söylenmektedir¹⁵¹. el-Utrûş'un hâkimiyetindeyken sükunet ve huzura kavuşan Deylem bölgesi, onun ölümünden sonra iktidar mücadelelerine sahne oldu. Yaklaşık 13 yıl süren bu mücadeleden yararlanan Deylemli komutanlar, birbirlerine rakip birer lider olmuşlardı. Bu komutanların en önemlileri Mâkân b. Kakî, Esfar b. Şiruye, Leyla b. Nu'man ve Merdâviç b. Ziyâr'dı¹⁵².

Büveyhoğulları, adlarını Sâsmânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh b. Fenâ Hüsrev'den almaktadır¹⁵³. Diğer taraftan Sâsmânî Hükümdarı'nın soyundan değil de onun veziri olan Mihr Narse'nin soyundan oldukları iddia edilen başka bir görüş daha bulunmaktadır. Ancak modern araştırmacılar Büveyhîlerin soylarını Sâsmânîlere dayandırmakla, kendilerine şan ve şeref katmak istedikleri, dolayısıyla bu şecereye fazla güvenilmemesi gerektiği belirtilmiştir¹⁵⁴. Aileye ait tam bir şecere ilk defa Hilâl es-Sabî'nin *Kitabü't-tacî* adlı eserinde yer almıştır. Ancak mevcut şecerenin hayal ürünü olduğu düşünülmektedir. Nitekim diğer eserlerde incelendiğinde ortaya farklı nüshalar çıkmıştır¹⁵⁵.

¹⁴⁹ el-İstahrî, s.169; İbn Havkal, s. 174; Ateş, a.g.m., s. 571; Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şiilik*, Sivas 2003, s. 21.

¹⁵⁰ el-Mesudî, s. 253; İbnü'l-Esîr, VIII, 31-72; İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", *DİA*, XVI, 357.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, VIII, 72; Bozkuş, a.g.e., s. 36.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, VIII, 222; C. E. Bosworth, "Military Organisation under the Bûyids of Persia and Iraq", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, s. 146; Bozkuş, s. 39.

¹⁵³ Hamdullah el-Müstevfî, a.g.e., s. 409; İbnü'l-Esîr, VIII, 220; Faghihî, a.g.e., s. 87; Hasan, a.g.e., II/III, 389; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler" *DİA*, VI, 496.

¹⁵⁴ K.V. Zettersteen, "Büveyhîler", *İA*, II, 843.

¹⁵⁵ İbn Hallikan'ın biyografik eserini İngilizceye çeviren De Slane, çevirisinde bu şecerelelerin on yediden fazla olduğu işaret etmektedir. İbn Hallikan, a.g.e., I, 155.

Deylem'de ücretli askerlik yapan Büveyh b. Fenâ Hüsrev'in üç oğlu Ali, Hasan ve Ahmed, Büveyhî Devleti'nin gerçek kurucularıdır. Ebû Şucâ olarak da bilinen Büveyh b. Fenâ bir gün rüyasında ateş püsküren üç ağaç gövdesi görmüştür¹⁵⁶. İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre rüya tabircisi bunu üç oğlan çocuğun dünyaya geleceği, bunların yeryüzüne ve üzerindeki her şeye sahip olacakları ve şanlarının şöretlerinin bütün dünyayı doldurarak rüyada görülen ateş misali her tarafı kaplayacakları şeklinde yorumlamıştır¹⁵⁷.

Bu üç kardeşi ilk olarak Gılânlı bir sülaleden gelen Emîr Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Sâ mânîlerin hizmetinde görmekteyiz. Ancak Mâkân bir süre sonra Sâ mânîlere karşı harekete geçtiği zaman, kendisi gibi Gılânlı bir soydan gelen Merdâviç ile uğraşmak durumunda kalmıştır. İki taraf arasında geçen mücadeleden yenilgi ile ayrılan Mâkân, Taberistan'ı terk etmek zorunda kalınca Ali ve kardeşleri de Merdâviç'in hizmetine girmişlerdir¹⁵⁸. Merdâviç de Rey başşehir olmak üzere Taberistan ve Cürçân'da Ziyârîler¹⁵⁹ Hanedanı'nı (316-483/928-1090) kurmuştur.

Büveyhoğulları, Merdâviç-Mâkân mücadelesinde, Merdâviç'in tarafında yer almanın kendi gelecekleri açısından yarar sağlayacağını düşünmüşlerdi. Başta Büveyhoğullarının kendi tarafına geçişinden memnun olan Merdâviç, üç kardeşten Ali b. Büveyh'i, Kerec¹⁶⁰ bölgesine kumandan olarak tayin etmişti¹⁶¹. Ancak bir süre sonra onların gücünden korkmaya başlayınca, Kerec valiliği kararından vazgeçmiş, Rey'deki kardeşi Vaşmgîr'den Ali'nin tayin edildiği yere gitmesini engellemesini istemişti. Ancak tüm bu uğraşlar bir sonuç vermemişti. Ali Rey'den Kerec'e doğru yola çıkmış ve kendisine vaat edilen valiliği elde etmişti. Ali, Büveyhîlerin

¹⁵⁶ Kraemer, a.g.e., s. 71; İng. trc., s. 33; Faghihî, s. 90.

¹⁵⁷ *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, 222; Faghihî, s. 90.

¹⁵⁸ Hamdullah el-Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 409; Kabir, a.g.e., s. 2; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 513; Bozkuş, s. 40; C. L. Cahen, "Buwayhids", *EP*, I, 1350; C. E. Bosworth, "Mâkân b. Kâkî" *EP*, VI, 115; Merçil, "Büveyhiler", s. 496.

¹⁵⁹ 315-483/ 927-1090 tarihleri arasında Hazar Denizi'nin güneyindeki eyaletlerinden Cürçân ve Taberistan'da hüküm sürmüş Deylemli bir hanedandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *İA*, XIII, 622-624.

¹⁶⁰ Hemedân'ın 60 mil kadar güney doğusunda, Rey'den Ahvaz'a uzanan kuzey-güney güzergâhı ile Hemedân'dan İsfahan'a uzanan güney-doğu güzergâhının birleştiği noktada yer alan önemli bir ulaşım merkezidir. Bkz. Busse, s. 254.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, VIII, 223.

yükselişinde önem arz eden Kerec valiliği görevini yaparken, kabiliyetli bir lider ve komutan olduğunu kanıtlamıştı. Şehirdeki askerlerle diğer sivil yöneticileri kendisine bağlamış, bölgede Hurremîlerin¹⁶² elinde bulunan bazı kaleleri de fethetmişti. Bu kalelerden elde ettiği hazineleri askerleri arasında paylaştırarak oradaki konumunu daha da sağlamlaştırmıştı. Merdâviç yaşananlar karşısında Ali'nin Kerec'deki hâkimiyetini sarsmak için bölgeye kuvvet gönderdiyse de, askerlerin Ali'nin yanında yer almasıyla bu düşüncesi de hedefe ulaşmamıştı¹⁶³.

Ali daha sonra emrindeki kumandanlarla beraber İsfahan'a doğru yola çıkmıştı. Abbâsîlere bağlı olarak şehri yöneten Muzaffer b. Yakut, onun gelişinden hoşlanmamış ve iki taraf arasında 421/933 yılında savaş olmuştu. Mücadelelerin neticesinde Muzaffer mağlup edilmiş ve şehir ele geçirilmişti¹⁶⁴. Diğer taraftan Merdâviç, Ali'nin gücünü yok edebilmek düşüncesinden vazgeçmemişti. Bunun için çeşitli tuzaklara başvurmuş, kendisine itaat etmesi koşuluyla emîrine kalabalık ordular vereceğini ve fethettiği yerlerde kendi adına hutbe okutabileceğini yazan bir mektup göndermişti. Ancak bunun bir tuzak olduğunu anlayan Ali, Merdâviç'in kardeşi Vaşmgîr'in de üzerine gelmekte olduğunu öğrenince Şiraz'a 60 fersah uzaklıkta olan Arracan¹⁶⁵ şehrine hareket etmişti¹⁶⁶. Ali, Arracan'da olduğu sırada, Fars'ın merkezi Şiraz ile Arracan arasında yer alan Nubendecân¹⁶⁷ hâkimi Ebû Talib Zeyd b. Ali, Ali'nin Şiraz'a yürümesi için şartların uygun olduğunu bildiren bir mektup göndermişti. Mektupta aynı zamanda Abbâsîlerin Fars Valisi Yakut'un halktan ağır vergiler alması nedeniyle sevilmediği de yazmaktaydı. Bunun üzerine Ali, Nubendecân'a gelmiş, kendi adamları ve de etraftan katılanlar ile birlikte sayısı 600'e ulaşan kuvvetiyle Yakut'un gönderdiği 2,000 kişilik öncü birliğini yendi. Fakat Yakut ile Ziyârî Emîri Merdâviç'in kendisine karşı birleştikleri haberinin gelmesi üzerine iki kuvvet arasında kalma tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. Bu nedenle

¹⁶² Hurremiye, Ebû Muslim'in 136/ 753-754'de idamından sonra Horasan'da ortaya çıkan ve onun öldüğünü kabul etmeyerek dünyada adaleti yaymak için tekrar geleceğine inandıkları bir mezheptir. Bkz. D. S. Margoliouth, "Hurremiye", *IA*, V/I, 596-597.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, VIII, 223; Faghihî, s. 93.

¹⁶⁴ Hamdullah el-Müstevfi, s. 409; İbnü'l-Esîr, VIII, 224-225.

¹⁶⁵ Fars bölgesinin kuzeybatısında yer alan bir şehirdir. Bkz. Le Strange, s. 304.

¹⁶⁶ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 140; İbnü'l-Esîr, VIII, 225; Bozkuş, s. 42-43.

¹⁶⁷ *Hudûdü'l-Âlem*'de Fars eyaleti içinde nimeti ve zenginliği bol olan çok güzel bir şehir olarak bahsedilmektedir. *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 85.

Sâmânîlere bağlı olarak Kirmân'ı yöneten eski efendisi Mâkân b. Kâki'ye katılmak üzere oradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu sırada kendisini takip eden Fars Valisi Yakut, Kirmân yolu üzerindeki bir köprüyü tutarak, Ali ve askerlerinin geçişini engellemişti. İki taraf arasında cereyan eden savaşı Ali kazanmış ve sonrasında Fars'ın merkezi Şiraz'a girmişti. Bu zaferle de Büveyhî Hanedanı'nın Fars kolu oluştu (322/934)¹⁶⁸.

Bu şekilde kendisine bir hâkimiyet sahası oluşturmayı başaran Ali b. Büveyh Merdâviç'in dostluğunu kazanmaya çalışmayı da gerekli görmüştü. Dolayısıyla da durumunu güçlendirerek adına hutbe okutmuş ve hediyeler yollamıştı. Ayrıca kardeşi Hasan b. Büveyh'i de rehine olarak göndermişti. Bunun üzerine Merdâviç, Ali'yi Arracan şehri valiliğine tayin etmişti¹⁶⁹. Ancak bu durum uzun sürmedi. Merdâviç 323/935 yılında emrindeki bir grup Türk askeri tarafından öldürüldü. Onun sonrasında kurmuş olduğu Ziyârîler Devleti zayıflamıştı. Böylece Ali'nin daha rahat hareket edebilmesi için gerekli ortam oluşmuştu. Ziyârîlere bağlı Türk askerlerinin birçoğunun da Şiraz'da kendisine katılması Ali'nin gücünü daha da arttırmıştı. Sonuç olarak Ziyârîlerin Hazar Denizi kıyılarındaki topraklarının büyük bir bölümü Büveyhî kardeşlerin eline geçmişti.

Aynı dönemlerde Ali'nin Fars'daki kardeşi Hasan da hâkimiyetini Cibal bölgesine kadar genişletmişti. Küçük kardeşi Ahmet ise Kirmân ve daha sonrasında da Huzistan'ı ele geçirmişti. Böylece İran'ın batı ve güneyindeki en önemli bölgeler Büveyhîlerin idaresine girmiş oldu. Büveyhîler, Hûzistan'a hâkim olduktan sonra Irak'a geçme düşüncesine kapıldılar ve kardeşlerden Ahmed aldığı bir davet üzerine 19 Aralık 945 tarihinde karışıklıklar içindeki Bağdat'ı ele geçirdi. Abbâsî Halifesi Müstekfî-Billâh kendisini “Emîrül-Ümerâ” (Emîrlere Emîri) tayin ederek ona Muizzüddeve¹⁷⁰, Ali'ye İmâdüddeve¹⁷¹, Hasan'a da Rûknüddeve¹⁷², lakaplarını verdi¹⁷³.

¹⁶⁸ Hamdullah el-Müstevfi, s. 410; İbnü'l-Esîr, VIII, 230; Busse, s. 255; Faghihî, s. 95-102; Bozkuş, s. 44.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 239; Hasan, II/III, 397.

¹⁷⁰ “Devlete kudret ve izzet veren” anlamına gelmektedir. Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III, trk. trc., Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 741.

1.1. Kirmân'ın Zaptı ve İlyâsîlerin Ortadan Kaldırılması

Büveyhîler Kirmân coğrafyasına hâkim olmadan önce bölgede Sâmânîler ve İlyâsîler egemenlik mücadelesine girmişlerdi. Kirmân'ın fethi Muizzüddeve zamanında başlamış ise de kesin bir hâkimiyet sağlanamamıştı. Onun döneminden sonra Büveyhîlerin her açıdan en parlak dönemini yaşadığı Adudüddeve zamanında Kirmân ele geçirilmiş ve bölgede uzun zamandan beri hüküm süren İlyâsîler hanedanlığı da tarihe karışmıştı. Adudüddeve, Kirmân'a hâkim olurken İlyâsîlerin yeniden eyalete hâkim olmak için ortaya koydukları çabayı da boşa çıkartmıştı. Ayrıca İlyâsîlerin dışında burada yaşayan yerli kabileler de ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Muizzüddeve ile başlayıp Adudüddeve ile sona eren fetih döneminde bütün sorunlar ortadan kaldırılarak Kirmân'da Büveyhîler adına huzur ve güvenlik tesis edilmişti.

1.1.1. Muizzüddeve Dönemi Siyasî Olayları (334-356/945-967)

İmâdüddeve Ali, Fars bölgesini ele geçirmesinden sonra kardeşi Muizzüddeve Ahmed'i de 324/936 yılında fetih faaliyetlerinde bulunması için Kirmân'a göndermişti¹⁷⁴. Böylelikle Büveyhîlerin Kirmân'ı topraklarına katmak istedikleri ve İmâdüddeve'nin elindeki Fars bölgesinin doğu ve batı tarafını bu şekilde korumayı hedeflediği çıkarılabilir.

Aynı dönemde Ziyârîler ile yaptığı mücadelelerden sonra Taberistan ve Cürcan bölgesinde rahatlayan Sâmânî Hükümdarı II. Nasr da, Kirmân'ı fethetmek üzere Mâkân b. Kakî komutasındaki bir orduyu buraya göndermişti. Eyalet bu sırada eski Sâmânî komutanlarından Muhammed b. İlyâs'ın hâkimiyetinde idi¹⁷⁵. II. Nasr'ın buradaki asıl amacı bir taraftan kendisine karşı gelen bir kumandanını cezalandırmak diğer taraftan da ülkenin sınırlarını genişletmekti. Zira hemen

¹⁷¹ “Devletin direği” anlamına gelmektedir. Hitti, a.g.e., s. 741.

¹⁷² “Devletin dayandığı sütun” anlamına gelmektedir. Hitti, s. 741.

¹⁷³ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 119; Kraemer, frs. trc., s. 70; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 517; Cahen, a.g.m., s. 1350; Zettersteen, a.g.m., s. 843.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, VIII, 271; İbn Hallikan, I, 156; Faghihî, s. 108; Ahmet Güner, “Muizzüddeve”, *DİA*, XXXI, 99.

¹⁷⁵ İbn Miskeveyh, IV, 314; İbnü'l-Esîr, VIII, 232; Bosworth, “The Banû Ilyas of Kirmân”, s. 111; aynı mlf., “Al-e Elyas”, I, 755; aynı mlf., “Mâkân b. Kâkî”, *EJ²*, VI, 115; Usta, s. 143.

öncesindeki gelişmelere bakıldığında olayın hükümdarın kardeşi Ebû Zekeriyya Yahya'nın isyanıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu zat ağabeyinin önünden kaçıp Nişabur'a gitmişti. O sırada şehrin valilik görevini yürüten Muhammed b. İlyâs da kendisine tabiiyetini bildirmişti. Hatta onun adına şehirde hutbe okutmuştu. II. Nasr, durumu öğrenip Nişabur üzerine yürüdüğünde hem Yahya b. Ahmed, hem de Muhammed b. İlyâs şehirden kaçmışlardı. Bu gelişmelerin sonrasında Muhammed b. İlyâs Kirmân'a gelerek eyaleti ele geçirmişti. II. Nasr da asi kumandanını cezalandırmak üzere Mâkân b. Kakî idaresindeki bir orduyu üzerine yollamıştı. Mâkân, İbn İlyâs'ı kolayca mağlup ederek Kirmân'a hâkim olmuştu. Ancak Merdâviç b. Ziyâr'ın öldürüldüğünü öğrenen Mâkân b. Kakî, II. Nasr'dan aldığı emir doğrultusunda bölgeden ayrılmış, yerine de Ebû Ali İbrahim b. Simcûr'u bırakmıştı. Mâkân'ın ayrılmasından sonra Kirmân, Sâ mânîler ile İlyâsilerin mücadele sahası haline gelmişti. Ebû Ali, Muhammed'i H.nak (Kanh) kalesinde kuşatmış, ancak Muizzüddeve'nin, Kirmân'a doğru hareket ettiği haberini aldığı anda Büveyhîler karşısında tutunamayacağını anlayarak Horasan'a dönmüştü¹⁷⁶. Böylece Sâ mânîlerin bölgedeki kısa hâkimiyeti de sona erdi¹⁷⁷. Sâ mânî ordusunun Kirmân'dan ayrılması üzerine Muhammed b. İlyâs H.nak kalesinden çıkarak Bam'a gitmiş, Büveyhîlerin buraya da gelmekte oldukları haberini almasıyla Sîstan'a kaçmıştı. Böylece Sircan ve Bam şehirlerinin Büveyhîler tarafından ele geçirilmesiyle Kirmân'da Büveyhî hâkimiyeti sağlanmıştı (324/935)¹⁷⁸.

Ele geçirdiği yerlere kendi adamlarını yerleştiren Muizzüddeve daha sonra Kirmân'ın güneyinde yer alan Cîruft üzerine yürümüştü. Şehre yaklaştığında Kufs ve Belûş kabilelerinin lideri "Ali Kelûye" olarak bilinen Ali b. ez-Zencî ile mücadeleye girişmişti. Ancak mağlup edilen Ahmed'in ordusunun büyük bir kısmı telef olmuştu. Ayrıca Muizzüddeve savaşta sol elini ve bazı parmaklarını da kaybetmişti¹⁷⁹. Onun mağlubiyetini fırsat bilen Muhammed b. İlyâs, Bam ve Sircan arasındaki yol üzerinde bulunan Hennâb (Cenâb)'a dönerek karşı saldırıya geçmişti. Gelişmeler üzerine ağabeyinden yardım alan Muizzüddeve, Muhammed b. İlyâs'ı mağlup ettiği

¹⁷⁶ İbn Miskeveyh, IV, 397; İbnü'l-Esîr, VIII, 271; Merçil, "Sîmcûrîler II İbrahim b. Sîmcûr", s. 92.

¹⁷⁷ Tâcâbâdî, s. 109; Usta, s. 143.

¹⁷⁸ Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân", aynı yer; Usta, aynı yer.

¹⁷⁹ Tâcâbâdî, s. 110.

gibi Ali Kelûye'yi de yenerek intikamını almıştı. Ancak bu başarısı onun Kirmân'da kalıcı olmasını sağlayamamıştı. İmâdüddeve onun daha fazla asker ve malî kaynak kaybetmesini istemediğinden Kirmân'ı bırakmasını ve Fars'a dönmesini emretmişti¹⁸⁰. Sâ mânîler ve Büveyhîlerin tamamen bölgeden ayrılmasından sonra İlyâsîler tekrar idareyi ele almayı başarmışlardı. Öte yandan Muhammed b. İlyâs durumunu güçlendirmek adına hutbeyi Sâ mânîler adına okutmayı daha uygun görmüştü. Ancak her şeye rağmen bağımsız bir emîr gibi davranmaktaydı. Nitekim 348/959-60'da Halife el-Mutî ona hükümdarlık alametlerinden bir sancak ve hilat göndermişti¹⁸¹. Ama yine de İlyasoğulları Kirmân'da eski efendileri Sâ mânîler adına hutbe okutturmaya devam etmişlerdir¹⁸². İlyâsîler Berdesîr'i eyalet merkezi olarak kullanmaya devam etmişlerdi.

357/968 senesine gelindiğinde Muhammed b. İlyâs, felç olması üzerine hanedanın başına geçecek olan kişiyi belirlemeye karar vermişti. En büyük oğlu Elyasa'yı birinci veliaht ve ordu komutanı yaparken, ortanca oğlu İlyas'ı da ikinci veliaht tayin etmişti. Üçüncü oğlu Süleyman'a ise ailelerine ait mal ve paraları getirme görevi verilmiş, bu gerekçe ile babası tarafından asıl memleketi olan Soğd'a gönderilmişti. Muhammed b. İlyâs'ın buradaki amacı kardeşleri ile olan husumeti nedeniyle onu uzaklaştırmaktı¹⁸³. Ancak Süleyman, babasının emirlerine itaat etmeyip Kufslu bir grup ile Sircan'ı ele geçirmişti. Bunun üzerine Muhammed b. İlyâs, Süleyman'ın üzerine diğer oğlu Elyasa'yı göndermişti. Zor durumda kalan Süleyman da Kirmân'ı terk edip Horasan'a gitmişti. Hanedan içindeki mücadeleler bunlarla sınırlı kalmamıştı. Nitekim Muhammed b. İlyâs oğlu Elyasa'nın Kirmân'da elde ettiği güç ve prestijden geleceği açısından endişe duymaya başlamıştı. Baba-oğul arasında başlayan mücadele dolayısı ile Muhammed b. İlyâs, oğlunu veliahtlıktan azlettiği gibi hapse attırmıştı. Ancak saray kadınlarının yardımı ve ordunun desteğiyle hapisten kurtulan Elyasa, Berdesîr'deki babasını kuşatarak onun Kirmân'dan ayrılmasını istemişti. Horasan'a gitmek isteyen Muhammed b. İlyâs,

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, VIII, 273; Tâcâbâdî, s. 111.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, VIII, 455; Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân", s. 112; aynı mlf., "Al-e Elyas", I, 755; Tâcâbâdî, s. 112; Usta, s. 223.

¹⁸² el-Makdisî, II, 696; Usta, aynı yer; Ali Han Vezirî ise Kirmân'da hutbelerde İmâdüddeve'nin adının Ebû Ali Muhammed b. İlyâs'dan önce okunduğunu zikretmektedir. Bkz. Vezirî, s. 62-63.

¹⁸³ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 306; İbnü'l-Esîr, VIII, 502-503.

Büveyhîler karşısında Elyasa'ya yardımcı olacağını sözünü vererek yanına alabildiği kadar mal ve para ile birlikte Buhara'ya gitmişti. Eski efendisi Sâmânî emîri Mansur b. Nuh'un emrinde hayatına devam eden Muhammed b. İlyâs, Sâmânî hükümdarını Büveyhî topraklarını ele geçirmesi için kışkırtmaya başlamıştı. Onun Kirmân'dan ayrılışı sırasında oğluna verdiği söz ve Buhara'daki faaliyetlerine bakıldığında Büveyhîlerin, İlyâsîler için sürekli bir tehdit oluşturduğu anlaşılmaktadır. Muhammed b. İlyâs, Büveyhîlerin bu kadarla yetinmeyeceklerini ve Kirmân'ı ele geçirmek için yeni teşebbüslerde bulunacaklarını çok iyi biliyordu¹⁸⁴. Ancak, çok geçmeden Buhara'da öldü¹⁸⁵.

Kirmân'da bu gelişmeler yaşanırken Muizzüddeve 22 yıl boyunca (334-356/945-967) saltanatta kalmış, bu süre zarfında devletin tüm yetkilerini ele geçirmişti. İbnü'l-Esîr'in ifade ettiğine göre Muizzüddeve kendisini Bağdat'ta "Emîrü'l-Ümera" tayin eden Halife Müstekfî-Billâh'ı daha sonra makamından indirerek gözlerine mil çektirmişti¹⁸⁶. Onun yerine Halife Mutî-Lillâh'ı geçirmesi, halifelik gibi önemli bir makamın Büveyhîlerin idaresi altında olduğunu kanıtlar niteliktedir. Muizzüddeve zamanında Kirmân'da siyasî olaylara pek rastlanmamasının nedeni, Bağdat'a yerleşmesinden ölümüne kadar geçen sürede Büveyhî idaresini kabul etmek istemeyen Hamdânîler, Berîdîler, Karmatîler ve Şâhinîler¹⁸⁷ ile devamlı mücadele halinde olmasıdır. Bu sebepten ötürü Kirmân'da idareyi ele almış olan İlyâsîlere kesin bir darbe indirilemediği apaçık ortadadır. Fars bölgesinin hâkimi kardeşi İmâdüddeve ile Rey, Hemedan ve İsfahan'da hüküm süren diğer kardeşi Rüknüddeve ile sağlam ilişkiler kurmuştu¹⁸⁸. Ölümüne kadar da bu politikasını gerçekleştirme konusunda gayret göstermişti. Muizzüddeve'nin

¹⁸⁴ Usta, s. 224-225.

¹⁸⁵ İbn Miskeveyh, onun ölüm tarihiyle alakalı 357/968 tarihini verirken, İbnü'l-Esîr, 356/967 tarihini vermiştir. İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 308; İbnü'l-Esîr, VIII, 503-504.

¹⁸⁶ *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, 385; Hitti, III, 740-741.

¹⁸⁷ X. asrın ilk çeyreğinden sonra, Büveyhîlerin Irak'a hâkim olmalarından hemen önce, Irak'ın bataklık bölgesini içine alan Basra ile Vâsıt arasındaki yerde kurulan küçük bir emîrliktir. Bkz. Güner, a.g.e., s. 83.

¹⁸⁸ Hasan, II/III, 400-401; Güner, "Muizzüddeve", XXXI, 99.

356/967'de Bağdat'ta ölümünün ardından Irak kolunun başına İzzüddeve lakâplı oğlu Bahtiyar geçmişti¹⁸⁹.

1.1.2. Adudüddeve Dönemi Siyasî Olayları (367-372/978-983)

Fars kolunun hâkimi İmâdüddeve ölmeden önce yerine oğlu olmadığı için kardeşi Rüknüddeve'nin oğlu Fenâ Hüsrev Adudüddeve'yi veliaht tayin etmişti. Adudüddeve, amcasının ölümü üzerine onun yerine geçmiş, Fars bölgesinde otoriteyi kurmayı başarmıştı¹⁹⁰. Adudüddeve çok geçmeden bu eyaletin dışında hâkimiyet sahasını Bağdat, Kirmân, Umman, Huzistan, Musul, Diyarbakır, Harran ve Menbic'i içine alacak ölçüde genişletmeyi başarmıştı. Büveyhî hanedanı güç ve kudretin en yüksek noktasına Adudüddeve zamanında ulaşmış, hanedan içindeki emîrlerden hiçbiri onun elde ettiği güce sahip olamamıştı¹⁹¹.

Kirmân, Adudüddeve zamanında birçok askerî ve siyasî olaya tanıklık etmiştir. Elyasa'nın tecrübesiz yönetimi nedeniyle bölgenin ileri gelenleri bu durumdan şikâyetçi olarak Büveyhî hükümdarının yanına gitmişlerdi. Durumu fırsat bilen Adudüddeve de saldırı için hazırlıklara başlamıştı. Harekete geçmeden önce Elyasa'yı daha da zayıflatmak üzere bir tuzak hazırlamıştı. İbnü'l Esîr'in verdiği bilgilere göre Elyasa'nın askerlerinin kendi tarafına geçmelerini sağlamıştı. Böylece muhattabının askerî birliklerinin birçoğu gruplar halinde Adudüddeve'nin hizmetine girmişti. Nihayetinde zamanın geldiğini anlayan Adudüddeve, 357/968'de saldırıya geçerek eyaletin idare merkezi Berdesîr'e girmiş ve burada İlyâsilere ait tüm hazineleri ele geçirmişti. Adudüddeve ile savaşı göze alamayan Elyasa, Kirmân'ı terk ederek Horasan'a, oradan da Buhara'ya gitmek zorunda kalmıştı. Amaç Sâ mânîlerden almayı beklediği destekle Kirmân'ı yeniden ele geçirmektir. Ancak zamanla bu konuda yanıldığını anlamıştı. Daha sonra Sâ mânîlerin kendisine yardım etmemelerinden şikâyet eden Elyasa, Harizm'e sürgün edilmiş ve burada tutulduğu bir göz hastalığı sebebiyle hayatını kaybetmişti. Öyle ki, Kirmân'ı kaybetmesinin

¹⁸⁹ Kabir, s. 13.

¹⁹⁰ M. Seligsohn, "Adudüddeve", *İA*, I, 142; Abdülkerim Özeydin, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392.

¹⁹¹ Hamdullah el-Müstevfî, s. 413; Osman Gazi Özgüdenli, *Turco-Iranica Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 20; Hasan, II/III, 405-406.

vermiş olduğu üzüntü ile kendi gözlerini çıkardığı, bunun da ölümüne sebebiyet verdiği rivayet edilmektedir¹⁹².

Adudüddeve'nin Kirmân'ı ele geçirmesinden sonra Abbâsî Halifesi Mutî de onun bölgedeki yönetimini onayladı. Büveyhî hükümdarı, Kirmân'a en büyük oğlu Ebü'l-Fevâris Şîrzîl'i ismen vali olarak tayin etti. Ancak yaşının küçük olmasından dolayı yanında komutanlarından Kûrkîr b. Castân'ı bırakarak Şiraz'a döndü. Böylece Kirmân eyaleti doğrudan doğruya Büveyhîlerin idaresi altına girdi¹⁹³.

Kirmân'ın fethinin önemli bir sonucu da Sîstan'ın Saffârî Emîri Halef b. Ahmed'in Adudüddeve'yi metbu tanıyarak onun adına hutbe okutmayı kabul etmesi olmuştu¹⁹⁴. Halef aslında Sâmanîlere tabi olup, onlara vergi vermekteydi. İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre Adudüddeve'nin Kirmân'ı fethinden önce Sâmanîler, Sistan'ı Halef'in elinden alarak onun bir rakibine vermek istemeleri üzerine taraflar arasında ilişkiler bozulmuş ve o da Sâmanîlere her yıl gönderdiği hilat, hediye, hizmetçi ve paraları göndermemeye başlamıştı¹⁹⁵. Halef'in, Kirmân'ın fethedilmesinden sonra Adudüddeve'ye tabi olarak bir taraftan topraklarını ona karşı emniyete alırken, diğer taraftan da Sâmanîlere karşı Büveyhîlerin desteğini kazanmak istediği anlaşılmaktadır.

Elyasa'nın ölümünden sonra İlyâsîlerin Kirmân'daki varlığı fiilen sona ermişti. Ancak hanedanın diğer mensupları, eyaleti geri almak için harekete geçmişlerdi. Muhammed b. İlyâs'ın oğullarından Süleyman, Sâmanî Emîri II. Nûh b. Mansûr'dan, Kirmân'a yürümek ve bölgeyi tekrar almak için yardım istedi. II. Nûh da bu talebi kabul etmiş ve Süleyman'ın emrinde bir ordu göndermişti. 360/969-970'de Kirmân'a gelen Süleyman, bölgedeki Kufs, Belûş ve diğer bazı mahalli güçleri kendi etrafında toplayarak Büveyhîlere karşı ortak bir cephe oluşturmuştu. Ancak her şeye rağmen Adudüddeve'nin Kirmân'daki vali vekili ve komutanı Kûrkîr b. Cestan onları Cîruft ile Bam arasında mağlup etmişti. Gerçekleşen savaşta

¹⁹² *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, 504; Kabir, s. 44; Tâcâbâdî, s. 118.

¹⁹³ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 309; İbnü'l-Esîr, VIII, 504; Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân", s. 111-116; Busse, s. 257.

¹⁹⁴ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, aynı yer.

¹⁹⁵ *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, 485; C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz: (247/861 to 949/1542-3)*, California, 1994, s. 313; Usta, s. 242.

Süleyman ile yeğenleri Bekr ve Huseyn ve Sâmânî ordusunda yer alan birçok komutan ve asker öldürülmüştü¹⁹⁶. Süleyman'ın Sâmânîlerin desteği ile Kirmân'ı geri alma teşebbüsü böylece sonuçsuz kalmıştı.

Bir sonraki yıl Kufslular, Belûşlular ve bunlara katılan diğer mahalli zümrelerden Menûcânlılar¹⁹⁷, Kirmân'da başka bir direniş başlatmışlardı. Bu durum karşısında Adudüdevle, Kûrkîr b. Cestan'ı desteklemek için Âbid b. Ali adlı bir komutanı Kirmân'a gönderdi. Kûrkîr ve Âbid komutasındaki Büveyhî ordusu, asileri 361/970 tarihinde Cîruft yakınlarında bozguna uğratmış, düşman kuvvetlerinden birçok liderin yanında 500 kişi öldürülmüştü. Kazanılan zafer üzerine Âbid b. Ali, Kirmân'ın güneyine doğru inerek kabilelerin yaşadığı dağlık bölgelerde karşılaştığı her direnişi şiddetle yok etmiş ve Kirmân'ın liman şehri olan Hürmüz'e ulaşmıştı. Daha sonra doğuya yönelerek Tiz ve Mukran'ı¹⁹⁸ ele geçirmişti. Bu kabileler, kalelerini ve dağlarındaki korunaklı yerlerini teslim etmeye zorlanmışlardı. Ayrıca yağma ve soygun yapmayı bırakarak helal kazançla yaşamayı, Müslümanlar gibi namaz kılmayı, oruç tutmayı ve İslâm'ın diğer emirlerini yerine getirmeyi kabul etmişlerdi. Âbid b. Ali daha sonra karada ve denizde yağmacılık faaliyetlerinde bulunan ve aynı zamanda Süleyman b. Muhammed b. İlyâs'a yardım etmiş bulunan sahildeki Hurremiyye ile Câsekiyye¹⁹⁹ denilen bir topluluk üzerine saldırıya geçmişti. Yapılan mücadelede başta reisleri Ali b. Küllâb olmak üzere bunlardan birçoğu öldürülmüştü. Ele geçirilen çok sayıdaki esir Şiraz'a gönderilerek bölgede bir süre barış ve güvenlik sağlanmıştı²⁰⁰.

Bütün askerî başarılarına rağmen, Adudüdevle'nin Kirmân'da devlet otoritesini sağlaması kolay olmamıştı. Çok geçmeden Belûşlular, Ali b. Muhammed

¹⁹⁶ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 359-360; İbnü'l-Esîr, VIII, 523; Vezirî, s. 68; Kabir, s. 44; Tâcâbâdî, aynı yer; Usta, s. 226.

¹⁹⁷ Menûcânlılar, Cîruft'un güneyinde Menûcân denilen dağlık bölgede yaşayan topluluktur. Bkz. Le Strange, s. 355; Dihhoda, "Menûcân", *Lugatname*, XXVI-A, 1333.

¹⁹⁸ Mukran, batısında Kirmân, kuzeyinde Sistan, doğusunda Hindistan ve güneyinde denizle çevrili olan bir bölge ve bu bölgedeki şehirlerinden birinin adıdır. Bkz. Dihhoda, "Mukran", *Lugatname*, XXVI-A, 990.

¹⁹⁹ Câsek olarak bilinen yer, Umman Denizi kenarında, Bender Abbas şehrinin yakınlarında bulunmaktadır. Bkz. Dihhoda, "Casek", *Lugatname*, X-A, 52.

²⁰⁰ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 362; İbnü'l-Esîr, VIII, 527; Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân", s. 117; Kabir, s. 44-45.

el-Bârizî liderliğinde Adudüdevle ile yaptıkları anlaşmayı bozarak eski alışkanlıklarına dönmüşlerdi. Bunlar Kirmân'da, Horasan ve Sicistan'a giden bütün yollarda seyahat eden kervanları soymak, adam öldürmek ve tecavüz gibi her türlü suçu işlemeye başladılar. Gelişmeler üzerine Adudüdevle, onları kesin olarak ortadan kaldırmak için bizzat Kirmân'a hareket etmiş ve 362/Ağustos 971'de Sircan'a gelmişti. Buradan Âbid b. Ali komutasında Deylem, Cil, Türk, Arap, Kürt ve Zutt askerlerinden oluşan güçlü bir orduyu Belûşlular üzerine gönderdi. Belûşlular kaçarak, Büveyhî askerlerinin kendilerini takip edemeyeceklerini sandıkları dar geçitlere ve sarp yerlere dağıldılar. Bu durum karşısında Âbid b. Ali kardeşi komutasındaki bir askerî birliği kaçanları takip etmek üzere harekete geçirdi. Kendisi de ordunun kalan kısmıyla başka bir yoldan Belûşluların memleketi olan ve son çare olarak sığınmak zorunda kalacaklarını düşündüğü Cibâl-i Bariz bölgesine yürüdü. Ordunun bu dağlık bölgeye ulaşamayacağını sanan Belûşlular, her taraftan sarılıp da kaçacak bir yer bulamayınca, savaşmaya mecbur kaldılar. 361/972 yılında yapılan savaşın sonunda, Belûşlulardan birçok kişi kılıçtan geçirilirken, kadın ve çocukları da esir edildi. Adudüdevle, Belûşlulardan hayatta kalanları Cibâl Bâriz'den uzaklaştırarak başka yerlere nakletti. Ele geçirilen topraklarda tarım yaparak bölgeyi verimli hale getirdi²⁰¹.

Âbid b. Ali ikinci defa olmak üzere kardeşi komutasındaki bir orduyu Tiz ve Mukrân sahillerinde yağma ve haydutluk yapan el-Câsekiyye ile diğer bazı eşkıya zümrelerin üzerine göndermişti. Bunlar da öldürülmüş ya da esir edilmişti. Böylece eyalette kara ve denizde yeniden huzur ve güvenlik sağlanmıştı²⁰².

Adudüdevle'nin Fars bölgesindeki daimî mirasına ek olarak Kirmân'daki güçlü hükümdarlığı, Sâmânîlerin geleceği için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Dolayısıyla Sâmânîler, Büveyhîler ile yapacakları savaşlarla daha fazla yıpranmak istemediklerinden onlarla barış antlaşması yapmak gereği duymuşlardı. Antlaşma şartlarına göre; Rüküddevle ve oğlu Adudüdevle, I. Mansur b. Nuh'a her yıl için

²⁰¹ el-Kazvîni, Cibâl-i Bariz dağlık bölgesinin tarıma elverişsiz iken daha sonradan verimli hale getirildiğinden bahsetmektedir. Bkz. el-Kazvîni, I, 323; Kabir, s. 45; Güner, *Büveyhîler'den Adudu'-Devle ve Dönemi*, s. 42.

²⁰² İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, aynı yer; İbnü'l-Esîr, VIII, aynı yer.

150 bin dinar para ödeyecekti. Bir diğer şart ise Adudüdevle'nin kızınının I. Mansur'un oğlu Nuh ile evlenmesiydi. Şartlar üzerinde mutabakata varıldıktan sonra Kûrkîr b. Cestan'ı hâkim ve şeyhler ile birlikte barış antlaşmasını imzalamaları için Buhara'ya göndermişti. Büveyhîlerin bu antlaşmayı imzalamaları ve özellikle vergi ile ilgili maddeyi kabul etmeleri bir açıdan Sâ mânîlerin üstünlüğünü kabul etmek anlamını taşıyordu. Nitekim sulh ile birlikte iki taraf arasında 30 yıla yakın süreyle savaş olmadığı ve Sâ mânîlerin batı sınırının büyük ölçüde rahata kavuştuğu bilinmektedir²⁰³.

Adudüdevle'nin I. Irak Seferi nedeniyle Fars'tan ayrılması ve veziri Ebü'l-Kasım b. Mutahhar'ın da bazı isyanları bastırmak için Umman'da bulunması, Kirmân'da bir takım iç ve dış güçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Kirmân'ın sıcak bölgesinden Curûmiyyeli Tâhir b. es-Simmâ, Adudüdevle tarafından bazı görevlere getirilmişti. Görevi sırasında birçok mal biriktiren Tâhir, bu malları başkalarına kaptırmamak için bölge halkını da etrafında toplayarak isyan etmişti²⁰⁴. O sıralarda Sâ mânî emîrlerinden Yüztemir ile Sâ mânîlerin Horasan Orduları Kumandanı Muhammed b. Sîmcûr arasında anlaşmazlık meydana gelmişti. Kendisine yandaş arayan Tâhir b. es-Simmâ bu durumu öğrendiğinde Yüztemir'e mektuplar göndererek Kirmân'ı ele geçirebileceğini bildirmişti. Ancak Yüztemir'in bölgeye gelip Kirmân emîri olarak anılmasından sonra Curûmiyye halkı ona karşı isyan etmiş, bu durum ittifakın bozulmasına sebep olmuştu. Kendisine tuzak hazırladığını düşünen Yüztemir, Tâhir'e karşı saldırıya geçip onu mağlup etmeyi başarmıştı²⁰⁵.

Diğer taraftan eyaletteki karışıklıklardan faydalanmak isteyen Muhammed b. İlyâs'ın oğullarından Hüseyin b. Muhammed, İlyâsîler hanedanını yeniden kurmak gibi bir ümide kapılarak Kirmân'a gelmiş ve Curûmiyye halkını etrafında toplamıştı. Onlara bazı eşkıya zümreleri de katılmıştı. Ancak bu sırada Ebü'l-Kasım b. Mutahhar Umman'daki askerî hareketini başarıyla tamamlamış bulunuyordu. Sonrasında Adudüdevle'den Kirmân'daki huzuru tekrar sağlaması gerektiğini yazan

²⁰³ Usta, s. 222-223.

²⁰⁴ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 426.

²⁰⁵ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 426-427; İbnü'l-Esîr, VIII, 563; Tâcâbâdî, s. 119.

bir mektup olarak hemen harekete geçmişti. Yolda karşısına çıkan isyancıları öldürdüğü gibi aynı zamanda Yüztemir ve Tâhir sorununu da çözmüştü. Yüztemir, Mutahhar karşısında direnmesinin faydasız olduğunu görerek ondan aman istedi. Mutahhar, 10,000 kişiden oluşan bir kuvvet toplamış olan Hüseyin b. Muhammed b. İlyâs üzerine de yürüyerek onu Cîruft'un kapısı önünde mağlup etti. Kaçmaya çalışan Hüseyin, yakalanarak esir edildi ve ordusunun büyük bir kısmı da kılıçtan geçirildi. Hüseyin'in yakalanması İlyâsîlerin Kirmân'ı geri alma teşebbüslerinin de sonu olmuştu (364/974-975)²⁰⁶.

Kirmân'daki Büveyhî hâkimiyeti 364/974 yılında Umman'ın fethedilmesi ve Fars bölgesinin doğu ve güney tarafının zaptıyla daha da güçlendirilmişti. Kazandığı başarıların ardından gücünü pekiştiren Adudüddeve, bundan Büveyhî hanedanının lideri olmak hususunda faydalanmak istemişti. Adudüddeve, Büveyhî Hanedanı'nın farklı kollardan yönetilmesine karşıydı. Bu nedenle hanedanı tekrar idare altında toplamak üzere çalışmalara başlamıştı. Onun ilk hedefi ise Irak olmuştu²⁰⁷. Adudüddeve'nin Kirmân'dan sonra Irak'ı da topraklarına katmak istemesinin altında bazı nedenler yatmaktadır. Bunlardan biri Hâcib Sebüktegin ile başlayıp, Alptegin ile devam eden Türk askerlerinin isyanını bastırmak suretiyle Irak'ta yok olmak üzere olan veya en azından büyük ölçüde sarsılmış Büveyhî hâkimiyetini yeniden oluşturmaktır. Diğerleri ise Büveyhîlerin Irak kolu üzerinde geçici de olsa üstünlüğünü kabul ettirmektir. En güvendiği adamlardan Ebû İshak b. Muizzüddeve'yi Irak ordusunun başına geçirmekle de İzzüddeve Bahtiyar'ın yeteneksizliği sebebiyle kaybolan ordu disiplinini yeniden sağlamayı istemişti. Böylece Irak'taki Büveyhî hâkimiyetinin yeni problemlerle karşılaşmasını önlemeyi amaçlamıştı. Bütün bunları yaparken ordu üzerindeki nüfuzunu, yokluğunda da devam ettirmeyi de hedeflemiş olmalıdır²⁰⁸.

Adudüddeve 370/980 yılına kadar Bağdat'ı ele geçirmek ve oradaki kuzeni İzzüddeve Bahtiyar'ın hâkimiyetini kırmak için hem kendisiyle hem de onun

²⁰⁶ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 427-428; İbnü'l-Esîr, VIII, 563-564; Bosworth, "The Banû Ilyas of Kirmân", s. 118-119; Güner, *Büveyhîler'den Adudu'-Devle ve Dönemi*, s. 43; Tâcâbâdî, s. 120.

²⁰⁷ Busse, s. 266; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 526.

²⁰⁸ Güner, a.g.e., s. 59-60.

müttefikleriyle uğraşmak durumunda kalmıştı. Nihayetinde İzzüddeve'yi öldürüp, 368/979 yılında Bağdat'a girmesinden sonra Irak'ta siyasî birliği sağlamayı başarmıştı. Artık o, Umman'dan Hazar Denizi'ne, Kirmân'dan da kuzey Suriye sınırına kadar uzanan bir devletin sahibiydi. Devletin eski merkezi Fars, yeni merkezi Irak ve yeni fethedilen el-Cezîre bölgesi Adudüddeve'nin kontrolü altına girmişti. Fethedilen diğer bölgeler ise Büveyhî şehzadeleri veya onlara tâbi yöneticiler tarafından idare ediliyordu²⁰⁹. Halife, Irak'ın bu yeni hâkimine saltanat hilatı ve taç da giydirmişti. Ayrıca Adudüddeve'ye *sultan* unvanı vermiş ve hutbelerde kendisinden sonra onun, *Şâhinşâh*²¹⁰, *Melik el-mulûk* gibi unvanlarla anılmasını emretmişti. Böylece Adudüddeve, İslâm âleminde ilk defa *Melik* unvanını alan kişi olmuştu. Büveyhî hükümdarı bununla da yetinmeyip kızını Halife Tâi-Lillâh ile evlendirerek bir takım ayrıcalıklar elde etmek istemişti²¹¹. Kendisi de halifenin kızı ile evlenerek zaten tahakküm kurduğu halifelikten bir pay alma ümidine kapılmıştı²¹².

Adudüddeve hükümdarlığı döneminde Kirmân'da fazla durmamış, daha çok Şiraz'da, bazı zamanlarda da Bağdat'ta kalmayı tercih etmişti. Onun hükümdarlığı beş buçuk yıl sürmüş ve 372/983'te Bağdat'ta vefat etmişti. İbn Kesîr, onun vefatı sırasında Kasım b. Ubeydullah'ın şu şiirini okuduğunu ifade etmektedir²¹³:

“Koca adamları öldürdüm hiçbir düşmanı hayatta bırakmadım.

Onun yolunda ve inancında olan hiç kimseye mühlet tanımadım.

Memleketi savurganlarla müptezel kimselerden arındırdım.

Onları doğuya ve batıya dağıtıp sevk ettim.

Onur ve yükseklikte yıldızlar mertebesine vardığımda,

²⁰⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 530.

²¹⁰ İslâmdan önce hüküm süren İran hükümdarlarının kullandığı Farsça bir unvan olan “*Şâhânşâh*” teriminin kısaltılmış bir şeklidir. Bunun Arapçadaki karşılığı “*Melikü'l-mulûk*” ‘dür. Adudüddeve bu unvanı taşısa da, ilk olarak oğlu Bahâüddeve tarafından benimsenmiş ve daha sonra Selçuklu soyundan gelmiş Türkler tarafından da kullanılabilir hale gelmiştir. Bkz. Heribert Busse, *Chalif und Grosskönig: die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beyrut 2004, s. 57; Hitti, III, 742.

²¹¹ Seligsohn, a.g.m., s. 143; Özeydın, “Adudüddeve”, s. 393.

²¹² İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 491; Hitti, III, s. 742.

²¹³ İbn Kesîr, a.g.e., XI, 509.

Bütün halk bana boyun eğip köle olduğunda,
 Ölüm bana bir ok fırlattı ve ateşimi söndürdü.
 İşte şimdi çukurumda atıl vaziyette bırakılmış bulunmaktayım.
 Dinimi ve dünyamı sefahat uğrunda tükettim.
 Şimdi bu mezarda benden daha bahtsız kim vardır?”

Ölümü üzerine oğlu Samsâmüddevle Ebû Kâlicâr'ın taziye kabul ettiği ve Halife et-Tâi' - Lillâh'ın da taziye için oraya gittiği söylenmektedir. Rivayete göre vefatından evvel “Malım bana fayda vermedi, saltanatım elimden gitti, mahvoldu.” demişti²¹⁴.

Adudüdevle'nin ölümünden sonra devletin başına kimin geçeceği konusu gündeme gelmişti. Her ne kadar düşmanları zararsız olsa da, Irak'ta ortaya yeni kuvvetler çıkmaya başlamıştı. Bunların kontrol altına alınması için yeni bir hükümdar gerekiyordu. Daha önce de belirtildiği üzere 357/968 yılında Adudüdevle'nin büyük oğlu Ebü'l-Fevâris Şîrzîl, Kirmân'a vali tayin edilmişti. Şîrzîl, 367/977 yılından sonra bir süre Bağdat'ta kalmış, sonra yeniden kendi bölgesine gönderilmişti. Adudüdevle'nin ikinci büyük oğlu Ebû Kâlicâr el-Merzubân ise Irak'ın fethinden sonra ön plana çıkmış, Şîrzîl'e karşı babasının ve kumandanların desteğini alarak başa geçmişti²¹⁵.

1.2. Büveyhîler Devleti'nin Zayıflamaya Başlamasının Sonrasında Kirmân'daki Siyasî Gelişmeler

Kirmân'da Samsâmüddevle'nin hükümdarlığı dönemine girildiğinde Büveyhîler Devleti'nde zayıflama emareleri görülmeye başlanmıştı. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz hanedan içi iktidar mücadeleleriydi. Nitekim Samsâmüddevle'nin kardeşleri Şerefüdevle ve Bahâüdevle ile giriştiği mücadeleler Saffârîler'in durumdan yararlanmasına yol açmış, Halef b. Ahmed Kirmân'ı ele geçirmek üzere buraya kuvvet göndermişti. Ayrıca Bahâüdevle

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 25.

²¹⁵ Busse, s. 289; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 547.

zamanında Gazneli tehlikesinin de baş göstermesi ile Büveyhîler yayılma siyasetinden ziyade topraklarını koruma politikası izleyeceklerdir.

1.2.1. Samsâmüddevle Dönemi Siyasî Olayları (379-388/989-998)

Ebû Kâlicar el-Merzubân tahta geçtiğinde kumandanlar ve emîrlere ona biat etmişler ve Samsâmüddevle²¹⁶ lakabını vermişlerdi. Babası tarafından Kirmân'a tayin edilen Şerefüddevle²¹⁷ lakaplı Ebü'l-Fevâris Şîrzîl, kardeşinin iktidara gelişinden hoşlanmamış ve hutbeyi kendi adına okutturmuştu. Samsâmüddevle Irak'ta idareyi ele alır almaz diğer kardeşleri Ebü'l-Huseyn Ahmet ile Ebû Tahir Firuzşah'a Fars bölgesini ikta olarak vermiş ve Şerefüddevle'nin bu bölgeye gelmesini engellemek istemişti. Bu hareketlerinden Samsâmüddevle'nin ağabeyi Şerefüddevle ile mücadeleye girmekten korktuğu, bunun için de önlem aldığı anlaşılmaktadır. Ancak iki kardeş Arracan'a geldiklerinde abileri Şerefüddevle'nin Şiraz'a ulaştığını öğrenmişler ve Ahvaz'a geri dönmüşlerdi. Dolayısıyla yeni Büveyhî hükümdarının önünde ağabeyi ile karşılaşmaktan başka bir seçenek kalmamıştı. Adudüddevle'nin iki oğlu arasındaki mücadele 373/983 yılında başladı²¹⁸.

Ancak kısa süre içinde Şerefüddevle'nin Ahvaz ve Basra'yı ele geçirmesi durumu bütünüyle onun lehine çevirmişti. Durumdan tedirginlik duyan Samsâmüddevle ağabeyi ile barış yapmaya zorlanmıştı. İkili arasında yapılan görüşmelerin neticesinde Irak'da ki hutbelerde Şerefüddevle'nin isminin kardeşi Samsâmüddevle'nin isminden önce okunması ve Samsâmüddevle'nin Irak bölgesini kardeşi Şerefüddevle adına yönetmesi şartları üzerinde mutabakata varılmıştı²¹⁹. Ancak Şerefüddevle, gelişmelerden kârlı çıkan taraf olsa da, 376/986 yılında antlaşmayı bozarak Bağdat üzerine yürümüş ve Irak bölgesini Samsâmüddevle'nin elinden almıştı. Ardından kardeşini Fars bölgesine gönderip oradaki bir kalede

²¹⁶ “Devletin Kılıcı” anlamına gelmektedir. Hitti, III, s. 743.

²¹⁷ “Devletin Şerefi” anlamına gelmektedir. Hitti, III, s. 743.

²¹⁸ Kabir, s. 69; Hasan, II/III, 486-487; K. V. Zettersteen, “Samsâmüddevle”, *İA*, X, 169.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, IX, 43-44; Busse, s. 289; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 549.

hapsettirmiş ve gözlerine de mil çektirmişti²²⁰. Bu olaydan sonra Samsâmüddeve'yi tutan Deylemler ile Şerefüddeve taraftarı olan Türkler arasında kavgalar meydana gelmişti. Ancak Halife et-Tâî, Melik Şerefüddeve'yi “Emîrû'l-Ümera” olarak tanımasıyla kargaşaların sona erdiği görülmektedir²²¹.

Şerefüddeve 379/989 yılındaki ölümünden evvel yerine kardeşi Bahâüddeve'yi tayin etmişti. Diğer taraftan Samsâmüddeve de onun ölüm haberiyle hapsedildiği kaleden kaçarak Deylemlerin çoğunu etrafında toplamıştı. Böylece aile içerisinde bu defa da Bahâüddeve ile arasında mücadele başlamıştı. Samsâmüddeve ilk olarak daha önce Şerefüddeve tarafından Fars valiliğine getirilmiş olan oğlu Ebû Ali ile de savaşmak durumunda kalmıştı. 380/990 yılında, Şiraz taraflarında Bahâüddeve ile yapılan savaşı Samsâmüddeve kazanmıştı. Sonrasında Fars, Arracan ve Kirmân'ın Samsâmüddeve'ye, Huzistan ve Irak'ın da Bahâüddeve'ye kalması şartıyla antlaşma yapılmıştı²²².

Samsâmüddeve kardeşleri Şerefüddeve ve Bahâüddeve ile mücadelesini bitirdikten sonra etrafındaki olumsuzlukları ortadan kaldırmış görünüyordu. Ancak Sistan Hâkimi Halef b. Ahmed'in Kirmân üzerine kuvvet yollaması üzerine Samsâmüddeve bu defa da onunla mücadele etmek zorunda kaldı.

Öteden beri Kirmân üzerinde gözü olan Halef b. Ahmed evvela Adudüddeve'nin ölümüyle harekete geçmek istemişti. Fakat Şerefüddeve duruma hâkim olunca çok fazla ileri gidememişti. Şerefüddeve ölünce Samsâmüddeve ve Bahâüddeve arasında çıkan anlaşmazlıktan yararlanan Halef, Kirmân'ı ele geçirmek için hazırlıklara girişmekte gecikmemişti. Oğlu Amr'ı büyük bir orduyla Kirmân'a gönderdi. Kirmân Şerefüddeve'nin tayin ettiği kumandan Timurtaş tarafından idare edilmekteydi. Amr, Kirmân'a yaklaştığında durumdan habersiz olan Timurtaş

²²⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 56; Masudul Hasan, *History of Islam: (classical period 571-1258 C.E.)*, I, Lahore 1987, s. 324; Tâcâbâdî, s. 122.

²²¹ Zettersteen, "Samsâmüddeve", s. 170.

²²² İbnü'l-Esîr, IX, 68-69; Busse, a.g.e., s. 68; Hasan, II/III, 488; Erdoğan Merçil, "Bahâüddeve", *DİA*, IV, 476.

üzerine doğru geldiklerini öğrenince aceleyle Berdesîr'e kaçtı. Amr, Berdesîr hariç tüm Kirmân'ı ele geçirerek halkın mallarına da el koydu²²³.

Samsâmüddeve durumdan haberdar olunca hazırladığı bir orduyu ilk önce Ebû Cafer komutasında kardeşi Bahâüddeve'nin tarafını tutan Timurtaş üzerine göndermişti. Ebû Cafer yola çıkıp Timurtaş'ın yanına varınca onu yapacakları işleri görüşme bahanesiyle yanına çağırılmış, bu sayede yakaladığı Timurtaş'ı Şiraz'a göndererek Samsâmüddeve'nin emrini yerine getirmişti. Sonrasında da Amr b. Halef'in üzerine yürümüşü. İki ordu Darcin'de²²⁴ karşı karşıya gelmişti. Savaşın sonucunda Ebû Cafer ve emrindeki Deylemler mağlup olmuş ve Cîruft üzerinden geri dönmüşlerdi²²⁵.

Samsâmüddeve mağlubiyet haberini alması üzerine el-Abbas b. Ahmed adlı kumandanı çok daha büyük bir kuvvet ve askerî teçhizatla Amr'ın üzerine gönderdi. el-Abbas ile Amr'ın ordusu 382/992 yılında Sircan yakınlarında karşılaştı. Savaşta Amr b. Halef mağlup oldu. Kumandanlarından bir kısmı esir alındı. Amr bu yenilgi üzerine Sistan'a babasının yanına gittiğinde Halef de oğlunun yenilgisini kabullenmemiş, onu birkaç gün hapsedtikten sonra öldürmüştü²²⁶.

Daha sonra Samsâmüddeve, el-Abbas'ı Kirmân valiliğinden alarak yerine Üstâz Hürmüz'ü tayin etti. Hürmüz, Kirmân'a gidince Halef b. Ahmed ondan korkmuş ve anlaşmayı yenilemek için kendisine mektup yazmıştı. Yaptıklarından dolayı özür dilemiş, böylece anlaşma sağlanmıştı. Ancak Halef anlaşmaya rağmen tekrar Kirmân'a hâkim olabilmek için çabalamaktaydı. Sistan'da Ebû Yusuf olarak bilinen gerek halk ve gerekse ileri gelenler arasında büyük itibara sahip bir kadıyı Hürmüz'e gönderdi. Kadının beraberinde birisini göndererek Üstâz Hürmüz'ün yanına vardıkları zaman onu zehirlemesini ve bunu Üstâz Hürmüz'ün yaptığını tüm halka yaymasını tembihledi²²⁷.

²²³ İbnü'l-Esîr, IX, 72; Vezirî, s. 68.

²²⁴ *Hudûdü'l-Âlem*'de Bam ve Cîruft arasında bulunan nimeti bol çok güzel bir şehir olarak bahsedilmektedir. Bkz. *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 82.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 73; Vezirî, s. 69; Tâcâbâdî, s. 123; Bosworth, *The History of the Saffarids*, s. 319.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Vezirî, aynı yer; Bosworth, a.g.e., s. 320.

²²⁷ İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Vezirî, aynı yer.

Kadı Ebû Yusuf, Kirmân'a gittiğinde Üstâz Hürmüz onun için bir ziyafet vermişti. Ebû Yusuf ikram edilen yemeği yedikten sonra konakladığı yere geri dönünce Halef'in görevlendirdiği adam su ile onu zehirlemişti. Daha sonra da Sistan'a dönmüştü. Halef, bu şahsı dinlemeleri için halkın ileri gelenlerini toplayarak propagandaya başlamıştı. Halkı Kirmân'a yapılacak bir sefere katılmaya ve Ebû Yusuf'un intikamını almaya çağırılmıştı. Ardından topladığı kuvvetleri oğlu Tâhir'in kumandasında bir kez daha Kirmân'a göndermişti. Saffârî ordusu Narmasir'e vardığında, burada ki Deylemli askerler ile savaşarak şehri onlardan almayı başardılar²²⁸.

Deylemli askerler ise Cîruft'la Kirmân'ın merkezi ve başkenti olan Berdesîr'i korumak için hazırlık yapmışlardı. Saffârîlerin üç aylık Berdesîr kuşatması sırasında zor durumda kalan halk durumu Üstâz Hürmüz'e mektup ile bildirmişti. Yetişmediği takdirde Tâhir'in, şehri de ele geçireceğini yazmışlardı. Bunun üzerine Hürmüz kendini tehlikeye atıp dar geçitlerden ve sarp dağlardan geçerek süratle Berdesîr'e varmış, Tâhir'i mağlup ederek şehri kurtarmıştı. Kaçan Saffârî ordusunun peşinden oğlu Ebû Galib'i göndermiş, o da Tahir'in ordusundaki birçok askeri yakalayarak öldürmüştü. Böylece Kirmân'da Büveyhîler adına huzur ve güvenlik tekrar sağlanmıştı²²⁹.

Bu olaylardan sonra Samsâmüddeve'nin devlet içerisindeki gücü zayıflamaya başlamıştı. Gelişmeler üzerine yeniden taht için harekete geçmiş, Bahâüddeve ile arasındaki mücadele tekrar başlayarak katledilmesine kadar devam etmişti. Samsâmüddeve'nin hükümdarlığı dokuz sene sürmüştü²³⁰ ve kendisine karşı ayaklanan amcası İzzüddeve Bahtiyar'ın oğlu Ebû Nasr'ın adamları tarafından Şiraz'da başı kesilerek öldürülmüştü²³¹. Böylece Samsâmüddeve'nin ölümünden

²²⁸ İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Vezîrî, s. 70.

²²⁹ İbnü'l-Esîr, IX, 74; Tâcâbâdî, s. 124; Bosworth, *The History of the Saffarids*, s. 320.

²³⁰ Hamdullah el-Müstevfî, Samsâmüddeve'nin hükümdarlığının dokuz ay sürdüğünü nakletmiştir. Ancak diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında burada bir yanlışlık olduğu ortaya çıkmaktadır. Bkz. Hamdullah el-Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 422.

²³¹ Kaynaklarda verilen bilgilere göre, Ebû Nasr b. Bahtiyar, huzuruna getirilen Samsâmüddeve'nin keşik başına bakarak; "Bu, senin babanın açtığı bir çığırdı." dediği bilinmektedir. Bu cümlesiyle Adudüddeve tarafından öldürülen İzzüddeve Bahtiyar'ın intikamını aldığı ifade edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, IX, 119; İbn Kesîr, XI, 549.

önce yeni müttefiği Bedr b. Hasanveyh'in de yardımıyla Fars'ı işgal etmeyi düşünen Bahâüddeve, Şiraz'ı ele geçirmek fırsatını yakalamıştı²³².

1.2.2. Bahâüddeve Dönemi Siyasî Olayları (379-403/989-1012)

Samsâmüddeve öldürülünce İzzüddeve Bahtiyar'ın iki oğlu Fars'a hâkim oldu. Ancak Fars'ı işgal etmeyi önceden planlamış olan Bahâüddeve²³³ iki kardeşi de mağlup ederek 389/999 yılında eyaleti ele geçirdi. Buranın merkezi Şiraz'a girip huzuru sağladıktan sonra da Kirmân'a da hâkim oldu²³⁴.

Ebû Nasr b. Bahtiyâr ise 389/999 yılında Şiraz'da Bahâüddeve'nin ordusuna yenildikten sonra Fars bölgesine geri dönmüştü. Ardından Fars ve Kirmân'da bulunan Deylemlere mektup yazarak onları kendi tarafına çekmek istemişti. Deylemler, bu teklifi kabul ettikten sonra Ebû Nasr'a haber göndererek onu yanlarına davet etmişlerdi. Ebû Nasr da aldığı cevap üzerine onların bölgesine giderek çok sayıda Zut, Deylemli ve Türk'ü de etrafında toplamıştı.²³⁵

Ebû Nasr daha sonra Kirmân'a gitti ise de buradaki Deylemler onu Fars bölgesindeki gibi hoş karşılamadılar. Kirmân'daki Deylemlerin lideri Ebû Cafer b. Üstâz Hürmüz, Ebû Nasr'ın üzerine yürüdü ve iki taraf arasında vuku bulan savaşta Ebû Nasr muhatabını mağlup etmeyi başardı. Ebû Cafer'in Sircan'a kaçmasının ardından Ebû Nasr da Cîruft'a gitti ve orası ile birlikte Kirmân'ın büyük bir kısmını ele geçirdi. Bahâüddeve durumdan haberdar olunca el-Muvaffak Ali b. İsmail adlı kumandanı büyük bir orduyla Ebû Nasr'ın üzerine göndermişti. el-Muvaffak hızlı bir şekilde hareket edip Cîruft'a kadar giderek Ebû Nasr'ın adamlarını itaat altına almıştı. Öte yandan şehre girmesinin ardından Ebû Nasr'ın karşısında temkinli davranması gerektiğini düşünen kumandanlar tarafından uyarılmıştı. Fakat el-Muvaffak onların sözüne kulak asmayarak Ebû Nasr'ın peşinden gitmeye karar vermişti. Rakibinin Cîruft'tan sekiz fersah mesafede olduğunu öğrenince adamları

²³² *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 551; Busse, s. 293.

²³³ "Devletin Haşmeti" anlamına gelmektedir. Hitti, III, s. 743.

²³⁴ Hasan, II/III, 488.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 133; Kabir, s. 81.

arasından 300 kişi seçerek Ebû Nasr'ın üzerine yürümüştü. Geri kalan askerleri ise silahlarıyla birlikte Cîruft'ta bırakmıştı²³⁶.

el-Muvaffak bahsedilen yere vardığında Ebû Nasr'ı orada bulamadı ve uzun takipler sonucunda Darcin'de ona yetişti. İki taraf arasında meydana gelen büyük savaş sonucunda el-Muvaffak, Ebû Nasr'ın ordusunu kılıçtan geçirip çok sayıda insan öldürdü (391/1000). Mücadele sırasında Ebû Nasr da satırla öldürülmüş ve başı gövdesinden ayrılarak el-Muvaffak'a götürülmüştü²³⁷. Büveyhî hükümdarı Kirmân'ı istila etmesinden sonra Ebû Mûsâ Siyahcîl'i vali tayin etmişti. Daha sonra Bahâüddeve'nin yanına dönerek büyük bir ilgi ve ikramla karşılandı. Buna karşın el-Muvaffak'ın görevden azledilmesini istemesi üzerine Bahâüddeve ile arası açıldı ve sonuçta bütün ailesi ile birlikte görevden alındı. 394/1003-1004 tarihinde de Bahâüddeve tarafından öldürüldü²³⁸.

Bu dönemde Saffârîlerin Kirmân'a olan ilgisi Saffârîler ile Büveyhîler arasında yeni bir mücadeleyi de beraberinde getirmişti. Tâhir b. Ahmed babasına isyan etmiş ve onun üzerine yürümüştü. Babası karşısında mağlup olan Tâhir, Sistan'dan ayrılarak Bahâüddeve'nin idaresinde olan Kirmân'a gitti. Orada bulunan askerler şehrin koruyucusu ve lideri olan Ebû Mûsâ Siyahcîl'in etrafında toplandılar ve ona şehre gelen Tâhir'in durumunun zayıf olduğunu çok fazla güçlenmeden Saffârî emîrinin üzerine yürümesi gerektiğini bildirdiler. Fakat Ebû Mûsâ bu sözleri önemsemedi. Nitekim Tâhir'in çevresindeki adamların sayısı artınca, onlarla birlikte dağlara çıktı. İyice güçlendikten sonra Cîruft'a gidip burayı ve diğer yerleri ele geçirdi²³⁹. Saffârî ailesinden Tâhir b. Halef emrindeki kuvvetlerle birlikte eyalet üzerine yürüyerek burayı ele geçirmiş oldu.

²³⁶ İbnü'l-Esîr, IX, 134; Vezirî, s. 70-71; Tâcâbâdî, s. 126.

²³⁷ İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Ebû Nasr öldürülmeden önce el-Muvaffak'a bir müneccim tarafından öldürüleceği müjdesi verilmiştir. Hatta Ebû Nasr'ın ölümünden beş gün önce el-Muvaffak müneccime beş gün kaldığını ve halâ bir bilginin kendisine ulaşmadığını söylemiştir. Müneccim de kendisine eğer onu öldürmeyecek olursa onun yerine kendisini öldürmesini, fakat söyledikleri çıkarsa ona ihsanda bulunması gerektiği cevabını vermiştir. Nitekim müneccimin söyledikleri çıkmış ve sonucunda mükâfatını almıştır. Bkz. İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Kabir, s. 81.

²³⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 134; Vezirî, s. 71; Tâcâbâdî, s. 127.

²³⁹ İbnü'l-Esîr, IX, 138; Tâcâbâdî, aynı yer; Bosworth, *The History of the Saffarids*, s. 323.

Ebû Mûsâ ve idaresindeki Deylemler, Tâhir'in Cîruft'a girmesinin ardından onun üzerine yürümüşlerdi. Ancak Tâhir karşısında mağlup olunca durumu Bahâüddeve'ye mektup yazarak bildirdiler. Bahâüddeve'de Ebû Cafer b. Üstâz Hürmüz idaresindeki bir orduyu Tâhir'e karşı sevk etti. Bam yakınlarında iki tarafın öncü birlikleri arasında savaş başladı. Savaş sırasında yenileceğini anlayan Tâhir Kirmân'dan ayrılıp Sistan'a geri dönmüştü²⁴⁰. Ebû Cafer, Saffârîlerin bakiyelerini bölgeden uzaklaştırmak için büyük bir çaba harcamış ve oradan Şiraz'a gitmişti. Kirmân'ı boş bırakmamak adına vergi denetçisi olarak Ebû İshak İbrahim b. Ahmed'i Kirmân'a göndermişti²⁴¹. Ebû Cafer'den sonra yerine oğlu Ebû Ali b. Hürmüz geçerek Kirmân'a tayin edildi. Onun zamanında Kirmân'ın barış ve huzur içinde olduğu ve Büveyhîleri tehdit eden hiçbir unsurun olmadığı tahmin edilmektedir²⁴².

Tâhir, Sistan'a varınca babasına karşı isyanını sürdürmüş ve ona karşı çarpışabilecek müttefik arayışına girmişti. Başkent Zerenc'deki esirleri serbest bırakıp onları babasına karşı isyana çağırmıştı. Onlar da Halef b. Ahmed'e karşı kendisini desteklemişlerdi. Babasına karşı zafer kazanan Tâhir ülkeye hâkim oldu ve babası Halef de kendisine ait müstahkem bir kaleye gidip oraya kapandı²⁴³.

Halk, babasına nispeten iyi bir yönetim gösteren Tâhir'i sevmişti. Öte yandan Halef adamlarıyla haberleşip Deylemleri oğluna karşı kışkırtmıştı. Ancak onların Tâhir'e bağlı kalmalarıyla çabaları sonuçsuz kalmıştı. Ardından Tâhir'e haber gönderip yaptıklarına pişman olduğunu ve ondan başka çocuğu olmadığını ifade etmişti. Ayrıca öldükten sonra ülkesine oğlu Tâhir'den başkasının hâkim olmasından korktuğunu söyleyerek onu kazanmaya çalışmıştı. Sonra da durumunu açıklayabilmesi için onu tek başına yanına davet etti. Halef, kaldığı kalenin altında oğluyla buluşmak üzere anlaşmış, onun tek başına oraya geldiğinden emin olduktan sonra kaleden inerek yanına gitti. Buluştukları yere yakın bir mevkiye pusu kurduran Halef, Tâhir'in babası ile kucaklaşıp ağladığı esnada pusudaki birlikler hücum edip

²⁴⁰ Bahar, *a.g.e.*, s. 401-402; ing. trc., Gold, *a.g.e.*, s. 283.

²⁴¹ Tâcâbâdî, s. 128.

²⁴² Tâcâbâdî s. 129.

²⁴³ İbnü'l-Esîr, IX, 138-139.

Tâhir'i esir aldılar. Sonrasında da babası onu kendi eliyle öldürdü. Tâhir'in ölümüyle Saffârî Hanedanı mevcut tek veliahtını da kaybetmiş ve zayıflamaya başlamıştı²⁴⁴.

Saffârîlerin Kirmân bölgesini kısa süreli işgalinin dışında genellikle Bahâüddevle zamanında İran topraklarında barış hâkim olmuştu. Zira Bahâüddevle doğudan yaklaşan büyük tehlikeyi görmüş, Gazneli Sultan Mahmud karşısında tutunamayacağını anlayarak hediyeler ve elçiler gönderip bu Türk sultanı ile dostça ilişkiler kurmuştu. Onun tutumu sayesinde Gazneli Mahmud'un Büveyhîlere karşı politikası tam bir müdahale şeklinde olmamıştı. Ancak yine de Kirmân'da hâkimiyet kurmak için fırsat beklediği, amacına da Bahâüddevle'nin ölümünden sonra ulaşacağı görülecektir²⁴⁵.

Bahâüddevle uzun süren çabalardan sonra nihayet devletin birliğini bir ölçüde gerçekleştirebilmeyi başarmıştı. Bununla beraber kuzeyde Büveyhî iktidarı zayıflamaya başlamıştı. Bahâüddevle, Büveyhîlerin Kirmân'daki hâkimiyetini ölüm tarihi 403/1012 yılına kadar korumuş ve Arracan'da vefat etmişti. Ölümünden önce ağabeyi Ebü'l-Fevâris Kıvâmüddevle'yi Kirmân valiliğine tayin etmişti²⁴⁶.

²⁴⁴ Bahar, s. 404; ing. trc., Gold, s. 285; Bosworth, *The History of the Saffarids*, s. 324.

²⁴⁵ Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", s. 35-36; Merçil, "Bahâüddevle", s. 476.

²⁴⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 554; Busse, s. 297.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜVEYHİLERİN YIKILMASI VE KİRMAN SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

2. Selçukluların Ortaya Çıkışına Kadar Bölgenin Siyasî Durumu ve Kavurd'un Kirmân Hâkimiyeti

Büveyhîlerin Kirmân'daki siyasî tarihine bakıldığında Adudüddeve'nin ölümünden sonra istikrarın tam olarak sağlandığı söylenemez. Hanedan içinde başlayan iktidar mücadeleleri Kıvâmüddeve ve Ebû Kâlicâr dönemlerinde de devam edecektir. Öyle ki Kirmân'a hâkim olmak isteyen Büveyhî kardeşlerden Kıvâmüddeve, Gaznelilerin yardımları ile amacını gerçekleştirmiştir. Bu noktada Büveyhîlerin meselelerine başka bir devletin müdahalesi, yabancı güçlere Kirmân'da elde etmek istedikleri fırsatları sunmak anlamına gelmektedir. Gaznelilerin bu fırsatı değerlendirerek Kirmân'a hâkim olmak istemeleri Kıvâmüddeve döneminde başlamış ve Ebû Kâlicâr zamanında neticeye ulaşmıştır. Ancak Selçukluların tarih sahnesine çıkması ve Gazneliler Devleti'nin geleceğini tehdit etmesi ile Kirmân, Ebû Kâlicâr zamanında tekrar Büveyhî topraklarına katılacaktır. Bununla birlikte Ebû Kâlicâr'ın Kirmân'daki hâkimiyeti de fazla uzun sürmeyecek, her ne kadar sahip olduğu toprakları gerek Irak'da gerekse güney İran'da süratle genişleyen Selçuklu gücüne karşı korumaya çalışsa da Kavurd'un Kirmân'ı ele geçirmesi ile Büveyhîlerin bölgedeki egemenliğine son verilecektir.

2.1. Kıvâmüddeve Dönemi Siyasî Olayları (403-419/1012-1028)

Melik Sultânüddeve babası Bahâüddeve'den sonra hükümdar olunca kardeşi Ebü'l-Fevâris b. Bahâüddeve'yi Kirmân'a vali tayin etmişti. Fakat kısa süre sonra Deylemler onun etrafında toplanarak Sultânüddeve'ye karşı savaşa teşvik

ettiler. Bunun üzerine Ebü'l-Fevâris 407/1016-1017 yılında bir ordu hazırlayarak Fars bölgesine yürümüş, kardeşinin yokluğundan yararlanıp Şiraz'ı ele geçirmişti²⁴⁷. Sultânüddeve, Ebü'l-Fevâris Şiraz'a girinceye kadar gelişmelerden haberdar olmamıştı. Durumu öğrenince askerlerini toplayıp onun üzerine yürümüştü. Ebü'l-Fevâris savaşı kaybetmiş ve Kirmân'a dönmek zorunda kalmıştı. Sultânüddeve'nin kendisini takip ettiğini anlayınca da Horasan'a kaçmıştı. Sonrasında yardım istemek için Gazneli Sultan Mahmud'un yanına gitmeye karar vererek Bust şehrine gitmişti²⁴⁸.

Sultan Mahmud onun gelişini öğrenince naiplere iyi karşılamalarını emretmiş ve saygı göstermişti. Ayrıca Ebü'l-Fevâris'e herkesi şaşırtacak derecede büyük ikramlarda bulunmuştu. Ona yanına gelirken yolda harcaması için on bin dinar yolladığı rivayet edilmektedir²⁴⁹. Ebü'l-Fevâris daha sonra Gazne'ye ulaştığında da Sultan Mahmud yine ona izzet ve ikramda bulunarak kendisine altın, gümüş, atlar ve sürüler hediye etmişti²⁵⁰. Ebü'l-Fevâris, Sultan Mahmud'un yanında üç ay kalmıştı. Gerdîzî eserinde, Sultan Mahmud'un Ebü'l-Fevâris ile Sultânüddeve'nin aralarında barış olana kadar mektuplar yazdığından bahsetmektedir²⁵¹. Bununla birlikte Ebü'l-Fevâris'in Gazne'de gördüğü itibar başka emîrlerin onu kıskanmalarına yol açmıştı²⁵².

Sultan Mahmud, Ebü'l-Fevâris'e yardım vaadinde bulunarak aslında Kirmân'a müdahale etmek adına fırsat kollamaktaydı. Nitekim daha sonra Ebü'l-Fevâris ile beraber kumandanlarından Ebû Said Abdurrahman b. Muhammed et-Tâif

²⁴⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 229; Ali Han Vezirî, Sultânüddeve'nin bu sırada Ahvaz'da olduğunu yazmaktadır. Vezirî, s. 72.

²⁴⁸ Gerdîzî, a.g.e., s. 260; İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Vezirî, aynı yer; Tâcâbâdî, s. 130.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Fevâris'in atının altında takılı olan iki mücevheri on bin dinara sattığını, bunları da Sultan Mahmud'un aldığı, fakat sonra ona geri gönderdiğini ifade etmektedir. İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer.

²⁵⁰ Mirhand, a.g.e., IV, s. 169; Gerdîzî, s. 260.

²⁵¹ Gerdîzî, s. 260; Vezirî, aynı yer.

²⁵² İbnü'l-Esîr ve Mirhand bu durumu şöyle ifade etmektedirler: Gazneli Sultan Mahmud, Ebü'l-Fevâris'i Ziyârî emîrlerinden Dârâ b. Kabûs b. Veşmgîr'in üstünde bir makama oturtunca Dârâ: "Biz ondan daha üstün bir mevkiyiz, çünkü onun babası ve amcaları vaktiyle benim ecdadıma hizmet etmişlerdir" demiştir. Sultan Mahmud ise "Fakat onlar hükümdarlığı kılıç zoruyla aldılar." diyerek kendini haklı çıkarmak istemiştir. Nitekim onun da Horasan'ı Sâmanilerden aldığı bilinmektedir. İbnü'l-Esîr, IX, 229; Mirhand, IV, 170.

idaresinde bir orduyu Kirmân üzerine gönderdi. Gazne birlikleri Sultânüddeve'nin orada bıraktığı kuvvetleri kolayca mağlup ettiler. Böylece Ebü'l-Fevâris, Kirmân'a hâkim oldu²⁵³.

Buradan diğer Fars şehirlerine karşı harekete geçen Ebü'l-Fevâris, Sultânüddeve'nin Bağdat'a dönmesinden yararlanarak Şiraz'ı da ele geçirdi²⁵⁴. Ebü'l-Fevâris bundan sonra Gazne ordusu dönünceye kadar herhangi bir soruna sebebiyet vermemek adına ve onların Kirmân'ı ele geçirmelerini önlemek için Gaznelilere karşı dürüst davranırsa da başarılı olamadı. Nitekim kaynaklarda Ebü'l-Fevâris ile Ebû Saîd et-Taî'nin arasında anlaşmazlıkların başladığı zikredilmektedir. Çünkü Gazneli kumandanı geri dönüşünde Sultan Mahmud'a onu şikâyet etmişti²⁵⁵.

Sultânüddeve, Ebû Saîd et-Taî'nin döndüğünü haber alınca Bağdat'tan büyük bir ordu ile hemen Fars'a harekete geçti. Meydana gelen mücadelede Ebü'l-Fevâris mağlup olmuş, adamlarından birçok kişi öldürülerek perişan bir durumda 408/1017-1018 yılında tekrar Kirmân'a kaçmaya zorlanmıştı. Sultânüddeve de Fars bölgesine yeniden hâkim olmuş ve muhattabının peşinden asker göndermişti. Neticede Kirmân da Ebü'l-Fevâris'ten alındı. Ebü'l-Fevâris bundan sonra Ebû Saîd et-Taî'ye çok kötü davranışlarda bulunduğu için tekrar Sultan Mahmud'un yanına dönmeye cesaret edemediğinden Hemedân hâkimi Şemsüddeve b. Fahrüddeve b. Büveyh'in yanına gitti²⁵⁶.

Sultan Mahmud'un her ne kadar fırsattan yararlanarak Kirmân üzerinde egemenlik kurduğu iddia edilse de²⁵⁷ bu bilginin doğruluğu kesin değildir. Ama yine de Bosworth'un da ifade ettiğine göre Kirmân'da başarısız olduğu hiçbir şekilde iddia edilmemelidir. Zira Gazneli Mahmud bizzat sefere gitmediğinden ve Kirmân'ı ele

²⁵³ Hondmir, *a.g.e.*, s. 435; İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Vezirî, s. 72; Mirhand, IV, 170; Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti", s. 37-38.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Mirhand, IV, 170; Vezirî, aynı yer; Kabir, s. 94-95.

²⁵⁵ Mirhand, IV, 170; Ali Han Vezirî, bu anlaşmazlığı şu şekilde ifade etmektedir. Bir gün Ebû Saîd et-Taî şu anda sizin hâkimiyetinize girmiş olan Kirmân ve Fars ülkesinde Sultan Mahmud'un ismini hutbeye ilave edin diye bildirmiştir. Bu istek Ebü'l-Fevâris'in gönlüne ağır gelmiş ve onun yüceltilmesini ve övülmesini kabul etmemiştir. Ebû Saîd de Horasan'a dönünce, Sultan'ın meclisinde Ebü'l-Fevâris'i şikâyet etmiştir. Vezirî, s. 72-73.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, IX, 230; Tâcâbâdî, s. 130; Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti", s. 38.

²⁵⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", *İA*, VII, 177.

geçirmek için çaba sarf etmediğinden böyle bir düşünceye şüpheyle yaklaşılmalıdır. Bilindiği gibi onun hayatının hedefi Hindistan olduğundan diğer bölgelerdeki faaliyetleri bu açıdan değerlendirilmelidir²⁵⁸.

Ebü'l-Fevâris daha sonra Şemsüddeve'nin yanından ayrılıp Batîha²⁵⁹ Emîri Mühezzibüddeve'nin yanına gitti. Mühezzibüddeve onu iyi karşılayarak evinde misafir etti. Kardeşi Celâlüddeve de Basra'dan mal ve elbise göndererek kendi yanına gelebileceğini söylemişti. Fakat o bu daveti kabul etmedi. Sultânüddeve ile aralarında elçiler gelip gitti ve sonunda iki tarafın karşılıklı anlaşmasıyla Kirmân, Ebü'l-Fevâris'e bırakıldı. Hilatler gönderilerek Ebü'l-Fevâris, Kirmân'a tayin edildi²⁶⁰. 409/1018-1019 yılında emîrliği Halife el-Kadir Billah tarafından da onaylanarak kendisine Kıvâmüddeve lakabı verildi²⁶¹.

412/1021 yılında Sultânüddeve'nin hâkimiyeti kardeşi Müşrefüddeve tarafından tehdit edilmeye başlamıştı. O, Ahvaz'daki Türklerin de desteğini alarak hutbelerden Sultânüddeve'nin adını kaldırmıştı. Tam bir yıl sonra iki taraf arasında savaş olacakken Ebû Mahmud b. Mükerrrem ve Müşrefüddeve'nin veziri Mu'idü'l-mülk er-Ruhci'nin ara buluculuğu ile barış sağlandı. Anlaşmaya göre; Irak'ın tamamı Müşrefüddeve'ye, Fars ve Kirmân ise Sultânüddeve'ye verilecekti²⁶².

Sultânüddeve 415/1024 yılında Şiraz'da ölünce onun yerine geçmesi için oğlu Ebû Kâlicâr²⁶³ Ahvâz'dan çağırılmıştı. Ancak Türklerin, Ebü'l-Fevâris'i melik olarak istemelerinden dolayı iki taraf arasında ihtilaf meydana gelmişti. Kirmân'dan harekete geçen Ebü'l-Fevâris, Ebû Kâlicâr'dan erken davranarak meliklik tahtına

²⁵⁸ Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 234.

²⁵⁹ Vâsıt ve Basra arasında, Fırat ve Dicle'nin aşağı kısmını kapsayan bataklık arazinin adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Streck, "Batîha", *IA*, II, 334-339.

²⁶⁰ Mirhand, IV, 170; İbnü'l-Esîr, IX, aynı yer; Tâcâbâdî, aynı yer.

²⁶¹ Kabir, s. 95; Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti", s. 39.

²⁶² Tâcâbâdî, aynı yer.

²⁶³ Ebû Kâlicâr, muhtemelen Arap künyelerinde oldukça yaygın olarak kullanılan Ebü'l-Haycâ'nın Farsça bir kelime haline getirilmiş şeklidir. Kâlicâr, Gilan lehçesinde savaş veya dövüş anlamına gelmektedir. Farsça'da ise herkesçe kabul edilmiş olanı temsil etmektedir. Orjinali Gilan lehçesinde olan kelimenin ilk kullanımı Büveyhîlerin bünyesinde gerçekleşmiştir. Huart, o ismi taşıyan, ya Büveyhîlere ya da Hazar sahillerine bağlı yedi seçkin insanın listesini sıralamıştır. Bkz. Harold Bowen, "The Last Buwayhids", *JRAS*, Cambridge 1929, s. 228-229; C. L. Huart, "Ebû Kâlicâr", *IA*, IV, 33.

oturmuştu. Daha sonra Ebû Kâlicâr da askerleriyle beraber onun üzerine yürümüştü. Sayıca az olmalarına rağmen muhatabını büyük bir hezimete uğratarak Fars beldelerine hâkim olmuştu. Ebû Kâlicâr Fars'a hâkim olup, Şiraz'a girince askerleri arasında bulunan Şirazlı Deylemleri isyana teşvik edici muamelelerde bulundu. Onların da Ebü'l-Fevâris'i istemelerinden dolayı Ebû Kâlicâr'ın itaatine girmektense öldürülmeyi tercih ettikleri rivayet edilmektedir²⁶⁴.

Şirazlı Deylemler kendilerine yapılan işkenceleri Ebû Kâlicâr'a bağlı olan diğer Deylemlere anlatarak onların Ebü'l-Fevâris'e itaat etmelerini istiyorlardı. Durumu öğrenen Ebû Kâlicâr daha fazla orada duramayarak Şiraz'dan ayrılmak zorunda kaldı. Onun gidişi üzerine Deylemler Ebü'l-Fevâris'e haber gönderip Şiraz'a rahatlıkla hâkim olabileceğini bildirdiler. Böylece Şiraz'ı tekrar ele geçiren Ebü'l-Fevâris sonrasında Ebû Kâlicâr'ın üzerine yürümeye karar verdi. Yapılan mücadelenin neticesinde Ebû Kâlicâr mağlup olunca iki tarafın askerleri barışı tercih etmiş, karşılıklı elçilerin gönderilmesiyle Kirmân ve Fars'ın Ebü'l-Fevâris'e, Huzistan'ın ise Ebû Kâlicâr'a bırakılması kararlaştırılmıştı. Her ne kadar anlaşma sağlanmış görünse de daha sonra iki taraf arasında tekrardan bir savaş meydana gelmiş ve bu defa Ebü'l-Fevâris Kirmân'a dönmek zorunda kalmıştı. Böylece Ebû Kâlicâr da 417/1026-1027 yılında Şiraz'a gelerek Fars'a hâkim olmuştu²⁶⁵.

Ertesi sene Ebû Kâlicâr amcası Ebü'l-Fevâris'in elinden Kirmân'ı almak için harekete geçince ikincisi dağlara çekilmişti. Ancak artan sıcaklar Ebû Kâlicâr'ın ordusunu perişan edince iki taraf arasında tekrar bir anlaşma yapıldı. Buna göre Kirmân Ebü'l-Fevâris'e, Fars şehirleri de Ebû Kâlicâr'a bırakıldı. Anlaşma sadece bununla kalmamış, Ebû Kâlicâr'ın amcasına her yıl 20,000 dinar haraç vermesi de kararlaştırılmıştı²⁶⁶.

Kıvâmüddevle Ebü'l-Fevâris 419/1028 yılında ölünce onun yerine Kirmân'a İmadeddin Ebû Kâlicâr el-Merzuban hâkim oldu. Ebü'l-Fevâris'in, halkına kötü muamele etmesinden dolayı yakınları tarafından zehirlenerek öldürüldüğü

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 262; Huart, a.g.m., s. 32.

²⁶⁵ Mirhand, IV, 172-173; İbnü'l-Esîr, IX, 263; Busse, Chalif und., s. 98; Vezirî, s. 74; Kabir, s. 101; Tâcâbâdî, s. 131-32; Ahmet Güner, "Ebû Kâlicâr", *DİA*, X, 171.

²⁶⁶ İbnü'l-Esîr, IX, 279; Hasan, II/III, 490; Güner, "Ebû Kâlicâr", s. 171.

belirtilmiştir. Bu nedenle, Ebû Kâlicâr'ın başa gelmesinin halka güven verdiği rivayet edilir²⁶⁷.

2.2. Ebû Kâlicâr Dönemi Siyasî Olayları (419-440/1028-1048)

Kıvâmüddeve'nin vefatından sonra adamları Melik Ebû Kâlicâr'a haber gönderip Kirmân'a gelmesini istemişlerdi. O da hemen yola çıkarak hiçbir savaş ve çarpışma olmadan Fars şehirlerine hâkim olmuştu. Ebû Kâlicâr, Kirmân'ı topraklarına katmasının ardından Irak Büveyhî tahtını ele geçirmek istemiş ve bu nedenle amcası Celâlüddeve ile mücadeleye girişmişti. İlk olarak amcasının valiliğini yaptığı Basra'yı, ertesi yıl 420/1029'da ise Vasıt'ı ele geçirdi. Ancak daha sonra Celâlüddeve ile yaptığı savaşta yenilerek Ahvaz'a çekildi ve Vasıt'ı tekrar amcasına bırakmak zorunda kaldı. Celâlüddeve, 421/1030 tarihinde Batîha, Mezâr ve Basra'yı ele geçirse de, Ebû Kâlicâr son iki şehri geri almayı başardı²⁶⁸. Böylece Irak'taki ve güney İran'daki Büveyhî toprakları 421/1030 yılından itibaren Celâlüddeve ve yeğeni Ebû Kâlicâr arasında bölüştürüldü²⁶⁹.

Ebû Kâlicâr'ın amcası ile giriştiği bu mücadeleler esnasında Kirmân'da bulunan bazı casuslar Gazneli Sultan Mesud (1031-1041)'un bulunduğu Belh'e gelerek bölgenin karışıklık içinde olduğunu ve burada adaletin sağlanması gerektiğini söylemişlerdi. Sultan Mesud hâkimiyeti altında bulunan Sistan ve Rey bölgesine komşu Kirmân'ı önceden beri ele geçirmek istiyordu. Nitekim kendisine getirilen bu haber onun için beklediği fırsatı ortaya çıkarmıştı. Sultan Mesud, veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî ile görüşüp Kirmân'a bir ordu gönderilmesine karar verdi. Kirmân'ın ele geçirilmesi durumunda bölgenin valisi olacak Ahmed b. Ali Nuştegin ordu kumandanlığına tayin edildi. Nuştegin'e hilat ile beraber kemer, iki tuğlu şapka, davul, bayrak ve beş fil verildi. Ordu kethüdâlığını yapan Ebû'l-Ferec Farsi'ye de hilat, altından at koşumları, kılıç ve kemer takdim edildi. Kirmân üzerine gönderilen orduda 2,000 Hindli, 1,000 Türk, 1000 de Kürt ve Arap olmak üzere

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 284; Tâcâbâdî, s. 132.

²⁶⁸ Masudul Hasan, *a.g.e.*, s. 331; Huart, s. 33.

²⁶⁹ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", s. 40.

4,000 süvari ile her çeşit insandan 500 piyade bulunmaktaydı. Ayrıca Sistan valisine 2,000 piyade asker hazırlaması için emir verilmişti²⁷⁰.

Ordunun sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra Sultan Mesud kumandanlara ve askerlere konuşma yaptı. Daha sonra Nuştegin kumandasındaki Gazneli ordusu 422/1031 tarihinde Kirmân'a hareket etti. Buraya ulaşan Gazneli ordusu çok geçmeden Deylemleri mağlup ederek Kirmân'a hâkim oldu²⁷¹.

Öte yandan Abbâsî Halifesi el-Kadir Billah 422/1031 tarihinde ölünce yerine el-Kâim bi-Emrillah geçmiş ve Sultan Mesud'dan biat almak için Fakih Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymanî et-Tusî'yi elçi olarak göndermişti. el-Tusî Belh'e gelerek Sultan Mesud'un Kirmân üzerindeki hâkimiyetini de halifeye onaylatması emrini almıştı. Ayrıca elçi vasıtasıyla halifeden Kirmân ve Umman'ı aldığı takdirde oradaki Karmatîleri ortadan kaldıracağına dair taahhütte bulunmuştu²⁷². Halife de Büveyhîlerin baskısından sıkıldığı için onun bu isteğini kabul etmişti. Gaznelilere vereceği izin ile Büveyhî Hanedanlığı'nın sonunu getirmeyi amaçlamaktaydı²⁷³.

Ebû Kâlîcâr, Kirmân'ın ele geçirilmesinden olağan rahatsızlığını ifade etmek için Gazne hükümdarına elçiler göndermişti. Gazneliler de kendisine Kirmân'ın iki taraftan da vilayetlerine komşu olduğunu ve ihmal edildiğini, bu nedenle de halkın Gaznelilerden yardım taleplerini karşılıksız bırakmadıklarını belirtmişlerdi. Ayrıca, sultansız ve sahipsiz bir vilayet gördüklerinde o bölgeyi topraklarına katmaları için halifeden onay aldıklarını da ifade etmişlerdi. Ebû Kâlîcâr bunları öğrendikten sonra Halife el-Kâim bi-Emrillâh'ın Gaznelilere göndermiş

²⁷⁰ el-Beyhakî, a.g.e., II, s. 652; Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti", s. 40.

²⁷¹ İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre Horasân (Gazneli) ordusu 422/1031 yılında Kirmân üzerine yürümüş ve bu muharebeden mağlup olarak geri dönmüştür. el-Beyhakî'nin eseriyle karşılaştırıldığında Gazneli ordusu 422/1031 tarihindeki ilk saldırısında mağlup olmamıştır. Ancak 425/1034 yılında Kirmân'a düzenlediği ikinci saldırıda tamamen mağlup olmuştur. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in bu tarihleri karıştırdığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Esîr, IX, 318; el-Beyhakî, II, 653.

²⁷² Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti", s. 41; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, Ankara 1946, s. 191.

²⁷³ Tâcâbâdî, s. 133.

olduğu menşur dolayısı ile itirazlarda bulundu. Ancak Gaznelilerin Bağdat'ı da almalarından korkarak bu durumu kabullendi²⁷⁴.

Bir süre sonra Horasan ve Harezm'de karışıklıklar baş göstermiş, Harezmşah Hârun b. Altuntaş, Gaznelilere karşı istiklâl kazanmak için mücadeleye başlamıştı. Selçukluların tarih sahnesine çıkmaları nedeni ile Gaznelilerin Kirmân ile gerekli şekilde ilgilenmedikleri görülmektedir. Ayrıca Vali Nuştegin'in asker üzerinde ki otoritesinin de zayıflaması ile Gazneli askerlerin Kirmân'da tecavüz ve hırsızlık gibi kanunsuz işlere kalkıştıkları anlaşılmaktadır²⁷⁵.

Kirmân halkının bu vaziyete daha fazla dayanamaması Ebû Kâlicâr'ın veziri ve aynı zamanda Fars Valisi Ebû Mansûr Behram b. Mâfine el-Adil'in yardımına başvurmalarına, dolayısıyla yolda orduya katılanlarla beraber 10,000 süvarinin Kirmân'a gelmesine yol açtı. Narmasir önünde büyük bir çarpışma meydana geldi. Nuştegin'in tüm çabasına rağmen Hindli askerlerin savaşta zayıf kalmaları Gazneli diğer askerleri de büyük bir ümitsizliğe düşürdü. Gazneliler savaşı kaybetti ve ordunun esas kısmı Nuştegin ile birlikte Nişabur'a, diğer kısmı Mekrân'a, Hindli birlikler ise Sistan yolu ile Gazne'ye kaçtılar²⁷⁶. İbnü'l-Esîr'in bahsettiği Gaznelilerin, Büveyhîlerin Kirmân ordusu karşısında aldığı büyük yenilgi muhtemelen bu savaştır. Ona göre, el-Adil bu savaştan kısa bir süre sonra Cîruft'a gitmiş ve bölgeye yayılmış ufak Gazneli birliklerle tekrar savaşa tutuşmuştu. Onları da mağlup ettikten sonra Kirmân'da asayiş ve düzeni sağlayana kadar kalmış ve sonra Fars'a dönmüştü. Böylece Kirmân tekrar Büveyhîlerin hâkimiyetine girmişti²⁷⁷.

²⁷⁴ el-Beyhakî, II, 653.

²⁷⁵ el-Beyhakî, II, 653.

²⁷⁶ Tâcâbâdî, s. 134; B. Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", *Belleten*, S. 76, s. 518.

²⁷⁷ *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 318; M. Hanefi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslâm Modeli Olarak Gazneliler", *Türkler*, IV, 512.

Sultan Mesud, Kirmân'da yenilgiye sebep olan Hindlilere çok kızmış, onların kumandanlarından birçoğunu cezalandırmıştı. Sonradan sayılarının azlığı ve ulaşım yollarının uzak olması gibi mazeretleri kabul etmişti²⁷⁸.

Ahmed b. Ali Nuştegin Nişabur'a geldikten sonra utancından Sultan Mesud'un huzuruna gidemedi. Sultan Mesud gelmesi için ona mektup gönderdiğinde oradan ayrılmadan önce Tus halkı ile arasında eski bir düşmanlıktan dolayı olaylar baş gösterdi. Tusluların Nişabur'a saldırmasıyla başlayan bu olaylar Nuştegin'in emrindeki kuvvetlerle Tusluları tuzağa düşürmesiyle sona erdi²⁷⁹. Gazne'ye ulaşan bu haberinden memnun kalan Sultan Mesud, Kirmân mağlubiyetinin kötü izlerini unutmamıştı. Ancak Nuştegin'in bu mağlubiyeti bir türlü unutamaması kederinden ölmesine neden oldu²⁸⁰.

Gazneliler bu olaylardan sonra bir daha Kirmân'a ordu gönderemediler. Bunun en büyük etkeni şüphesiz gittikçe kuvvetlenen ve Gazneli Devleti'ni tehlikeye sokan Selçukluların tarih sahnesine çıkmasıdır.

425/1034'ten sonra Ebû Kâlicâr, Kirmân'ı tekrar topraklarına katmasının verdiği güvenle hareket etti. 428/1036-37'de Irak'ta Celâlüddeve'ye karşı isyan eden Türk askerlerinin hutbeyi Ebû Kâlicâr adına okumaları onun bu isyanlara destek vermesine ve Irak üzerine bir ordu göndermesine neden oldu. Celâlüddeve'ye yardım eden mahalli güçler sayesinde Ebû Kâlicâr ordusu tarafından önceden ele geçirilen Vasıt, tekrar geri alındı. Daha sonra 428/1036-37 yılında iki taraf arasındaki mücadeleler evlilik bağlarıyla dostluğa dönüştü. Böylece Celâlüddeve'nin ölümüne kadar saldırmazlık anlaşması imzalandı²⁸¹. Sonuç itibariyle iki Büveyhî emîri arasında barış yapıldı ve Irak Celâlüddeve'nin ölümüne kadar kısmen de olsa huzur içinde kaldı.

Ebû Kâlicâr, Selçukluların Kirmân'a yapacakları akınlara kadar önce 433/1041-42 yılında Uman'ı topraklarına katmış ve sonra Oğuzlar'ın Hemedan'a

²⁷⁸ el-Beyhakî, II, 654; Merçil, "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti", s. 43.

²⁷⁹ Merçil, s. 43.

²⁸⁰ el-Beyhakî, II, 654.

²⁸¹ Güner, "Ebû Kâlicâr", s. 171.

yaptıkları bir saldırıyı geri püskürtmüştü. İsfahan'ı zapt etmek için uğraşmış, ancak başarılı olamamıştı. 435/1044'te Celâlüddeve'nin ölmesiyle yerine geçecek olan oğlu el-Melikü'l-Aziz'e biat eden Türk askerlere büyük paralar vererek onları kendi tarafına çekti ve Bağdat'ta kendi adına hutbe okuttu. Böylece Büveyhî Hanedanı'nın başına geçen Ebû Kâlicâr aynı yıl Abbâsî halifesinden Muhyiddin unvanı alarak "Emîrü'l-Ümera" oldu²⁸². Üstelik Irak'taki çeşitli hükümdarlar da onu resmen tanıdılar. Iraklıların onu "Emîrü'l-Ümera" olarak kabul etmelerinin nedeni, kendileriyle nasıl anlaşacaklarını bilmedikleri Selçuklular yerine, tanıdıkları bir Büveyhî'ye bağlı olmayı tercih etmeleriydi²⁸³.

Ebû Kâlicâr daha sonraki dört yıl boyunca süratle genişleyen Selçuklu gücüne karşı topraklarını korumaya çalıştı. Aslında Ebû Kâlicâr'ın ölümüne kadar ki 15 yıl boyunca Deylemlerin egemenliklerini yıkan Türkler olsa dahi o, hükümdarlığının sonlarına doğru Büveyhî Hanedanı üzerine gelen ve büyük bir tehdit olmaya başlayan Türkmenleri fark etmişti²⁸⁴.

Hristiyan ve Müslüman kaynaklarda bahsedildiği gibi Türkmenler, 407/1016-17 ve 412/1021 tarihleri arasında Çağrı Bey kumandanlığında doğu Anadolu'ya doğru ilerleyerek keşif seferi adı altında ilk Selçuklu akınlarını başlatmışlardı. Onların doğu Anadolu'dan batı İran'a, diğer bir deyişle Irak-ı Acem'e gitmelerini sağlayan uyarıcı unsur Gazneli Mahmud'un Maverâünnehir'deki faaliyetleri olmuştu. Bu Türkmen gruplar Çağrı Bey'in keşif seferini gerçekleştirdikten ve buraları yağmalayıp birçok ganimet elde ettikten sonra Maverâünnehir'e dönmek üzere yola çıkmışlardı. Liderlerinin çoğunun isimleri bilinmesine rağmen yine de göze çarpan bir liderin varlığı dikkat çekmemektedir. Bu grupların o dönemde Selçukluları temsil eden insan grupları olmalarından ziyade daha çok anarşist gruplardan meydana geldikleri söylenmektedir²⁸⁵.

²⁸² Huart, s. 33.

²⁸³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 558.

²⁸⁴ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", s. 40; Bowen, a.g.m., s. 233.

²⁸⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-21) ve Tarihi Ehemmiyeti", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Körprülü Armağanı*, Ankara 1953, s. 270; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", aynı yer.

2.2.1. Selçukluların Kirmân Bölgesine Gelişleri ve Ebû Kâlicâr'ın Vefatı

Gazneli Mahmud'un hüküm sürdüğü dönemde bölgedeki göçebe boylardan Türkmenler, Maverâünnehir'den Horasan'a kadar olan sahada yayılmaya başlamışlardı. Onların bu yükselmeleri şaşılacak derecede hızlı olmuştu. İlk ortaya çıktıkları tarihten sadece 12 yıl sonra, yani 426/1035 tarihinde Gaznelileri mağlup etmişler ve 431/1040 yılının Mayıs ayında Merv'in güneybatısında Dandanakan denilen yerde yapılan savaşı da kazanmışlardı. Gazneliler bu tarihten itibaren İran'ın siyâsî hayatından çekilmiş, onların yerine Selçuklular geçmişti²⁸⁶.

Selçuklular, Gazneliler ile yaptıkları 431/1040 Dandanakan Savaşı'nı kazanmalarının hemen ardından muhtemelen Merv şehrinde büyük bir kurultay toplamışlar ve Türklerdeki hâkimiyet anlayışı dikkate alınarak o zamana kadar ele geçirdikleri topraklar ile ileride ele geçirilebilecek olan toprakları hanedan üyeleri arasında bölüşürmüşlerdi. İşte bu bölüşme sırasında Tabes²⁸⁷ vilayeti ile Kirmân bölgesi ve Kuhistan havalisi Kavurd'a verilmişti²⁸⁸.

Kavurd, Çağrı Bey Davud (990-1060)'un oğullarının en büyüğüdü²⁸⁹. Onun doğum tarihi ve çocukluğu hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak kardeşi Alp Arslan'ın doğum tarihi 1 Muharrem 420/20 Ocak 1029 olduğuna göre Kavurd'un en büyük kardeş olarak bu tarihten daha önce doğduğu anlaşılmaktadır. Kavurd, Türkçe bir kelime olup "kurt" anlamına gelmektedir. Kavurd'a bu isminden başka, Kara Arslan ve Ahmed de denilmektedir. Onun Berdesîr'de bastırılmış bir dirheminde ismi "el-Melik el-Âdil İmâdüddeve Kara Arslan" olarak geçmektedir²⁹⁰. Bu ünvanların yanı sıra Meliku'l-Mulûk Çağrı

²⁸⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 557.

²⁸⁷ Nişâbur, Kirmân ve İsfahan arasında bulunan Horasan şehirlerinden biridir. Bkz. C. L. Huart, "Tabes", *IA*, XI, 601.

²⁸⁸ Hamdullah el-Müstevfî, s. 429; Râvendî, a.g.e., s. 102; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e., s. 96; Zâhiredin Nişaburi, *Selçukname*, nşr., Mirza İsmail Han Afşâr, Tahran 1332 hş, s. 18; Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *D.T.C.F.D.*, XVI, S. 3-4, Ankara 1958, s. 63; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", s. 49; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, İstanbul 1980, s. 11; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, I, Manisa 2007, s. 385.

²⁸⁹ Râvendî, I, 102; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, s. 96; Sykes, II, 31.

²⁹⁰ Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 440; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 12-13; Öngül, a.g.e., s. 385.

Bek, el-Kâ'im bi-Emrillâh ve es-Sultânü'l-Mu'azzam Tuğrul Bek Ruknu'd-dîn ünvanları da Kavurd'un dirheminde kullanılan ünvanlardandır²⁹¹.

Gaznelilerin 431/1040 Dandanakan Savaşı'nı kaybetmelerinden sonra Horasanda ki hâkimiyetleri çökmüştü. Böylece güneye doğru Selçuklu akınları başlamıştı. Akıncılar, Kavurd'un hâkimiyet sahası içinde yer alan Kuhistan, Tabes ve Kâin kasabalarından geçerek Ebû Kâlcâr'ın idaresinde bulunan Kirmân vilayetinde görünmüşlerdi²⁹². Kirmân bölgesine Selçuklu akınları ilk olarak 434/1042-43 yılında başlamıştı. İbnü'l-Esîr'in ifade ettiğine göre, 434/1043'de Tuğrul Bey, Rey şehrine girdikten sonra askerlerinden bir kısmını İbrahim Yınal'ın kumandasında Kirmân'a göndermişti. Yine aynı müellifin bahsettiğine göre, İbrahim Yınal Kirmân'a değil, Sistan üzerine yürümüş olduğundan Kirmân'a giden askerlerin kumandanı başkasıydı²⁹³. Kirmân, Kavurd'a ayrılmış bir bölge olduğuna göre bu askerlerin kumandanının da onun olabileceği düşünülmektedir. Berdesîr'e 434/1042-43 yılında İbrahim Yınal'ın mı yoksa Kavurd'un mu saldırdığı şüphelidir. Ama kim saldırmış olursa olsun Büveyhî veziri Mühezzibüddeve'nin Fars'tan Kirmân'a orayı korumak için gönderilmesi bu bölgenin birkaç yıl daha Büveyhîlerin elinde kalacağını göstermektedir²⁹⁴.

Selçuklu askerleri, Kirmân'a gelerek burayı önce yağmalamışlar, daha sonra da bazı bölgelere sahip olmuşlardı. Durumu öğrenen Ebû Kâlcâr, Selçuklu kuvvetlerine engel olmak için veziri Mühezzibüddeve Hibetullah el-Fesâvî'yi kalabalık bir orduyla Kirmân'a gönderdi. Cîruft kalesini ele geçirmelerinden endişe duyan Ebû Kâlcâr, vezire hızlı bir şekilde hareket etmesini ve Türkmenleri engellemesini emretmişti. Vezirin Cîruft'a geldiğini haber alan Türkmenler şehre altı fersah mesafede ordugâh kurmuşlardı. Mühezzibüddeve de rahatça Cîruft kalesine girmiş ve askerlerinin erzak ihtiyacını karşılamak için etrafındaki köylere kuvvet göndermişti. Türkmenler ise onun gönderdiği develeri, katırları ve erzakı almak için

²⁹¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi", A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII/35, Ankara 2004, s. 166-67.

²⁹² Merçil, a.g.e., s. 16; Öngül, I, 385.

²⁹³ *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 389.

²⁹⁴ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", s. 58-59.

harekete geçince, Mühezzibüddeve, onlara engel olmak için askerlerinden bir kısmını üzerlerine gönderdi. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli savaşı Mühezzibüddeve'nin geri kalan diğer askerlerinin yardım etmesiyle Büveyhîler kazandı. Vezir, Türkmenlerin Kirmân'ı terk ettiklerinden emin olmak için Kirmân sınırına kadar onları takip etmiş ve onlar da yağmaladıkları eşyaları orada bırakarak çöllere çekilmişlerdi. Büveyhîler ise daha sonra Kirmân'a dönerek bozulan düzen ve asayişini tekrar sağlamışlardı²⁹⁵.

İbnü'l-Esîr 437/1045-46 yılı olaylarını anlatırken İbrahim Yınal'ın Kirmân'da olduğunu zikretmektedir²⁹⁶. Ancak Kirmân'ın Kavurd'un idare etmesi için ayrılmış bir bölge olduğu düşünülürse bu bilgilerin İbnü'l-Esîr'den başka bir kaynakta bulunmayışı Selçukluların Kirmân'daki ilk faaliyetleri hakkında kesin bir hüküm verilmesini önlemektedir²⁹⁷.

Türkmenlerin mağlup edilmesinden sonra Kirmân bölgesi birkaç yıl daha Büveyhîlerin elinde kalmıştı. Ebû Kâlicâr, Tuğrul Bey'in İran'ın etrafındaki başarılarını görmüş ve onunla savaşmanın faydasız olduğunu anlamıştı. 439/1047 yılında Tuğrul Bey ile anlaşmak üzere elçiler gönderdi. Tuğrul Bey de Ebû Kâlicâr'ın bu isteğini kabul etmiş ve kardeşi İbrahim Yınal'a barıştan bahsederek Büveyhîlere saldırmasından vazgeçmesini emretmişti. Bu nedenle Büveyhîler ve Selçuklular arasında evliliğe dayanan bir barış anlaşması yapılmıştı. Böylelikle Tuğrul Bey Ebû Kâlicâr'ın kızı ile Ebû Kâlicâr da Tuğrul Bey'in diğer kardeşi Davud'un kızı ile evlenmişti²⁹⁸.

Ancak kısa bir süre sonra Kavurd, emrindeki beş-altı bin Türk süvari ile kendisine ayrılmış olan Kirmân bölgesine girdi. Ebû Kâlicâr'ın Kirmân'daki nâibi Deylemli kumandan Behram b. Leşkersitân Türklerin geldiği haberini alınca onlara karşı koyamayacağını anlamış ve Kirmân'ın merkezi Berdesîr'e çekilerek savunmaya başlamıştı. Türk askerlerin okları karşısında güç durumda kalan Behram,

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 390; Tâcâbâdî, s. 134; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 17-18; Öngül, I, 385.

²⁹⁶ *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 402.

²⁹⁷ C. E. Bosworth, "Kawurd", *EP*, IV, 807; aynı mlf. "The Political and Dynastic History of the Iranian World", s. 58-59; Merçil, a.g.e., s. 18.

²⁹⁸ Tâcâbâdî, s. 135; Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbâsî İlişkileri", *Türkler*, V, 647.

Şiraz'da bulunan Ebû Kâlcâr'dan yardım istemek zorunda kaldı. Ancak yardımın gecikmesi üzerine kendisinin ve halkının iyiliğini düşünerek Kavurd ile anlaşmaya çalıştı. Elçilerin gidip gelmesinden sonra Behram aman dileyerek iki taraf arasında bir anlaşmaya varılmıştı. Yapılan anlaşma şartlarına göre şehrin Kavurd'a teslim edilmesi ile beraber Behram'ın kızı da Kavurd'a verilecekti. Bu sırada onun yardım isteğini haber alan Büveyhî Emîri Ebû Kâlcâr, topladığı bir ordu ile Şiraz'dan harekete geçmiş ve Hennâb (Cenâb) kasabasına vardığı sırada 440/1048'de orada vefat etmişti²⁹⁹.

İbnü'l-Esîr ise Ebû Kâlcâr'ın Kirmân'a yürümesinin sebebini başka türlü açıklamaktadır. Ona göre, Ebû Kâlcâr, Kirmân'ı Behram b. Leşkercitân'ın idaresine bırakmış, karşılığında da Behram'ın ona vergi ödemesi kararlaştırılmıştı. Ancak Behram, anlaşmayı kesin olarak kabul ettiğini yazmakta gecikerek Ebû Kâlcâr'ı oyaladı. Bunun üzerine Ebû Kâlcâr da Behram'ın sığınağı olan Berdesîr kalesini elinden almak için harekete geçti. İlk olarak kalede bulunan askerleri kendi tarafına çekmekle işe başladı. Behram durumu öğrenince Ebû Kâlcâr tarafına geçen askerleri öldürttü. Böylece Ebû Kâlcâr nezdinde itibarı daha da zedelendi. Ebû Kâlcâr ise Berdesîr'deki girişiminin sonuçsuz kaldığını öğrenince tekrar harekete geçti³⁰⁰. Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre, Kavurd ve Selçuklulara dair pek bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak Behram'ın Ebû Kâlcâr'a karşı olan tutumu, sözünü yerine getirmeyişi ve Büveyhî taraftarı olan askerleri öldürtmesinden bazı çıkarımlar yapılabilir. Olayların gidişatına göre Behram'ın Kavurd ile anlaşmaktan sonra bu şekilde davrandığı düşünülebilir³⁰¹.

Ebû Kâlcâr'ın ölümü hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir rivayete göre; Behram, Türkleri sevmiş ve onların tarafında yer alarak Deylemlerin dostluğuna ihtiyaç duymamıştı. Adamını göndererek Ebû Kâlcâr'ın cariyelerinden birini hediyeler ve vaatler ile kandırmıştı. Bu cariye de Ebû Kâlcâr'ı zehirlemiş ve

²⁹⁹ Vassaf, a.g.e., s. 173; Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Selçukiyân-ı Kirmân: Tevârih-i Âl-i Selcuk*, yay. Martin Theodor Houtsma, Leiden 1886, s. 2-3; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 19; Öngül, I, 386; Bosworth, "Kawurd", s. 807; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İA*, VI, 456-457.

³⁰⁰ *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 416.

³⁰¹ Merçil, a.g.e., s. 20.

ölümüne sebep olmuştu³⁰². Diğer rivayete göre ise Melik Ebû Kâlicâr Behram'a karşı harekete geçtikten sonra Mücâşi Kasrı'na varmış, bu sırada boğazında bir ağrı hissetmişti. Ağrıya aldırış etmeden içki içmiş, avlanmış ve kızartılmış ceylan ciğerinden yemişti. Hastalığı daha da şiddetlenip ata binemeyecek duruma gelince bulunduğu yerin erzak yetersizliğinden dolayı adamlarının omzunda Hennab (Cenâb) şehrine götürüldüğünde eceliyle vefat etmişti³⁰³. Muhammed b. İbrahim'in rivayetine göre ise Hennâb reisi ile Kavurd'un dostane ilişkileri vardı ve Ebû Kâlicâr, Hennâb şehrine geldiği zaman, şehrin reisi gönderdiği yiyeceklerden birine zehir koyarak onun ölümüne neden olmuştu³⁰⁴. Ölümüyle alâkalı genel kabul gören görüş muhtemelen zehrin ölümüne yol açtığı yönündedir³⁰⁵. Ebû Kâlicâr, Büveyhî egemenliğini kesin olarak sağladıktan sonra dört yıl yaşayabilmiştir. Onun hayatının çoğu detayları ile genişleyen Selçuklu gücüne bağlı olarak oluşan korkuyu resmeden notların Şiraz şehrinin duvarlarında kaydedildiği söylenmektedir³⁰⁶.

2.3. Kavurd'un Kirmân Bölgesini İtaati Altına Alması ve Kirmân Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Ebû Kâlicâr nasıl ölmüş olursa olsun, Kavurd'un Kirmân'a geliş tarihini göstermesi açısından önemli sayılan ölüm tarihidir. Ebû Kâlicâr'ın ölümünün ardından beraberinde getirdiği ordu, Kavurd'un idaresindeki Türk askerleri karşısında mücadeleyi göze alamayarak tekrar Fars'a dönmüştü. Böylece kuzey Kirmân, 440/1048 yılında Selçukluların eline geçmiş, Kavurd'un yönetimiyle başlayan Kirmân'daki Selçuklu hâkimiyeti 140 yıl boyunca devam etmişti³⁰⁷. Ebû Kâlicâr'ın ölüm tarihi ile Selçukluların Kirmân'daki hâkimiyetleri arasında doğrudan ilişki kurulabilir³⁰⁸. Ancak İbrahim Kafesoğlu'nun ifade ettiğine göre, 442/1050'de

³⁰² Vassaf, s. 173; Muhammed b. İbrahim, a.g.e., s. 3; Sykes, II, 31-32.

³⁰³ İbnü'l-Esîr, IX, 416; Mirhand, IV, 177; Vezirî, s. 78; Huart, s. 33.

³⁰⁴ Muhammed b. İbrahim, s. 3.

³⁰⁵ Bowen, s. 234.

³⁰⁶ Bowen, s. 233.

³⁰⁷ Tâcâbâdî, s. 136.

³⁰⁸ Bosworth, "Kawurd", aynı yer.

saldırı başarıyla sonuçlanmış ve Kavurd, 442/1051 yılı başlarında Kirmân'ın kuzey bölgesine girmişti³⁰⁹. Bu şekilde değişik görüşler de bulunmaktadır.

Kavurd, Berdesîr'de hükümdarlık tahtına oturunca önce her sınıftan halk ile görüşmek ve tanışmak istediğini bildirmişti. Bu sırada şehrin kadısı olan Ebû Muhammed el-Fezârî, Kavurd'un huzuruna getirilmiş ve kendisine vezirlik görevi verilmişti. Kadılık makamı da Kirmân kadılarının atası sayılan Debîr Ebû'l-Hasan'a verilmişti. Kavurd, her vilayetin kadı, şıhne ve âmillerine her daim doğruluktan yana olmalarını emretmişti³¹⁰.

Melik Kavurd, Kirmân'ın kuzey bölgesini ele geçirdikten sonra mahallî Deylemlî askerlerin birçoğunu kendi hizmetine aldığı gibi şöhreti çok sayıda Türkmen'in Kirmân'a gelmesine de neden oldu³¹¹. Ancak onun hâkim olduğu Serdsîr bölgesi burada yaşayan halkı besleyecek durumda değildi. Kirmân'ı esas besleyen Germsîr bölgesi idi. Serdsîr bölgesi, Kirmân'ın batı ve kuzeybatı kısmını oluşturan Sircan, Baft, Kûhbanân (Kûbanân) ve Çaharkunbed gibi şehir ve kasabalardan meydana gelmekteydi. Germsîr ise Bam, Cîruft, Minâb, Habîs (Şehdâd) ve Belûcistan şehirlerinden oluşuyordu. Kirmân için önemli olan bu bölge Kufs denilen dağlık kavmin elinde bulunmaktaydı. Kufs kavmi uzun zamandan beri Büveyhîlerin zayıflığını kullanarak isyan etmiş ve zorbalığı ön planda tutarak, Cîruft'tan deniz kenarına kadar bütün Germsîr bölgesine hâkim olmuşlardı. Nitekim Fars sınırına ve Horasan taraflarına giderek yol kesmişler ve elde ettikleri mallarla ülkelerine dönmüşlerdi. Bunlara ek olarak Minâb-Cîruft arasındaki ticaret yolunu da vurmuşlardı. Sayılarının çokluğu ve arazinin dağlık oluşu bunlarla mücadeleyi zorlaştırdığından az bir kuvvetle itaat altına alınmaları pek kolay olmamaktaydı³¹².

Melik Kavurd onların durumunu öğrenince, bu kavmin kötülüklerini zorla ve açıkça ortadan kaldıramayacağını anlamış ve bu iş için hileye başvurmaya karar vermişti. Zengin hediyeler ve değerli hilâatlerle birlikte bir menşuru, Kufsluların reisine göndererek bölgenin naipliğini kendisine bağışladığını bildirmişti. Böylece

³⁰⁹ Kafesoğlu, "Kavurd", s. 456.

³¹⁰ Muhammed b. İbrahim, s. 4; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 22; Öngül, I, 386.

³¹¹ Bosworth, "Kavurd", aynı yer.

³¹² Muhammed b. İbrahim, s. 5; Merçil, a.g.e., s. 23; Öngül, I, 386; Kafesoğlu, "Kavurd", s. 457.

aralarında sahte bir dostluk kuruldu. Kavurd bundan sonra iki-üç kez elçilikle Kufs reisine gitmiş olan yakınlarından Hâce'yi gizlice yanına çağırarak düşündüğü planı ona açıkladı. Her ikisi de kararlaştırılan plana göre hareket edeceklerdi. Plana göre, Kavurd, Hâce'yi düşmanlarından biri ile mektuplaşmakla itham edecek ve onu cezalandırarak derhal huzurundan uzaklaşması gerektiğini emredecekti. Ayrıca onun iktâ ve maaşının kesilmesini de buyuracaktı. Bunun üzerinde Hâce de, Kavurd'un hâkim olduğu bölgelerden uzaklaşarak geçmişteki tanışıklığından dolayı Kufs reisinin yanına gitti. Ona Kavurd'u şikâyet ederek bağışlanması için aracı olmasını istedi. Kufs reisi de saygı göstererek yanında misafir olmasına izin verdi. Hâce birkaç ay Kufs reisinin yanında kalarak onun güvenini kazanma konusunda başarılı sağladı. Bu nedenle reisin gizli ve açık tüm işlerinde Hâce'ye danıştığı bilinmektedir. Görüldüğü üzere Kavurd'un düşündüğü plan mükemmel bir şekilde yürümekteydi³¹³. Kufs reisinin, ona sonsuz güvendiği amcasının Hâce ile ilgili söylediği nasihatları dinlememesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Kufs reisi buldukları yüksek ve dağlık mıntika dolayısıyla kendisini Kavurd'un herhangi bir saldırısını önleyecek güçte görmekteydi³¹⁴.

Hâce, Kufsluların zayıf bir anını beklemişti. Sonunda Kufs reisi ve kabilenin tanınmış şahsiyetleri bir düğün dolayısıyla bir araya gelmeye karar vermişlerdi³¹⁵. Hâce yıldızlar ilmini iyi bildiğinden eğlence ve düğün gününün seçimi ile görevlendirilmişti. Onun için beklediği fırsat gelmiş ve bu isteğe uygun bir gün seçmişti. Hâce'nin yanında Aliyyek adındaki öğrencisi de Kufs kavminin oturduğu yerin giriş çıkışlarını, tuzaklarını, geçitlerini, askerlerinin toplanma ve konaklama yerlerini, hayvanların meralarını ve sulama yerlerini iyi biliyordu. Hâce ile yalandan bir kavga ederek Kufsluların bulunduğu yerden ayrılmış ve gece Berdesîr'e gelerek durumu Kavurd'a bildirmişti³¹⁶.

³¹³ Muhammed b. İbrahim, s. 6; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 24-25; Öngül, I, 386-387.

³¹⁴ Muhammed b. İbrahim, s. 7; Merçil, a.g.e., s. 24.

³¹⁵ Kufs reisinin oğlunun düğünü olduğu zikredilmektedir. Vezirî, s. 79.

³¹⁶ Merçil, s. 25.

Melik Kavurd durumu öğrendiği zaman askerleriyle beraber hemen yola çıkmış ve iki gün iki gece süren bir yolculuktan sonra Cîruft'a varmıştı³¹⁷. Kavurd ve beraberindekiler Kufs kavminin bulunduğu yere varmışlar ve düğünün olduğu geceye yetişmişlerdi. Kufs kavminin büyükleri ve küçükleri kadın erkek toplanmış içki içmekle ve eğlenmekle meşgul olduklarından Kavurd için onlara ani bir baskın yapmak zor olmamıştı. Bu baskından tek bir büyük insan ve çocuğun sağ çıkmadığı söylenmektedir. Melik Kavurd ve beraberindekiler Kufsluların süs eşyaları, giyecek, binek ve yedek hayvanları ve sürülerinden ne buldularsa ganimet olarak almışlardı. Ayrıca Germsîr vilayeti, yol kesmek ve hırsızlık işinde en ufak katkısı bulunanlardan dahi temizlenmişti³¹⁸. Böylece Kavurd bu bölgeyi de ele geçirerek Kirmân'a tamamen hâkim olmuştu³¹⁹.

Kaynaklarda Kavurd'un Kufs kavmi üzerine yaptığı sefere ait bir tarih gözükmemektedir. Ancak *Sımt el-Ulâ*'da Kavurd'un Kirmân'ı zorba takımın elinden alışı için Şaban 442/Aralık 1050-Ocak 1051 tarihinin zikredildiği söylenmektedir³²⁰. Muhtemelen bu kaynaktan nakilde bulunan Kadı Gaffârî de aynı tarihte Kavurd'un Kirmân'a vali olduğunu belirtmektedir³²¹. Ayrıca Melik Kavurd'un Germsîr bölgesindeki şehirlerden biri olan Cîruft'da 444/1052-53 tarihinde basılmış bir sikkesi bulunmaktadır³²². Bu nedenle Germsîr'in bu tarihten sonra ele geçirilmesine imkân verilmemektedir. Kavurd 440/1048-49 tarihinde Serdsîr bölgesini almış, sonradan ikinci saldırı olarak da Germsîr bölgesine sefer yapmıştı. Erdoğan Merçil, adı geçen iki kaynaktaki bilgileri ve Cîruft'daki sikkesini değerlendirerek Kavurd'un Kufs kavmi üzerine gitmesinin ve onları yok etmesinin muhtemelen 442/1050-1051 yılında gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini söylemiştir³²³.

³¹⁷ Kavurd'un yanında üç bin asker olduğu zikredilmektedir. Vezirî, aynı yer.

³¹⁸ Muhammed b. İbrahim, s. 8; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 26; Öngül, I, 387.

³¹⁹ Kafesoğlu, "Kavurd", s. 457; Merçil, a.g.e., s. 26; Kramers, s. 817.

³²⁰ Merçil, s. 26.

³²¹ Kadı Ahmed b. Muhammed Gaffârî Kazvinî, *Tarih-i Cihan-Ara*, Tahran 1963, s. 117.

³²² Alptekin, a.g.m., s. 554-560.

³²³ Merçil, s. 26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜVEYHÎ EGEMENLİĞİNDEKİ KIRMAN'DA ASKERÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL FAALİYETLER

3. Büveyhîler Döneminde Kirmân'ın Askerî, Sosyal ve Kültürel Yapısını Oluşturan Unsurlar

Büveyhîler zamanında Kirmân'daki askerî ve sosyo-kültürel yapının incelenmesi kaynakların yetersizliğinden dolayı güç olmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere Büveyhî hükümdarlarının ana idare merkezlerinin Bağdat ve Şiraz olması dolayısıyla Kirmân, dönemi bize aktaran kaynakların ilgisinden biraz uzak kalmıştır. Eyalet, daha çok adı geçen merkezlerden atanan vali ve kumandanlar tarafından yönetilmiştir. Bu husus yukarıda da aktarıldığı üzere kaynakların ve âlimlerin ilgisizliğine neden olmuştur. Zira âlimler genellikle hükümdarın çevresinde kalmayı tercih ettiklerinden daha çok saray ve çevresindeki gelişmeleri ve duyduklarını kaleme almıştır. Dolayısıyla Büveyhîlerin Kirmân'da hâkimiyet kurdukları döneme dair günümüze sosyo-kültürel anlamda yeterli bilgi ulaşmamıştır.

Bu bölümde ayrıntılı şekilde bahsedilecek Büveyhî askerî teşkilatının temelini Deylemlerden kurulan birlikler oluşturmaktaydı. Bunlar hanedanın gelişip güçlenmesinde en belirleyici unsur olmuşlardır. Daha sonraları Deylemlerin yanına Türk gulamların da eklenmesiyle birlikte iki grup arasında başlayan rekabet sistem ve ordu içinde düzensizliklere sebebiyet vermiştir.

3.1. Büveyhîler Devleti'nin Askerî Yapısı

Deylemlerin, Büveyhî ordusundaki etkinliğinin nedenlerini hanedan ile aynı kökenden/etnik kimlikten gelmelerinde aramak gerekmektedir. Diğer taraftan elbetteki onların askerî kabiliyetleri de diğer bir etkili unsurdur. Zira Deylemler,

buldukları sert ve zorlu coğrafyanın da etkisiyle ortaçağın en güçlü askerî unsurlarından biri olarak temayül etmişlerdir³²⁴.

Deylemler askerî kabiliyetleri dolayısıyla Hilâfet ordusu başta, dönemin diğer ordularında paralı askerlik yapmışlardı. Onların sürekli geliştirdikleri yetenekleri Büveyhîlerin kısa bir süre içinde güçlenmesine ortam hazırlamıştı. Bütün askerî unsurlar gibi Deylemler de kendilerine zafer ve şöhret kazandıracak, ekonomik anlamda zenginleştirecek liderleri tercih etmekteydiler³²⁵. Şimdi ise önlere daha farklı ve müsait bir fırsat geçmişti. Aynı etnik kimlikten geldikleri Büveyhîler sayesinde bütün isteklerini gerçekleştirmenin yanında bu devletin kurucu unsurları olmak şansını yakalamışlardı. Diğer taraftan Deylemlerin hizmet verdikleri kendi anavatanlarından çıkan ilk sülale Büveyhîler değildi. Bunlar evvela Merdâviç b. Ziyâr'ın kurduğu Ziyârîler Devleti'nde etkin roller üstlenmişlerdi. Merdâviç'in öldürülmesinin ardından onun kardeşi Veşmgir'in hizmetine girmişlerdi. Sonrasında ise Büveyhîleri kuruluşunda temel askerî güç olarak görmüşlerdi³²⁶. Böylece Büveyhîler, halkı fevkalade cesur, sabırlı ve bu özellikleri ile askerlik vasıflarını iyi bir şekilde taşıyabilen Deylemler vasıtasıyla güçlenmiş ve İran tarihinde önemli yer tutan hanedanlardan biri haline gelmişlerdir³²⁷.

3.1.1. Deylemlerin Askerî Özellikleri

Büveyhî ordusunun büyük kısmını oluşturan Deylemlerin askerî yapısı ve taktiklerine değinilmesi gerekirse ilk önce onların dayanıklı piyadeler olarak ün kazandıklarını söylemek gerekmektedir. Savaş metotları, stratejileri, askerî kıyafetleri ve teçhizatları çok fazla değişikliğe uğramadan aynı şekilde varlığını korumuştur. Her askerin bir kılıcı, bir kalkanı, üç de mızrağı olurdu. Kılıçları, pırıl pırıl boyanmış zırhları, savaş baltaları, okları ve yayları bulunurdu. Bunlardan başka düşmana fırlatmak veya saldırmak için kullanılan çift çatalı “*jopin*” veya Arapçada “*zupin*” adı verilen kısa mızrakları vardı. Bu zupinler köy toplantılarında ve dinî

³²⁴ Busse, s. 251; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 510.

³²⁵ Busse, s. 251; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 510.

³²⁶ İbnü'l-Esir, VIII, 252; Faghihî, s. 78.

³²⁷ Bosworth, “The Political and Dynastic History of the Iranian World”, s. 36; Cahen, “Buwayhids”, s. 1350; Bozkuş, s. 37.

törenlerde Deylemler tarafından taşınan karakteristik silahlarıydı³²⁸. Deylemler dönemin diğer askerî unsurlarında olduğu gibi kale kuşatmalarında hem taş hem de ateş atan “*mancınık*” ve “*arrâde*”ler kullanılmaktaydı. Arradeler daha küçük çapta olmaları nedeniyle kale savunmalarında da etkin bir silahtı. İbn Miskeveyh’in kaydettiğine göre 368/978-79 yılında Adudüddeve’nin komutanlarından Ebü’l-Vefâ’nın Meyyâfârîkîn³²⁹ kuşatması esnasında surun içinden kendisine karşı mancınık kullanılınca, o da aynı şekilde karşılık vererek taş ve ateş atmıştı³³⁰. Kısa sürede hazırlanması da dikkate alındığında bu silahın çekişli trebusket olması ihtimali fazladır. Adudüddeve’nin Büveyhî ordusuna getirdiği bir yenilik, orduda savaş fillerine yer vermesiydi. Onun, Şiraz’da sayıları 12’yi bulan bu fillerin barınmaları için yer yaptırdığı ve bu yerin *Filhâne-i Adudi* adını taşıdığı söylenmektedir³³¹. Deylemler, gaza batırılmış çaputlar bağladıkları mızrakları hızla savurmakta ustaydılar. Bu silah da muhtemelen rakip orduların saflarında karmaşa meydana getirmek için kullanılmaktaydı.

Deylemlerin yer aldıkları coğrafyanın karakterlerine en önemli etkisi sert ve güçlü bir mizaç kazanmaları olmuştu. Kaynakların özellikle ifade ettiği üzere son derece cesurdular. Bu özellikleri nedeniyle sayısal dezavantaja rağmen pek çok mücadeleden başarıyla çıkmayı başarmışlardı. Deylemler daha çok piyade unsuru olarak savaştıklarından Büveyhîler onları tamamlamak üzere Türk süvari birliklerinden istifade etmişlerdi³³².

Deylem piyadeleri savaşlarda dönüşümlü olarak savaşırdı. Savaş sırasında yorulan birliğin yerini hemen bir başkası alır, böylece safların bozulması engellenirdi³³³. Ayrıca düşman karşısında sürekli olarak taze kuvvetler gördüğü için psikolojik olarak da yıpratılırdı. Benzer taktikler dönemin diğer orduları tarafından da uygulanmaktaydı. Nitekim Halid b. Velid de Mute Savaşı’nda benzer bir taktik

³²⁸ Bosworth, "Military Organisation", s. 149; Güner, s. 157; Ateş, “Deylem”, s. 569.

³²⁹ Ermeniye, Cezîre ve Rûm sınırlarında hisarı sağlam olan bir şehirdir. Bkz. *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 102; el-Makdisî bu hisarın derin sulama kanallarıyla şehri çevrelediğini söylemiştir. Bkz. Le Strange, s. 111.

³³⁰ *Tecaribü'l-ümem*, VI, 459; ing. trc., V, 426; Güner, s. 157.

³³¹ Bosworth, "Military Organisation", s. 165; Güner, aynı yer.

³³² Busse, s. 251; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 510.

³³³ Ateş, “Deylem”, s. 569.

kullanarak karşısındaki Bedevi ordusunu şaşırtmayı başarmıştı. Deylemler bitişik saflar halinde ilerlediklerinde dönemin piyadelerinin genel anlayışına uyarak geniş kalkanlarıyla aşılmaz bir engel oluşturlardı. Nitekim 322/934 yılında İmâdüddeve Ali b. Büveyh, Fars hâkimi Yâkût ile savaştıktan sonra askerlerine yağma için dağılmamalarını söylemişti. Etrafa dağıldıkları taktirde bir kenarda bekleyen düşman kuvvetlerinin aniden ortaya çıkacağını ve orduyu yok edeceklerini tembihlemişti. Birbirlerinden ayrılmayan askerler de düşman üzerinde baskıyı sürdürmesiyle Yâkût'un ordusundan geri kalanların bir kısmı imha edilmiş, diğerleri de esir alınmıştı³³⁴.

Kaynaklar Deylemlerin savaşın zorluklarına karşı dayanıklılık noktasında güçlü oldukları ve her türlü zorluğa karşı mukavemet gösterebildiklerini aktarmaktadır. Bu nedenle de savaşılması son derece güç unsurlardı. Mücadele sırasında bütün imkanlarını kullanmaktan çekinmedikleri gibi genelde son ferdine kadar savaşırlardı. Ancak elbetteki bunun aksine durumlar yaşanabilmekteydi. Örneğin; 332/944 yılında Türk komutan Emîrü'l-Ümera Tüzün³³⁵ ve Muizzüddeve arasında savaş meydana gelmişti. Kibâb Humeyd denilen yerde yapılan muharebede Tüzün, Muizzüddeve'nin askerlerini Deyâlî Nehri yakınlarında pusuya düşürmüştü. İki taraf arasında başlayan şiddetli çarpışmalarda Deylemli piyadeler son ana kadar dirense de, neticede 1000'den fazlası teslim olmak zorunda kalmıştı³³⁶.

Kaynaklarda Deylemlerin bu üstün dayanıklılıkları birçok defa Türklerle karşılaştırılmıştır³³⁷. Bu duruma örnek verilmesi gerekirse Sâ mânîler ile Büveyhîler arasında meydana gelen bir mücadelenin sonucu ele alınabilir. 340/951 yılında Sâ mânî kumandanı Mansur b. Karategin Büveyhîler üzerine sefere çıkmıştı. İki ordu Zerirûd ile Han-Lencan arasında Ruzbar³³⁸ denilen yerde karşı karşıya gelmişti.

³³⁴ İbn Miskeveyh, IV, 336-337; İbnü'l-Esîr, VIII, 230.

³³⁵ Tüzün el-Türkî, Bağdat'ta 943-945 tarihleri arasında Abbasîler adına Emîrü'l-Ümeralık görevinde bulunmuş güçlü bir Türk komutanıydı. Ölümüne kadar Büveyhîlere karşı Bağdat'ı korumuştur. Büveyhîler ancak onun ölümünden sonra Bağdat'ı ele geçirebilmişlerdi. Bkz. Ahmet Ağrakça, "Emîrü'l-Ümera Tüzün", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 119-142.

³³⁶ İbn Miskeveyh, V, 56; İbnü'l-Esîr, VIII, 347; Bosworth, "Military Organisation", s. 290.

³³⁷ Ateş, "Deylem", s. 569; Bosworth, s. 150.

³³⁸ Kazvin şehrinin kuzey batısında kalan dağlık bölgenin adıdır. Bkz. Le Strange, s. 220.

Arazinin durumu piyade ve süvarinin hareketine uygun değildi. Buna rağmen Türklerle Deylemler var güçleriyle mücadeleyi sürdürmekteydi. Her iki taraf yaz sıcağından ve yiyeceklerin azlığından dolayı bitap düşmüşlerdi³³⁹. Ancak Deylemler bütün bu zorluklara karşı sebat etmeyi öğrenirken, Mansur'un Türk askerleri ise isyankâr tavırlar içerisine girmişlerdi. Bu durumu savaşa katılmış olan Rüküddevle'nin veziri İbnü'l-Amid şöyle aktarmaktadır; "Rüküddevle ve Büveyhî ordusu kendilerini korkunç bir erzak sıkıntısının ortasında bulmuşlardı. Zira onların daha önceden kendileri ve hayvanlarının erzak sıkıntısı nedeniyle karşılaştıkları güçlük konusunda hiçbir tecrübeleri yoktu. Etrafımız çevrilmişti. Bunun için hiçbirimiz kamptan çıkmaya cesaret edemiyorduk. Bütün yardımlar durmuştu. Erzak bize yalnız Kürtler tarafından getiriliyor ve aşırı ücretler karşılığında satılıyordu. Bir Kürt bir çuval at yemi ya da un getirebiliyordu. Ne zaman erzağı bitirsek, yeni gelen erzağı da çabucak orada bitiriyorduk. Az miktarda un toprakla karıştırılarak yeniyordu. Aynı şey arpa ve buğday ile de yapılıyordu. Kesmek için atları ve develeri kullanıyorduk. Kesilen bir hayvanın eti çok sayıda insan tarafından paylaşılıyordu. Böylece Deylemlerin açlığa tahammülü ve inadıyla sağ kalmayı başarıyorduk. Düşmanlarımız olan Türkler de kötü durumdaydılar. Ancak onların bizim kadar açlığa tahammülleri yoktu. Bizim kadar kanaatkâr değillerdi. Biz bir deve kesip bununla yetinirken, onlar bir düzine deve kesiyorlardı. Savaş bizim için en zor noktaya geldiğinde diğerleri komutanlarına karşı seslerini yükseltmeye ve savaş için isteksiz davranmaya başlamışlardı³⁴⁰". Deylemli askerlerin dayanıklılıkları konusunda başka örnekler de mevcuttu. Sâ mânî kumandanı Ebû Ali b. Muhtac 342/953'de Rüküddevle'yi Rey yakınlarındaki Tabarek kalesinde kuşatmıştı. Uzun süren kuşatma sırasında Sâ mânîler herhangi bir başarı elde edememişlerdi Bu başarısızlığın nedeni yine Türk askerlerin soğuga ve açlığa dayanıklı olmayışlarından kaynaklanmaktaydı³⁴¹. Ancak burada müdafilerin saldırganlara karşı özellikle korunma avantajlarını da dikkate almak gerekmektedir.

³³⁹ İbn Miskeveyh, V, 147.

³⁴⁰ İbn Miskeveyh, V, aynı yer; İbnü'l-Esir, VIII, 419; Usta, s. 184-185; Bosworth, "Military Organisation", aynı yer.

³⁴¹ İbn Miskeveyh, V, 165; İbnü'l-Esîr, VIII, 434-435; Bosworth, aynı yer; Usta, s. 188; Erdoğan Merçil, "Muhtâcoğulları", *DİA*, XXXI, 50.

3.1.2. Türklerin Büveyhî Ordusundaki Roller ve Devlet Üzerindeki Nüfuzları

Büveyhî ordusu sadece Deylemlerden oluşan bir güç değildi. Bunların dışında özellikle Türklerden oluşan gûlam birliklerini de istihdam etmişlerdi. Abbâsîlerle birlikte ortaya çıkan gulâm sistemi, esir olarak alınan genç yaştaki erkek kölelerin belirli bir askerî eğitimden geçirildikten sonra orduda görev almalarına dayanıyordu. Halifelerin dışında vezirler, diğer devlet adamları ve komutanların da gulâmları bulunurdu³⁴². X. yüzyılda İslâm dünyasındaki devletler içinde askerî alanda gulâm istihdamı yaygınlaşmıştı. Elbetteki Büveyhîler de kendi orduları dahilinde bu sistemin uygulayıcısı olmuşlardı. Büveyhî ordusunda Deylemler, ordunun sınıfını oluştururken, Türkler de süvari birliklerini meydana getirmekteydi³⁴³. Ayrıca Muizzüddeve'nin şahsi korunmasından sorumlu gulâmlarının çoğunluğu da Türklerden oluşmaktaydı.

Büveyhîlerin, Deylemlerin yanında ordularında Türklerle yer vermelerinin süvari gücüne duyulan ihtiyacın dışında başka bir sebep daha vardı. Büveyhîler, zaman içinde Deylemli askerlerin sadakati ile ilgili artan şüpheleri ile dolayısıyla bunların güçlerini dengeleyecek Türkler gibi bir kuvvete ihtiyaç duymuşlardı. Böylece Türkleri, Deylemlere karşı bir denge unsuru olarak orduda görev vererek kendi pozisyonlarını da sağlama almışlardı³⁴⁴.

Zira Büveyhîlerin, Deylemli askerlerin sadakat ve bağlılıklarını sağlamaları kolay olmamıştı. Özellikle hanedanının kurucuları İmâdüddeve, Rüknüddeve ve Muizzüddeve bu yüzden sürekli endişe etmek zorunda kalmışlardı. Fars Büveyhî Emîri İmâdüddeve, Deylemli komutanlardan bazılarının tahtı elinden alması konusunda tedirginlik duymuştu. Hastalığı sırasında tahtını sıkıntısız bir şekilde yeğeni Adudüddeve'ye bırakmak için büyük bir çaba harcamıştı. Emîrlikte gözü olan bazı Deylemli komutanlarını tutuklatmış, varisini askerleri ile birlikte şehrin

³⁴² Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, XIV, 179; D. Sourdel-C. E. Bosworth, "Ghulam", *EI*, II, 1079-1084; Usta, s. 417; aynı mlf, "İslâma Geçiş Sürecinde Türk Askerî Teşkilatında Gûlam ve İktâ", *Türkler ve Askerlik*, İstanbul 2009, s. 46.

³⁴³ Bosworth, "Military Organisation", s. 144; Güner, s. 154.

³⁴⁴ Bozkuş, s. 116; Güner, aynı yer.

dışında karşılaşmış ve onu kendi tahtına oturtmuştu. Herhangi bir olumsuzluk çıkmasın diye de kendisinin töreni ayakta izlemişti³⁴⁵.

Büveyhî ordusunun ağırlıklı kısmını oluşturan Deylemliler ve Türk askerler arasında zaman içerisinde ciddi bir rekabet de baş göstermişti. Bu çekişmeler Türklerin ağırlıklı Sünni, Deylemlilerin ise Şîî olmalarından gelen farklı bakış açıları ile de yakından alakalıydı³⁴⁶. Büveyhî hanedan üyelerinin tutumları da oradaki rekabette önemli bir etkendi.

Nitekim Büveyhî Emîri Muizzüddeve Türklerle daha fazla güveniyordu. Bu güveni Büveyhî ordusunun başına Hâcib Sebüktegin³⁴⁷ gibi bir Türk kumandanının getirilmesinden anlayabilmek mümkündür. Bu durum Türkler ve Deylemliler arasındaki çatışmalarda denge oluşturuyordu. Öte yandan Muizzüddeve başta Türkleri koruduysa da Şîîler ve Sünniler arasındaki dengeyi korumak için de büyük çaba sarfetmişti.

Deylemlilerin Türklerle alakalı sorunları zamanla devlete bir başkaldırıya dönüşmüştü. Hatta tepkileri kimi zaman Büveyhîleri ortadan kaldırmaya yönelik isyan hareketlerine dönüşebilmişti. Nitekim Adudüddeve emîrlüğünün ilk yıllarında Bullaka liderliğinde bir grup Deylemliler askerinin giriştiği büyük bir isyan hareketi ile karşılaşmıştı. 345/956-57 yılında patlak veren bu isyan aslında Irak'ta Deylemliler komutan Ruzbehan b. Vendazhurşid liderliğinde Muizzüddeve'ye karşı çıkarılmıştı. Bullaka, Ruzbehan'ın kardeşi idi ve hareketin Şiraz'a kadar genişlemesini sağlamıştı. Adudüddeve asileri bertaraf etmek için babası Rüknüddeve, veziri İbnü'l-Amid'i Şiraz'a göndermek zorunda kalmıştı. Vezirin isyancıları mağlup etmesi üzerine Adudüddeve yeniden tahtına dönebilmişti. İsyanın asıl patlak verdiği Irak'ta ise Muizzüddeve, Hâcib Sebüktegin ve Türk askerlerinin yardımı ile Ruzbehan'ı

³⁴⁵ Bozkuş, s. 114.

³⁴⁶ Ateş, "Deylem", s. 572; Ayrıca Nizamülmülk, *Siyasetnâme* adlı eserinde Türk ile Deylemliler arasındaki düşmanlığın eskiye dayandığını belirtmektedir. Eserde Türklerin Deylemlilere musallat oldukları için Allah'ın onları yücelttiği ifade edilmektedir. Ayrıca Deylemlileri boş şeyler ile uğraşan kötü mezhepli insanlar olarak tasvir etmektedir. Türkler karşısında aciz kaldıklarında üstünlük gösterdiklerini de eklemiştir. Bkz. Nizamülmülk, a.g.e., s. 209.

³⁴⁷ Bkz. Ahmet Ağırakça, "Büveyhîler Devrinde Türk Kumandanları I-Sebüktegin", *Belleten*, LIII, S. 207-208, Ankara 1989, s. 608-635.

ortadan kaldıracabilmişti³⁴⁸. Bu durum sonrasında Muizzüddeve, Türkleri Deylemlerden daha fazla ön plana çıkarmış ve onları önemsemeye başlamıştı³⁴⁹. Hatta Türklerden Deylemlerle alay etmelerini ve onların isyan etmelerinin önüne geçilmesi konusunda zaman kazanmalarını istemişti³⁵⁰. İsyanın bastırılmasından bir süre sonra olaya iştirak eden Deylemler tespit edilerek ordudan azledilmiş, Türkler ise bir rütbe terfi ettirilmişti. Ayrıca Muizzüddeve, Türklerin maaşlarını arttırmayı düşünmüş, ancak bunu normal yollarla gerçekleştiremeyince onlara Vâsıt, Basra ve Ahvâz topraklarını ikta olarak vermişti³⁵¹.

Muizzüddeve ölmeden önce veziri el-Muhellebî ve Hâcib Sebüktegin'i çağırıp onlara vasiyetini bildirmişti. Böylece onları vasiyetinin uygulanması konusunda sorumlu kılmıştı. Ölümünden sonra iktidara oğlu İzzüddeve Bahtiyar'ın getirilmesini ve ülkeyi iyi yönetmelerini vasiyet etmişti³⁵². Hâcib Sebüktegin'in böyle önemli bir vasiyet esnasında orada bulunması, yönetimde ne kadar etkili olduğunun kanıtıdır.

Muizzüddeve oğlu İzzüddeve Bahtiyar'a da ölümü esnasında birçok tavsiyede bulunmuştu. Kendisinin daha önce yaptığı gibi adil yasaklamalar ile Deylemleri yumuşatmasını ayrıca Hâcib Sebüktegin'i görevinde bırakmasını ve onun tecrübelerinden yararlanmasını söylemişti. Ona danışmadan bir işe kalkışmamasını ve mutlaka onun sözünü dinlemesi gerektiğini öğütlemişti³⁵³. İbn Miskeveyh'in ifadesine göre, İzzüddeve Bahtiyar, 356/967'de tahta çıktığında babasının öğütlerine aksi yönünde davranmıştı. Deylemli liderlerin mülklerine ve iktalarına sahip olmak istediğinden onları sürgün etmişti. Hâcib Sebüktegin ile de birçok konuda anlaşmazlığa düşerek onu küstürmüştü. Deylemler maaşlarının yenilenmesi ve emîrin tahta çıkma parası olarak onlara dört aylık ekstra ödeme yapılması için isyan çıkarmışlardı. İzzüddeve Bahtiyar böyle karışıklıkların olmasını istemediğinden

³⁴⁸ İbn Miskeveyh, V, 178; frs. trc., VI, 207; İbnü'l-Esîr, VIII, 447; Güner, s. 32; Kabir, s. 12.

³⁴⁹ Kabir, s. 13; Süleyman Kızıltoprak, "Memlük Sistemi", *Türkler*, IV, 321; Ateş, "Deylem", s. 572.

³⁵⁰ İbn Miskeveyh, V, 187; İbnü'l-Esîr, aynı yer; Kraemer, ing. trc., s. 40; Bozkuş, s. 114.

³⁵¹ İbn Miskeveyh, aynı yer; Kabir, aynı yer; Ağırakça, a.g.m., s. 613.

³⁵² İbn Miskeveyh, V, 245.

³⁵³ İbn Miskeveyh, V, 248-49; Perviz Recebî, "Al-e Buye Dar Baghdad", *Gozareş-i Goftegu*, S. 14, 1383 hş, s. 49; Bozkuş, s. 116; Ağırakça, s. 615-16.

Deylemlerin bu isteklerini yerine getirmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle bir süre sonra Türklerin isyanı ile karşı karşıya kalmıştı³⁵⁴. İzzüddeve, Hâcib Sebüktegin ile olan anlaşmazlığından dolayı Türklerin isteklerini önemsememiş ama bir süre sonra onların taleplerine de boyun eğmek zorunda kalmıştı³⁵⁵.

Olayların sonucunda Hâcib Sebüktegin'in komutasındaki Türkler devlet üzerindeki etkilerini arttırmışlardı. Bu nedenle İzzüddeve 360/970 yılında Türklerin ve Deylemlerin ileri gelenlerini bir araya getirmiş, aralarında akrabalık ilişkileri kurarak barışmalarını istemişti. Yapılan toplantılardan sonra iki taraf aralarındaki anlaşmazlıkları çözeceklerine ve birbirlerine karşı düşmanca davranmayacaklarına dair yemin etmişlerdi. Diğer taraftan Hâcib Sebüktegin ile İzzüddeve de daha önce yaşadıkları düşmanlığa son vermek için anlaşmışlardı³⁵⁶. Ancak sonrasında yaşanacaklar bu sözlerinde dürüst olmadıklarını göstermektedir.

Üç yıl sonra İzzüddeve, Türklere karşı tavrını değiştirerek onlara karşı sert bir tutum içerisine girmişti. Bunun nedeni Bağdat'ta Sebüktegin'in, Ahvaz'da ise Bahtegin Âzâdrueyh'in Türklerin liderleri olarak giderek güç kazanmalarıydı. Bu durum İzzüddeve'yi düşündürmeye başlamıştı. Vezirleriyle beraber Bahtegin ile Sebüktegin'in arasının bozulması hususunda çaba sarfediyordu. Amacı; Türkleri ikiye bölmek ve kendi iktidarını güçlendirmektir. Bu konuda başarılı olamadığını gördüğünde tekrar Sebüktegin'in dostluğunu kazanma yoluna gitmişti³⁵⁷. Ancak sonrasında meydana gelen anlaşmazlıkların son bulmadığını gören İzzüddeve, Sebüktegin ve Türklerden kurtulmak için başka yollar aramaya başlamıştı. Ahvaz'da bulunan Türk kumandan ve büyükleri tutuklayıp bütün mallarına el koyacaktı. Bahtegin ve diğer kumandanların askerî imkanlarıyla da Bağdat'ta bulunan Sebüktegin üzerine yürümenin işe yarayacağını düşünüyordu. Böylece onu ordudan ve devlet işlerinden uzaklaştıracaktı. Düşündüğünü uygulamak için 363/974 tarihinde Bağdat'ta yerine vekil olarak Sebüktegin'i bırakmış ve veziriyle beraber Ahvaz'a yürümüştü. Bahtegin ve diğer kumandanları tutuklatmış, Deylemleri Türklerin

³⁵⁴ *Tecaribü'l-ümem*, V, 249-50; frs. trc., VI, 289-290; Bosworth, "Military Organisation", s. 155; Ağırakça, s. 616.

³⁵⁵ İbn Miskeveyh, V, 250; frs. trc., VI, 290; İbnü'l-Esîr, VIII, 496; Bosworth, s. 156.

³⁵⁶ İbn Miskeveyh, V, 302; Ağırakça, s. 620.

³⁵⁷ İbn Miskeveyh, V, 349; Ağırakça, s. 622.

üzerine göndererek mallarına da el koydurmuştu. Meydana gelen çatışmalarda birçok kimse ölmüştü. Türklerin Ahvaz'ı boşaltması üzerine Sebüktegin'in oradaki mal ve iktalarına da el koymuştu³⁵⁸. Bundan sonraki planı; Bağdat'ta bulunan Sebüktegin'e öldürüldüğünün söylenmesi ve İzzüddeve'nin annesine taziyeye gelmesiyle saray etrafında hazır bulunan Deylemler tarafından tutuklanıp hapse atılmasıydı. Ancak plan düşünüldüğü gibi işlemedi ve Sebüktegin gerçeği öğrendiği gibi tedbir almaya koyuldu³⁵⁹.

Sebüktegin'in kendisine karşı düzenlenen plan üzerine Bağdat'ta emîrliğini ilan etmesi muhtemeldi. Ancak o, Bahtiyar'ın kardeşi Ebû İshak'a haber göndererek durumu bildirdi. İzzüddeve ile olan anlaşmazlığının düzelemeyecek boyutlara geldiğini, buna rağmen niyetinin kötü olmadığını ve Büveyhî itaatinden çıkmak istemediğini söyledi. Ancak İzzüddeve'nin yönetimden azledilmesi ve yerine Ebû İshak'ın geçmesi koşuluyla bunu yapacağını belirtiyordu. Nitekim bu teklifi Ebû İshak'ın annesi tarafından reddedildi. Bunun yanı sıra Ebû İshak'ın annesinin Deylemleri sarayda toplayıp kendisine karşı silahlandığını görünce o da yanında bulunan Türklerle beraber harekete geçerek İzzüddeve'nin sarayını kuşattı. Böylece Sebüktegin Bağdat'a hâkim olmuştu. Diğer taraftan Sebüktegin ehl-i sünnet mensuplarını kayırıp, Şîilere karşı daha katı tutumlar sergiliyordu. Bu nedenle halk arasında meydana gelen çatışmalarda Şîilere karşı zafer kazanılmıştı³⁶⁰.

Zor duruma düşen İzzüddeve, Bahtegin'i ve Ahvaz'da tutuklu bulunan herkesi serbest bırakmaya mecbur kalmıştı. Daha da ileri giderek Bahtegin'i Sebüktegin'in yerine ordu başkumandanlığına tayin ederek ona "Hâcibu'l-Hüccâb" (Hâcibler Hâcibi) ünvanını vermişti. Buradaki asıl gayesi Türklerin kendilerine karşı yapılan muamelelerini unutturmaktı. Ayrıca Sebüktegin'in giderek güçlenmesi üzerine amcası Rüküddeve ve Adudüddeve'ye mektuplar yazıp kendisine yardım etmelerini istemişti. Sebüktegin ise etrafında bulunan Türklerle birlikte Bağdat'tan ayrılarak Vasıt'a doğru gidiyordu. Bu noktada Sebüktegin'in tek gayesi Deylemlerle Türkler arasındaki çatışmalara son vermektir. Bunun için de İzzüddeve kendisine

³⁵⁸ İbn Miskeveyh, V, 351; İbnü'l-Esîr, VIII, 545; Bosworth, aynı yer; Kabir, 30; Ağırakça, s. 630.

³⁵⁹ İbn Miskeveyh, V, 352; İbnü'l-Esîr, VIII, 546; Kabir, aynı yer; Ağırakça, aynı yer.

³⁶⁰ Ağırakça, s. 631.

karşı kazanılacak olası bir zaferde Bağdat ve Vâsıt'ın Türklerde, Basra ve Huzistan'ın da Deylemlerde kalmak üzere bölüştürmek istiyordu³⁶¹. Aynı şekilde Sebüktegin'in de İzzüddeve'ye yazdığı mektupta Bağdat ve Vasıt'ın Türklere, Basra ve Ahvaz'ın Deylemlere verilmesini talep ediyordu. Türklerin devletin merkezi olan Bağdat'ı isteyecek kadar Büveyhîler üzerinde hâkimiyet kurdukları anlaşılmaktadır. İki taraf arasında savaş olacak iken Sebüktegin'in rahatsızlanması ve bir süre sonra da vefat etmesi üzerine olaylar duruldu. Onun ölümünden sonra Türklerin hâkimiyetlerinin sona ereceğini düşünen İzzüddeve yanılmıştı. Zira, onun yerine geçirdikleri yeni kumandanları Alptekin'in yanı sıra diğer Türk kumandanları Büveyhî Devleti bünyesindeki varlıklarını ve etkinliklerini sürdürmeye devam ettiler³⁶².

Anlaşıldığı üzere bu olaylar Büveyhî iktidarını tehdit etmiştir. Özellikle Muizzüddeve'nin ölümünden sonra nüfuzlarını artıran Türkler, devleti yıkacak duruma getirmiştir. Halkın Büveyhîlerin esas kadrosunu oluşturan Deylemlerden ziyade Türklere çekilmesi ve emîrlerinin sözlerinden çok Türk kumandanının sözlerini dikkate alması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Muizzüddeve ve İzzüddeve yüksek rütbedeki kumandanlarının isyanını engellemek ve kendilerine itaatini sağlamlaştırmak için onlara başkumandanlık makamını vermek yoluna gitmişlerdi. Sebüktegin, Hâcib veya Hâcibu'l-Kebir³⁶³ rütbesinden sonra İsfesâlâr (başkomutan) rütbesini almıştı. Aynı şekilde Sebüktegin'in ölümünden sonra yerine geçen Alptekin'e İzzüddeve tarafından İsfesâlâr rütbesi verilmişti. Ancak onların aksine bir hükümdar olarak çok daha etkin bir güç ve karakter ortaya koyan Adudüddeve'nin bu makamı herhangi bir komutana vermemiş ve başkumandanlığı bizzat kendi elinin altında tutmuştur³⁶⁴.

Adudüddeve, ordusunun iki temel unsuru olan Deylemler ve Türklere eşit davranmış, onlar arasındaki ortaya çıkması muhtemel olan rekabeti önlemeye

³⁶¹ İbn Miskeveyh, V, 362; Kabir, s. 30; Ağırakça, s. 633.

³⁶² Ağırakça, s. 635.

³⁶³ İslam devletlerinde saray teşkilatı ve idarî teşkilatlanmadaki en önemli görevlilerin başında yer alan kişidir. Bkz. Usta, s. 355.

³⁶⁴ Bosworth, s. 163; Güner, s. 156.

çalışmıştı³⁶⁵. Nitekim ilk deneyimsizlik yıllarını atlattıktan sonra kendisine karşı girişilen herhangi bir isyan hareketi görülmemektedir. Adudüdevle ayrıca Saffârî hükümdarı Amr b. Leys gibi casusları vasıtasıyla komutanların olası isyanlarına karşı tedbir almaktaydı. Böylelikle ileride kendisi ve devleti için tehlike olabilecek olan kişileri önceden görevinden uzaklaştırıyordu³⁶⁶. Onun 361/971-972 yılında Kirmân'ın fethinde büyük yararlılıklar gösteren Kûrkîr b. Cestan ile 372/982'de şöhretli komutan Ebu'l-Vefâ Tâhir b. Muhammed'in görevlerine son vererek hapse atmasını bu çerçevede ele almak mümkündür. Bununla birlikte diğer Büveyhî hükümdarları ordunun bu iki önemli unsuru arasındaki dengeyi sağlamak hususunda onun kadar başarılı olamamışlardı.

Bahâüdevle 379/989 yılında Bağdat'taki yönetimi kardeşi Şerefüdevle'nin ölümünden sonra devralmıştı. Onun devrinde Türkler ve Deylemler arasındaki düşmanlık daha da şiddetlenmişti. Bunun en büyük nedeni ise Deylemlerin Bahâüdevle tarafından azledilip kör edilen kardeşi Samsâmüdevle tarafını tutmalarıydı. Bahâüdevle de onların tavrı karşısında Türklere dayanarak denge sağlamaya çalışmıştı. Bunun olumsuz yansıması ise Samsâmüdevle'nin Şiraz'ı, Kirmân'ı ve Sind'i elinde tutan Deylemler vasıtasıyla buradaki pek çok Türk askerini öldürtmesi olmuştu³⁶⁷.

Ancak zaman içerisinde Samsâmüdevle'nin verdiği imtiyazlar Deylemlerin üzerindeki kontrolü bütünüyle yitimesine yol açmıştı. Ayrıca onları tatmin için gösterdiği çabalar dolayısıyla da hazinesi ve toprakları azalmıştı. Tüm bunların sonucunda patlak veren bir isyan neticesinde de hayatını kaybetmişti³⁶⁸. Onun ardından Deylemler, Ebû Ali el-Hasan b. Üstad Hürmüz tarafından Irak, Ahvaz, Fars ve Kirmân'ın hükümdarı olan Bahâüdevle ile barış yapmaları ve tekrar onun hizmetine girmeleri konusunda ikna edilmişlerdi. Bu dönemde Deylemler ile Türkler

³⁶⁵ Güner, s. 159.

³⁶⁶ Güner, aynı yer.

³⁶⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 95; Bosworth, "Military Organisation", s. 156; Ateş, "Deylem", s. 572.

³⁶⁸ Bosworth, s. 156-157.

arasında yeni huzursuzluklar meydana gelse de, iki taraf arasında anlaşma sağlanmış ve iktalar eşit şekilde paylaştırılmıştı³⁶⁹.

3.1.3. Asker Maaşlarının Ödenmesi

Büveyhîler askerlerinin maaş ödemelerini iki türlü yapmaktaydı. Nakit olarak yapılan ödeme şekli yanında ikta sistemine de başvuruluyordu. III/IX. yy'dan itibaren siyasetin yanında ekonomik anlamda da zayıflayan Abbâsîler askerlerin maaşlarına karşılık olarak onlara bazı arazilerin haracını toplama hak ve yetkisinin tanınması usulü getirilmişti. Sonrasında bu sistem Büveyhîlerin de katkısıyla daha sistemli bir hale gelmişti³⁷⁰.

Büveyhîler zamanında Kirmân'a gönderilen her vali imâretü'l-âmme hususiyetleri çerçevesinde aynı zamanda ordu komutanı vasfını da taşıyordu. Üstad Hürmüz'ün oğlu Ebû Cafer Kirmân'a gittiğinde oradaki mülkleri ve iktaları ele geçirmişti. Daha sonra Bahâüddeve tarafından vergi denetçisi olarak seçilen Ebü'l-Fazl Muhammed b. Kasım b. Sudmend el-Âraz, Kirmân iktalarının tamamını Deylemli askerler arasında paylaştırdı³⁷¹.

Deylemlerin kimliklerinden dolayı onlara bazı konularda ayrıcalıklar verildiği düşünülmektedir. Bunlardan biri de maaşlar verilirken ortaya çıkmış soya dayanan farklılıktır. Aslen Deylemli olmayan bir kişi onların sahip oldukları haklara ulaşmak istemekteydi. Deylemli askerlerin sahip oldukları ayrıcalıkları ve maaşları talep etmek isteyen kişiler gayri resmî yollara başvuruyorlardı. Bu durumun önüne geçmek için 356/967 yılında İzzüddeve, gerçekte Deylemli ve Gilânlı olmayan, ancak onlara karışmış olanların maaş bordrolarından vergi alma yoluna gitti. Bunun nedeni, 388/998 yılında Fars ve Kirmân hâkimi Samsâmüddeve'ye danışmanları tarafından bölgesindeki tüm Deylemlerin kayıt yaptırılmaları gerektiği tavsiye edilmişti. Buradaki amaç, onların soylarının güvenilirliğini tespit etme, soyu şüpheli olanları veya haksız yere maaş alanları reddetmektir. Büveyhî emîrinin bunu

³⁶⁹ Ateş, "Deylem", s. 572.

³⁷⁰ Osman Turan, "İkta", *İA*, V/II, 951; Mustafa Demirci, "İktâ", *DİA*, XXII, 45; Usta, s. 415; aynı mlf, a.g.m., s. 57.

³⁷¹ Tâcâbâdî, s. 161-162.

yapmasında esas hedeflenen gaye ise sonradan gelen sınıfları iktalardan mahrum bırakmak ve dolayısıyla kendi alanlarını genişletmekti. Ebû Cafer Üstad Hürmüz Kirmân'dan Fasa'ya davet edilmiş, Deylemlerin iktaları konusunda çalışmaya başlamıştı. Teftişi bitirdiğinde 650 kişi ordudan atıldı. Onun Kirmân'daki yardımcısı Ebû Fazl Ahmed b. Muhammed b. el- Muammal da 400 kadar kişiyi ordudan atmıştı. Bu insanların mülkleri de müsadere edilmişti³⁷².

Adüdüdevle'nin, askerlerin maaşlarını zamanında ödeme konusunda çok titiz davrandığı anlaşılmaktadır. Bu ödemeleri genellikle nakit olarak yaptığı sadece nüfuzlu komutanlara iktalar verdiği belirtilmektedir³⁷³. Askerler paralarını bazen aylık bazen de günlük olarak alırlardı. Ödemeler günlük yapıldığında maaş davulu çalınır, böylece maaşların dağıtılacağı anlaşılırdı. Böylece çağrıyı duyan komutanlar kendilerine bağlı askerlerle birlikte disiplinli bir şekilde gelerek maaşlarını alırlardı³⁷⁴.

Saraydaki askerler aylık maaş almaktaydı. Adudüdevle ayın bitimine üç gün kala Beytü'l-Mâl³⁷⁵'deki Hâzin³⁷⁶'e, maaşların tutarını Ârız'a teslim etmesine dair bir yetki belgesi verirdi. Ârız'da maaş tutarlarını saraydaki askerlere dağıtması için Nakîb (Nakîbu'l-Ğilmân)'e teslim ederdi³⁷⁷.

Bir keresinde maaş ödemelerini yapmayı unutan Hâzin Ebu Nasr Havâşâze, bir gün geçmiş olmasına rağmen Adudüdevle'den azar işitmişti. İbnü'l-Esîr'in ifadesine göre Adudüdevle şöyle demişti: "İnsanın başına gelen kötü olaylar ihmalkârlıktan ortaya çıkar. Sen bilmiyor musun ki şu askerlere maaşlarını ayın bitimine bir gün kala ödediğimizde onları kendimize minnetkâr kılmış oluruz. Ay sona erip de yeni ay girince onlar Ârızlarının yanına gelerek ona hatırlatmada bulunurlar. O da maaşlarının ödeneceğini söyler. Sonra ikinci gün tekrar gelirler.

³⁷² İbnü'l-Esîr, IX, 118; Bosworth, s. 153-154.

³⁷³ Güner, s. 158.

³⁷⁴ Kabir, s. 60.

³⁷⁵ Bütün gelirlerin toplanıp devlete ait harcamaların yapıldığı devlet hazinesine verilen isim. Bkz. Usta, s. 360.

³⁷⁶ Hükümdarın özel hazinesini idareyle görevli kişidir. Bkz. Usta, aynı yer.

³⁷⁷ Bosworth, "Military Organisation", s. 165.

Fakat bu sefer isteklerini sertleştirirler. Sonucunda minnetkârlık kalkar, cüretkârlık başlar. Böylece kaybımız kazancımızdan fazla olur³⁷⁸”.

3.2. Kirmân Büveyhîlerinin Abbâsî Hilâfeti ile Olan İlişkileri

Büveyhîler IV/X. yüzyılın başlarında Fars, Ahvaz, Kirmân, Rey, İsfahan ve Hemedan’da egemenliklerini sağlamıştı. Hâkimiyet sahalarını Irak yönünde genişletmeleriyle birlikte durum onlar adına daha farklı bir gidişat kazanmıştı. 12 İmam Şiasına mensup olan hanedan böylece Sünni Abbâsî hilâfeti de tahakküm altına almıştı. Aslında Abbâsîlerin siyasî güçlerini yitirmeleri bundan çok daha öncesine denk gelmektedir. Ancak Büveyhîlerin gelişi çok daha farklı bir durumu ortaya çıkarmıştı. Daha öncesinde Sünni Türk kumandanlarının yerini şimdi Şîf inancında olan bir hanedan almıştı. Ancak bu zıtlığa rağmen Büveyhîler siyasî ve sosyal nedenlerden ötürü Abbâsîleri yerlerinde bırakmaya tercih etmişlerdi³⁷⁹. Dolayısıyla Abbâsîler dinî otoriteyi ellerinde bulundururken, siyasî güç tamamıyla Büveyhîlerin kontrolü altına girmişti. Daha önceden Türk kumandanlarına ait Emîrî’l-Ümera unvanı artık Irak Büveyhî emîrleri için kullanılmaya başlanmıştı.

Artık bütün siyasî ve idarî görevleri kendi üzerlerine alan Büveyhîler Irak’ın gerçek kurucuları durumuna gelmişlerdi. Halifenin görevi ise sadece Büveyhî emîrlerinin yaptıkları işleri onaylamak ile sınırlandırılmıştı. Dolayısıyla hilâfet makamı artık manevî heybetini yitiren, sadece dinî bir sembolü ifade eden ve isminden başka hiçbir yetkisinin olmadığı bir kurum haline gelmişti³⁸⁰.

Büveyhîler, Emîrî’l-Ümera unvanına sahip olduktan sonra bununla ilgili yetki ve sorumluluklar konusunda pek bir değişiklik yapmamışlardır. Yalnızca Emîrî’l-Ümeralık makamını kendi aralarında veraset şekline dönüştürmüş olmaları bir değişiklik olarak görülebilir. Bunu yaparak da ileride yaşanacak çatışmaların da önüne geçmek istemişlerdir. Üzerlerinde baskı kurmalarına karşın halifeler ile olan ilişkilerinde kendilerinden öncekilerin sergiledikleri tavrı şeklen de olsa sürdürmeye

³⁷⁸ *el-Kâmil fi’t-târîh*, IX, 26; Bosworth, aynı yer.

³⁷⁹ Kraemer, ing. trc., s. 37; Özgüdenli, a.g.e., s. 20; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 509-510; C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soy kütüğü El Kitabı)*, trk. trc., E. Merçil, M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 122; Genç, a.g.m., s. 640.

³⁸⁰ Özgüdenli, s. 137; Bozkuş, s. 78.

özen göstermişlerdir. Zira bu konuda sergileyecekleri menfi bir tavrın Sünni ahalinin gücenmesine ve kendilerine karşı cephe almasına sebebiyet vereceğinin bilincindeydiler. Onlar aynı zamanda insanların huzurunda hilâfet makamına karşı dikkat etmişlerdir. Her ne kadar bu durum gerçekçi olmasa da Müslüman halkın sevgisini kazanmak, hiç değilse tepkisini çekmemek için böyle davranmayı sürdürmüşlerdir³⁸¹. Ancak olayların gidişatına göre halifeleri azletmekten de çekinmemişlerdir.

Büveyhîler zamanında bu durum sadece iki kere yaşanmıştır. Bunlardan ilki 334/945 yılında Kirmân Hâkimi Muizzüddeve zamanında gerçekleşmiştir. Muizzüddeve, Halife Müstekfî'yi azlederek yerine Halife Mutî'yi getirmişti³⁸². Ancak Büveyhî emîrinin halifeye bu şekilde davranmasının altında bir takım dinî ve siyasî nedenler yatmaktaydı. Zira Muizzüddeve Musul'da Hamdanî Emîri Nâsıruddevle ile savaşırken halifenin, hasmıyla haberleştiğini ve Büveyhîlere ait gizli bilgileri ona bildirdiğini öğrenmişti³⁸³. Ayrıca halife Bağdat'ta Şiîlerin fetva makamında bulunan liderlerini tutuklayarak Muizzüddeve'nin huzurunda küçümsemişti. Kendisi de Şiî olan Muizzüddeve bu olayı hoş karşılamamış ve halifeyi makamından azlettirmişti³⁸⁴.

İkinci olay ise Kirmân hâkimi Bahâüddeve'nin Halife et-Tâî'yi azlettirmesidir. et-Tâî'den boşalan makama ise el-Kadir Billah'ı geçirmişti. İbnü'l-Esîr, hükümdarın halifeyi görevinden almasının nedenini şu şekilde açıklamaktadır. Elindeki parası oldukça azalan Bahâüddeve ordu mensuplarını teskin edip karışıklıklara son vermek için Halife et-Tâî'nin malına el koymak istemiş ve bu yüzden böyle bir karar vermişti³⁸⁵. Görüleceği üzere burada ilk örnektekinden

³⁸¹ Adudüddeve'nin Halife et-Tâî'ye karşı gösterdiği hürmeti İbn Miskeveyh, açık bir şekilde dile getirmiştir. Bkz. İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 490-491; Bozkuş, s. 78-79.

³⁸² İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 121; İbnü'l-Esîr, VIII, 385; Recebî, a.g.m., s. 49.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, VIII, aynı yer.

³⁸⁴ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 120-121; İbnü'l-Esîr, farklı bir olaya daha dikkat çekmektedir. Saray kahyası olan Alem adındaki bir kadın büyük bir ziyafet düzenleyerek bu ziyafete Deylemlerle Türk kumandanları davet etmiştir. Muizzüddeve de bu ziyafetin halifenin onu görevinden azlettirmek için düzenlendiğini sanmıştır. Ayrıca saray kâhyasının bu kadar ileri seviyede itibara ve yetkiye sahip olduğunu görünce bu tahmini daha da kuvvetlenerek halifeyi makamından azlettirmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, VIII, aynı yer.

³⁸⁵ *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 70.

tamamıyla farklı olarak ekonomik nedenler ön plandadır. Ancak her iki misalde de halifelik makamının tamamıyla hiçe sayıldığı açıkça görülmektedir.

Büveyhîler zamanında halifelerin günlük giderlerinin karşılanması için halifeye maaş bağlanmıştı. Bu nedenle Muizzüddeve, Halife Müstekfî için 5,000 dirhem maaş verilmesine karar vermişti. Buna ek olarak bazı köylerin geliri de halifeye tahsis edilmişti. Böylelikle halifenin günlük ihtiyaçları ve zorunlu harcamalarının karşılanması sağlanmaktaydı³⁸⁶.

Abbâsîlerin, dünyevî hükümdarların makamlarını onaylamak üzere tertip ettikleri mutad protokol Büveyhîlerin bizzat katılımı ile uygulanmaya başlamıştı. Diğer hakimlerin, elçilerin huzurunda yaptıkları seromoniler burda bizzat halife ve Büveyhîler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan seromonide halifenin emîre hil'at giydirmesi, kılıç kuşaması, emîrliğe ait gümüş kaplı sancak takdim etmesi ve taklid vermesi gibi eylemler bulunmaktaydı. 367/977 yılında Halife et-Tâî tarafından Emîr Adudüddeve'ye, askerlerin, asillerin ve kadıların da bulunduğu bir törenle sultanlık tacı ve hil'ati giydirildi. Bir de "Adudüddeve" lakabına ek olarak milletin hükümdarı anlamına gelen "Tâcu'l-Mille" lakabı verilmişti³⁸⁷. Ayrıca halife doğunun ve batının sancağını Adudüddeve'ye takdim etmişti. Son olarak halife, kendi huzurunda okunması için ona bir de resmî veya özel mahiyette bazı hak ve görevler verdiğine dair emirleri ihtiva eden yazılarının olduğu emîrlik ahdi yazmıştı.³⁸⁸

Diğer taraftan Büveyhî emîrleri ilk defa gerçekleştirilen bir uygulama ile namaz vakitlerini haber vermek için saraylarının kapısında kös çaldırmaya başlamışlardır. Sadece halifenin sarayının önünde günde beş defa çalınan kös, Büveyhî hükümdarları için de çalınmıştır. Gerçekleştirilen bu uygulama sonrasında diğer hakimler için de uygulanacaktır. Muizzüddeve'den itibaren yerine getirilen bu uygulamadan bir süre sonra vazgeçilmişti. Ancak Adudüddeve 368/978-79 yılında

³⁸⁶ İbnü'l-Esîr, VIII, 384-385.

³⁸⁷ Hilâl es-Sâbi'nin ifade ettiğine göre Tâcu'l-Mille, Adudüddeve ve Tâcuddeve lakaplarının anlamlarının ikisini de taşımaktadır. Hükümdarın üstünlüğüne dikkat çekilmesi açısından lakap son şeklini almıştır. Horasan bölgesinde bu tarz lakaplar kullanılmazken, bu adet Halife el-Kadir-billâh zamanında Gazneli Mahmud'a verilen Yeminüddeve lakabı ile değiştirilmiştir. Bkz. Hilâl es-Sâbi, *Rusûm Dar al-Khilâfah*, ing. trc., Elie A. Salem, Beyrut 1977, s. 109.

³⁸⁸ Hilâl es-Sâbi, a.g.e., s. 67-68; Bozkuş, s. 81.

Bağdat yönetimini üstlendiğinde Halife et-Tâî'den bu hakkın tekrar geri verilmesini istemişti. Halife de sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde günde üç defaya mahsus olmak üzere kös çalınmasına müsaade etmişti³⁸⁹. Bundan sonra bu ayrıcalık Büveyhî emîrleri için bir hak haline gelmiş ve günde üç defa kös çalınması gelenek halini almıştı. Beş vakit kös çalınması sadece halife için geçerli bir haktı. Ebû Kâlicâr, halifenin sahip olduğu bu hakkı kendi kendine tanıyan Büveyhî hükümdarlarından biri oldu. Daha sonra 403/1012 yılında hükümdar olan Sultânüddeve halifeden izin almadan evinin önünde günde beş defa kös çalınmasını devam ettirmişti³⁹⁰.

Büveyhîlerin idareyi ele almalarından sonra hutbe ile ilgili olarak da bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Önceleri hutbelerde emîrin adının halifenin adı ile birlikte okunması gibi bir uygulama vardı. Ancak Bağdat'ta hutbe yalnızca halife adına okunurdu. 368/978 yılına gelindiğinde Halife et-Tâî, hutbelerde kendi adının okunmasından sonra Adudüddeve'nin de adının Bağdat minberlerinde okunmasını emretmişti³⁹¹.

3.3. Kirmân Büveyhîlerinde Sosyal Hayat

Sosyal yapı denildiğinde öncelikle bölge üzerinde etkin olan sınıflar ve bunların örf ve adetleri ile bölgede hüküm süren devlet tarafından ortaya konmuş imar faaliyetleri akla gelmektedir. İslamın ilk dönemlerine dair Kirmân'ın sosyal hayatında mevcut sınıflar konusunda bazı bilgilere ulaşmak kaynakların yetersizliğinden dolayı büyük güçlükler arz etmektedir. Mevcut olanlar da genellikle muhtasar bilgilerle yetinmişlerdir. Bu konuda kesin bir sınıflandırma yapılamamakla beraber genel bir kategori oluşturulabilmiştir. Bu kategoriyi özel sınıflar ve halk sınıfları olarak ayırmak mümkündür. Özel sınıflar yani devletin üst kademesinde çalışan ve devlet tarafından atanan kişilerden oluşan valiler, vergi denetçileri ile beraber ayrıca tüccarlar da bu sınıf içerisinde yer almaktaydı. Halk sınıflarını ise çiftçiler, sanatçılar, balıkçılar ve farklı meslek grupları oluşturmaktaydı³⁹². Kirmân bölgesinde köylerde ve şehirlerde meskûn ahalinin haricinde göçebe olarak yaşayan

³⁸⁹ Hilâl es-Sâbi, s. 115; H. G. Farmer, "Tabl-hâne", *IA*, XI, 605.

³⁹⁰ Bozkuş, s. 82; Farmer, a.g.m., s. 605.

³⁹¹ Bozkuş, s. 82.

³⁹² Tâcâbâdî, s. 159.

çeşitli kavimler de bulunmaktaydı. Büveyhîler zamanında Kirmân'ın sosyal yapısı içinde yer alan ve devlet için sorun teşkil eden Kufs ve Belûş kavminin burada özel olarak ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

3.3.1. Kufs ve Belûş Kavmi

Kufs ve Belûş Kirmân eyaletinin dağlık bölgelerinde yaşayan iki ayrı kabilenin adıydı. Kaynaklarda bu iki kavim hakkında yazılanlar onların genel özelliklerini ve yaşadıkları yerleri anlama konusunda kafa karıştırıcı olmaktadır. Bunun nedeni iki kavmin toplumda sürekli kaosa sebebiyet vermeleriyle alakalıydı³⁹³.

Kufs ve Belûş ayrı kavimler olmasına rağmen genellikle bu iki isim yan yana kullanılmış, hatta bazen birleşik olarak söylenmiştir³⁹⁴. Muhtemelen birbirlerine komşu olarak yakın yaşamalarından dolayı isimleri beraber anılmıştır. Cîruft'un güneydoğusunda “*Cibal-i Kufs*” adı verilen yedi sıralı dağlar bulunmaktaydı. Burada yaşayan yerliler söz konusu dağlara “*Kufican*” adını vermişlerdir. Bu dağlar Cîruft'tan başlayıp Bam şehrine kadar uzanmaktaydı. Bahsedilen yedi dağdan biri de “*Cibal-i Bariz*” olarak bilinmekteydi³⁹⁵. İbn Miskevayh, Belûş kavminin yaşadığı yer olarak burayı işaret etmektedir³⁹⁶. Yakut ve İbn Havkal da Belûş kavminin yaşadığı yeri Kufs dağı olarak aktarmaktadır³⁹⁷. *Hudûdü'l-âlem*'in müellifi de Belûşluların Kufs dağına yayıldıklarını yazmıştır³⁹⁸. Kaynaklara göre bu dağlar Cîruft'un doğusunda ve güneyinde bulunmaktaydı. Söz konusu saha ise iki kavmin yaşadıkları alanı kapsamaktaydı³⁹⁹.

Diğer taraftan Kufsluların Belûşlulardan korktuğu rivayetlerde mevcuttur. Bunun nedeni ise Belûş kavminin gücünün ve askerî donanımının Kufs kavminden daha fazla ve güçlü olmasıydı. Kaynaklarda bu iki kavim ahlakî özellikleriyle de

³⁹³ Tâcâbâdî, s. 164.

³⁹⁴ el-Mesudî, s. 193; C. E. Bosworth, “Kufs”, *EP*, V, 352.

³⁹⁵ el-İstahrî, s. 141; el-Makdisî, II, 695; *Hududü'l-alem*, ing. trc., s. 65; Kramers, s. 819.

³⁹⁶ *Tecaribü'l-ümem*, VI, 359.

³⁹⁷ İbn Havkal, s. 140; Tâcâbâdî, s. 165; Bosworth, “Kufs”, aynı yer.

³⁹⁸ *Hududü'l-alem*, ing. trc., s. 124.

³⁹⁹ el-İstahrî, aynı yer; Le Strange, s. 317.

birbirinden ayrılmıştır. Bunlara göre Kufslular savaşı ve cesurlukları ile ünlü insanlar olarak ifade edilmektedir⁴⁰⁰. Onların ne kadar adam öldürmek ve yol kesmek gibi alışkanlıkları varsa, Belûşluların da bir o kadar zararsız alışkanlıkları olduğu ve genel anlamda sakin kişiler oldukları söylenmektedir. Ancak zaman zaman Belûşluların da hırsızlık ve haydutluk yaptıkları anlaşılmaktadır⁴⁰¹. Ama genel olarak Kufs kavminin kültür ve görgü anlamında daha düşük bir seviyeye sahip oldukları ve herhangi bir dini benimsemedikleri gibi hiçbir şeye inanmadıkları da rivayet edilmektedir⁴⁰². Dağlardan ovalara ve çöllerde inerek yağmacılık, hırsızlık ve yol kesicilik yapmışlardır. İşlerini bitirdikten sonra yeniden dağlara çekilirlerdi. Bu kavmin faaliyetleri nedeniyle Kirmân eyaletinin yolları ile burayı Fars ve Horasan'a bağlayan rotalar ticaret kervanı için güvensiz hale gelmekteydi⁴⁰³.

Öte yandan Belûş kavmi kendi içinde de ikiye ayrıldığı tahmin edilmektedir. Gruplardan biri göçebe hayat süren, dürüst, güvenilir ve haydutluk yapmayan insanlardan oluşmaktaydı. Bazı kaynaklarda Cibâl-i Bariz'de yaşayanların zararsız oldukları zikredildiğinden bunların Belûşlulardan olmaları muhtemeldir⁴⁰⁴. Ancak yine İbn Havkal'ın bahsettiğine göre Belûş kavminin diğer grubunun çöllerde yol kesicilikle meşgul katil haydutlar olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁵. Yine de Belûş kavminin inançlarına bağlılıkları konusunda Kufslardan daha yumuşak oldukları ve Müslümanlardan öğrendikleri gibi yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak Kufs kavmine mensup insanların herhangi bir inançları olmadığından onlar için Müslümanlar da gayrimüslimler de aynı sayılıyordu. Dolayısıyla da Belûş kavmine göre daha acımasızdılar⁴⁰⁶.

Eyaletin sosyal yapısının önemli bir parçası olan bu insanların Büveyhîler döneminde bilhassa Muizzüddeve ve Adudüddeve zamanında oldukça isyankar bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Nihayetinde Kirmân'daki huzur ve

⁴⁰⁰ el-İstahrî, s. 142; el-Makdisî, II, 694.

⁴⁰¹ Tâcâbâdî, s. 166.

⁴⁰² Tâcâbâdî, aynı yer.

⁴⁰³ Wheatley, s. 157; Tâcâbâdî, aynı yer.

⁴⁰⁴ el-Makdisî, II, 695.

⁴⁰⁵ İbn Havkal, s. 141.

⁴⁰⁶ Tâcâbâdî, aynı yer.

güvenlik Adudüdevle zamanında bu kavme vurulan bir darbe ile sağlanmıştı denilebilir⁴⁰⁷.

3.3.2. Örf ve Adetler

İslâmiyetten evvel Zerdüştinine mensup olan İran halkı, örf ve adetlerini de bu dinin kuralları çerçevesinde şekillendirmiştir. İslâmiyet, İranlıların Zerdüştinini içinde kutsallaşmış örf ve adetlerini değiştirmiştir. Nitekim Abbâsîler zamanında İran örf ve adetleri, Arap örf ve adetleriyle çatışmaya başlamıştır. Bu çatışmalarla beraber Şîlik, İran'ın eski örf ve adetlerini de içine alan bir hale gelerek resmîleşti. Dil, ahlâk, hukuk zamanla Arap etkisinden kurtarılarak İranlaştırıldı⁴⁰⁸. Büveyhîlerin de Şîi olmaları Kirmân'a yerleşmiş örf ve adetleri benimsediklerini kanıtlamaktadır.

Hatta o dönemden bazı örf ve adetler çok az değişiklikle günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlardan biri de isim takmak idi. Bu merasim bir topluluk içinde yapılırdı. Nedeni ise yeni doğan bir çocuğun varlığından herkesin haberdar olmasını sağlamaktı⁴⁰⁹.

Yine konunun dahilindeki döneme ait bazı eğlence merasimleri de hala varlığını korumaktadır. İran'ın her tarafında hala kutlanmakta olan Nevruz Bayramı⁴¹⁰, *Şehnâme*'den de anlaşılacağı üzere İran'ın eski hükümdarlarından olan Cemşîd'e aittir. Cemşîd'in devler tarafından çekilen ilâhî saltanat arabasıyla göklere yükselmesi anısına kutlanmaktadır. Bu devlerin, Cemşîd tarafından yakalandığına ve insanların hizmetine verildiğine inanılırdı⁴¹¹. Başka bir rivayete göre ise kurak geçen bir senede bu hükümdar, saksıda arpa çimlendirmiş ve bunun sonucunda o sene yağmurun yağmasıyla kuraklık olmamıştı. Nevruz Bayramı'nda "Heft Sin"⁴¹²

⁴⁰⁷ *Hududü'l-alem*, ing. trc., s. 374; Wheatley, s. 157; Bosworth, "Kufs", s. 353.

⁴⁰⁸ Nasir Sibosadaty Niry, *İran Kirmân Eyaletinde Göçebe Toplulukların Örf ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, İstanbul, 1981, s. 113.

⁴⁰⁹ Niry, a.g.e., s. 114.

⁴¹⁰ Ortaçağ'dan itibaren çeşitli Türk boylarınca tabiatın yeniden uyanışı ve tarımsal faaliyetlerin başlangıcı vesilesiyle düzenlenen 21 Mart bahar kutlamaları Nevruz olarak adlandırılmıştır.

⁴¹¹ Ebü'l-Kasım Mansur b. Ali el-Firdevsî et-Tûsî Firdevsî, *Şehnâme*, trk. trc., Necati Lugal, I, Ankara, 1955, s. 42.

⁴¹² "Heft Sin", Farsça'da "Yedi S Harfi" anlamına gelmektedir. Nevruz Bayramı için özel olarak hazırlanan sofraya o yıl bereket, bolluk ve şans getirmesi için ilk harfi *sin* yani *s* ile başlayan yedi tane yiyecek konulur. Örneğin; sarımsak, soğan, v.b. gibi. Eski İran geleneğinde Nevruz

sofrasında bulunan çimlendirilmiş buğday ve arpa , bu olayın anısı olarak hala devam ettirilmektedir. “Çarşamba Suri” adı verilen senenin son çarşambasında damların üzerinde ateş yakmak, ateşin ve suyun üzerinden atlamak Zerdüş olan eski İranlıların geleneklerindedir⁴¹³. Dolayısıyla ateş ve suyun o dönemlerde kutsal kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Büveyhî Emîri Muizzüddeve'nin Şîliği kuvvetlendirmeye yönelik uygulamaları bulunmaktaydı. Daha önceki herhangi bir dönemde uygulanmayan Şîliğe ait birtakım durumlara törenlerle resmiyet kazandırmak istemişti. Bu nedenle, 352/963 yılında, Hüseyin b. Ali'nin şehit edildiği gün olan Muharrem ayının onuncu gününün törenlerle anılmasını emretmişti. Aşûre günü⁴¹⁴ olarak adlandırılan bu gün, o tarihten itibaren Şîler için en büyük törenlerin yapıldığı gün olmuştu. İbnü'l-Esîr'in de belirttiğine göre, Muizzüddeve o gün tüm halka dükkanlarını, çarşı ve pazarlarını kapatarak alışverişi durdurmaya zorlamıştı. Bunun yanında onlara cadde, pazar ve sokaklara dökülmelerini, kaba ve çuldan elbiselerle ağıt yakmalarını emretmişti. Ayrıca kadınlara da yaka paçalarını yırtarak ağlamalarını ve bu şekilde gruplar halinde şehirde dolaşmalarını buyurmuştu⁴¹⁵. Büveyhîlerden itibaren gelenekselleşen bu gün İran'ın tamamında anlam kazanarak yayılmıştır.

Bütün İran'da Şîler tarafından kabul görmüş bayram niteliğindeki diğer bir gelenek de Gadîr-i Hum⁴¹⁶ bayramıdır. Muizzüddeve, Muharrem ayının onuncu

törenlerinin bir parçası olarak yedi saksıya yedi çeşit tohum ekilir ve kutlamaların başlangıcında kralın önüne yedi çeşit tahıl, yedi ağaçtan taze dallar ve yedi gümüş para konurdu. Yine Nevruz dekorasyonu yedi çeşit nesneyle yapılırdı. Günümüzde de Nevruz yemeğinde bu yedi çeşit tahılın kullanılması bu sayıyla ilgili geleneğin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, “Nevruz”, *DİA*, XXXIII, 61.

⁴¹³ Niry, s. 115.

⁴¹⁴ Âşûrâ günü, Hz. Mûsâ ve kavminin, Firavun'un zulmünden kurtulduğu ve yahudilerin oruç tutmakla mükellef olduğu bir gündür. Yine bu gün, Hz. Nûh'tan itibaren bütün Sâmi dinlerde mevcut olan ve Câhiliye devri Araplar'ı arasında da Hz. İbrâhim'den beri önemli görülüp oruç tutulan bir gündür. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra ahabına bu orucu farz kılmıştır. Fakat Ramazan orucunun da farz kılınmış olmasından dolayı bu orucu tutup tutmamak konusunda insanları zorlamamıştır. Daha sonra Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 61'de (1 Ekim 680) Kerbelâ'da şehid edilmesinden sonra Şîa için bu tarih önem kazanmış ve Hz. Hüseyin'in intikamını alma ahidinin tazeleniği bir matem günü olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Aşûra”, *DİA*, IV, 24-26.

⁴¹⁵ *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, 473.

⁴¹⁶ Hz. Ali'nin imâmeti açısından Şîf gruplar nezdinde tarihî önem taşıyan Gadîr-i Hum, Mekke ile Medine arasındaki Cuhfê mevkiine 4 km. kadar uzaklıkta olup sık sık yağın yağmurlar sebebiyle bataklık ve sazlık haline gelmiş bir gölcükten ibaret bir yerdir. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, “Gadîr-i

günü Aşûre'yi bir matem ve anma günü kabul ederken, diğer taraftan 352/963 yılında Zilhicce ayının 18. gününün bir ferah ve sevinç bayramı olarak kutlanmasını emretmişti. İbnü'l-Esîr'in ifadesine göre, onun emriyle Bağdat süslenmiş, emniyet âmirliği merkezi meşalelerle aydınlatılmış ve şehrin çarşı ve pazarları gece boyunca açık kalarak kutlamalar yapılmıştı. Ayrıca şehirde mancınıklar kurulup borular çalınmış ve unutulmayacak derecede şenlikler tertip edilmişti⁴¹⁷. Gadîr-i Hum bayramının bazı seneler haricinde Büveyhîler dönemi boyunca kutlanıldığı bilinmektedir.

Kaynaklar her ne kadar Büveyhîlerin Kirmân'a hâkim olduklarında oradaki insanların yaşam tarzlarından ve bu gibi örf ve adetlerinden bilgiler vermese de, Büveyhîlerden önce başlayıp günümüze kadar amacını ve kökenlerini korumuş bazı geleneklerden onların da bu yaşam tarzına sahip oldukları düşünülebilir.

3.3.3. İmar Faaliyetleri

Büveyhîler zamanında Kirmân'daki imar faaliyetleri ile ilgili sadece Adudüdevle'nin dönemine ait bilgiler vardır. Bu faaliyetlerden bazıları saraylar ve camilerin inşasıdır. Adudüdevle'nin imar faaliyetleri konusundaki gayretlerinin iki nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Bunlardan ilki pratik amaçla yapılan barajlar, köprüler ve pazar yerleri devlet için gelir sağlamaktaydı. İkincisi ise camiler de dahil diğer imar faaliyetlerinin ideolojik bir amacı vardı. Ayrıca Adudüdevle geçmişteki yöneticilere değer verdiğini göstererek Sâsânî soyundan geldiği yolundaki iddiasını

Hum", *DİA*, XIII, 279. Hz. Peygamber Veda haccı dönüşü (18 Zilhicce 10/17 Mart 632), aslında dinlenmeye elverişli bir yer olmadığı halde önemli bir hususu bildirmek maksadıyla Gadîr-i Hum'da konaklamış, bu sırada, kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden, bunu yapmadığı takdirde elçilik görevini yerine getirmiş sayılmayacağını belirten âyet (el-Mâide 5/67) nazil olmuştur. Resûl-i Ekrem, konuşma yaparak dünyaya veda etme zamanının yaklaştığını söylemiştir. "Sekaleyn hadisi" diye meşhur olan sözlerine göre, "Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz". Resûl-i Ekrem konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!" Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişler. Bu olay Hz. Peygamber'den sonra toplum liderinin kim olacağı hususu hem Ehl-i sünnet hem de Şia arasında ihtilaflara sebep olmuştur. Olayın ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. Hayati Aydın, *Gadîr-i Hum*, İstanbul 2001.

⁴¹⁷ *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, 473-474.

güçlendirmek istemiş ve İran monarşisinin eski ihtişamını yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Şahsi amacının bu olması muhtemeldir⁴¹⁸.

İmar faaliyetleri ile ilgili el-Makdisî'nin eseri dışında Kirmân ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynağın aktardığına göre Adudüddöve, Kirmân'a genel vali tayin ettiği oğlu Ebü'l-Fevâris Şîrzîl için Kirmân'ın Sircan şehrinde, Bâbu'l-Hakîm semtinde “*Dâr Hasane*” adı verilen güzel ve mütevazı bir saray inşa ettirmişti⁴¹⁹. Kirmânî'nin de, aynı bölgede Râyin⁴²⁰ şehrinde bir başka sarayın inşasından bahsettiği söylenmektedir⁴²¹. Ayrıca el-Makdisî, Adudüddöve'nin Sircan'da bir minare inşa ettiğini de aktarmaktadır. Bu minarenin kalıntıları Saidâbâd'ın⁴²² beş mil doğusunda bulunmaktadır. Müezzin mahfili biçiminde yapılan minarenin üst kısmının ahşap süslemelerle bezendiği tahmin edilmektedir⁴²³.

3.4. Ekonomik ve Ticarî Hayat

Kirmân'ın coğrafi konumu itibariyle Horasan'a, Fars'a ve Basra'ya olan yakınlığı bölgede farklı iklimlerin yaşanmasına imkan vermektedir. Dolayısıyla bu durum farklı tarım ürünlerinin yetişmesine olanak sağlamaktadır. Kirmân halkı coğrafi durum etrafında şekillenmiş koşullar ile bölgenin sahip olduğu doğal zenginliklere bağlı bir şekilde geçimlerini sağlamaktaydı. Örneğin; eyaletin güneyindeki bazı köyler denize olan yakınlıklarından dolayı balıkçılıkla uğraşır, balıkla beslenirken, eyaletin iç tarafındaki halkın geçim kaynağı hayvancılık ve buna bağlı besin maddeleriydi⁴²⁴.

3.4.1. Tarım ve Beslenme

Kirmân'daki iklim şartları eyalette birbirinden farklı özellikte ürünlerin yetişmesine imkan tanımaktaydı. Nitekim hurma, ceviz, taze meyveler gibi farklı

⁴¹⁸ Busse, s. 284; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 543.

⁴¹⁹ *Âhsenu't-tekâsîm fi marîfeti'l-ekâlim*, II, 686.

⁴²⁰ Mâhân'ın güneyinde, Bam'ın kuzeybatısında yer alan küçük bir beldedir. Bkz. Le Strange, s. 312.

⁴²¹ Güner, s. 177.

⁴²² Sircan'ın merkez ilçesine verilen addır. Bkz. Le Strange, s. 300.

⁴²³ el-Makdisî, II, 686; Busse, 283; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 542.

⁴²⁴ el-İstahrî, s. 144; Tâcâbâdî, s. 171.

yetiştirme ortamına sahip ürünler Kirmân'da bolca yetiştirilmekteydi⁴²⁵. Başlıca tarım ürünleri hurma, kimyon, buğday, arpa ve afyundu. Sonbaharda yüksek yerlerde darı, pamuk ve pancar yetiştirildi. Sıcak iklime sahip bölgelerinde yazın pirinç ve mısır, Bam ve Habiş taraflarında kına üretimi yaygındı. Eyaletin Cîruft, Çinzrûd, Narmasir, Sircan, Şâmât, Hîr ve Dergan şehirlerinde meyvelerin bolluğundan bahsedilmektedir. Örneğin; Cîruft'un meyve merkezi olduğuna değinilmiş, tatlı karpuzların ve portakalların varlığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Habiş ve Hennab şehirlerinde böğürtlen olduğuna da değinilmiştir⁴²⁶. el-İstahrî, Cîruft'ta sulu tarımın yapıldığından dolayısıyla da meyvelerin bolluğundan bahsetmektedir⁴²⁷.

Kirmân hurması çok meşhur olup, başka yerlere de ihraç edilmekteydi. Bam, Muğûn, Vulâşikerid (Vulâşgird), Kûmîn, Bahrûkân, Menûkân gibi şehirlerde bol miktarda hurma yetiştirilirdi. Hatta bu sebeple çarşılarda yüz menn (Bir menn=3 kg) hurma bir dirheme satılmaktaydı. Geleneklere göre daldan düşen hurmaların sahipleri tarafından toplanmadıkları ve bunların fakir insanların hakkı olduğu düşünülmekteydi. Rüzgarların sıkça estiği zamanlarda yoksul ve kimsesizlerin topladıkları hurmalar, ağaç sahiplerinin elde ettiklerinden daha fazla olabilmekteydi⁴²⁸. el-Makdisî, Habiş şehrinin hurma yetiştirmede ilk sırada geldiğini ifade etmiştir⁴²⁹. Ayrıca hurma pekmezi, Cîruft şehrinde en önemli gıda ürünlerinden biri sayılmaktaydı⁴³⁰.

Kirmân'da yetiştirilen buğdayın kalitesi nedeniyle bundan elde edilen undan lezzetli ekmekler yapılırdı. Bam'a bağlı Tuştan'da geniş buğday tarlaları vardı. Ayrıca Bam'da da buğday değirmenleri bulunmaktaydı. Tuştan'ın ekmeği buğdaydan yapılırken Cîruft'tan Hürmüz'e kadar olan yerlerde ekmeğin mısırdan ve akdarıdan yapıldığı bilinmektedir⁴³¹. Kufs kavmi arasında tüketilen bir yiyeceğe

⁴²⁵ el-Makdisî, II, 680; el-İstahrî, s. 139; İbn Havkal, s. 138; Tâcâbâdî, aynı yer.

⁴²⁶ el-Makdisî, II, 688; Tâcâbâdî, s. 172.

⁴²⁷ *Mesâlikü'l-memâlik*, s. 143.

⁴²⁸ *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 80; Tâcâbâdî, aynı yer; Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslâm Dünyasında İriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara 2000, s. 199.

⁴²⁹ *Âhsenu't-tekâsîm fî marifeti'l-ekâlim*, II, 684, 689; Le Strange, s. 308.

⁴³⁰ Le Strange, s. 314; Bakır, a.g.e., s. 200.

⁴³¹ el-İstahrî, s. 143; el-Makdisî, II, 687-688; *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 80;

değınmek gerekir ki o da, hurma ağacının içinden çıkarılan hurma sütü ve unla hazırlanan bir yemektir⁴³².

Eyaletin kuzeydoğusunda yer alan Berdesîr'de bitki örtüsünün kevir olmasından dolayı ekili alanlar çok fazla yer tutmazdı⁴³³. Buna karşın Karştan, Dârcîn ve Hürmüz'de tarımsal faaliyetler oldukça yoğundu⁴³⁴. Büveyhîler, Kirmân'da ziraatın geliştirilmesi için önemli çalışmalar yapmışlardı. Adudüdevle Fars ile Kirmân arasındaki mevat bir araziye ziraata açmıştı. Ahmet Güner'in İbnü'l-Cevzî'den aldığı bilgilere göre Adudüdevle, Bâdiye'den⁴³⁵ bir topluluğu Kirmân sınır bölgesine getirmiş ve oraya yerleştirmişti. Onlar da burada ziraat yaparak bölgeyi verimli hale getirmişlerdi⁴³⁶. Arap oldukları düşünülen bu insanların Adudüdevle tarafından adı geçen yere iskânı, sıcak iklime alışkın olmalarının dışında mekanın ancak onlar tarafından verimli hale getirilmesinin mümkün olabileceği düşüncesinden kaynaklanmıştı⁴³⁷.

Ayrıca Adudüdevle kendi ülkesinde bilinmeyen birçok yabancı bitkiyi dışarıdan ithal ederek üretmek gibi farklı uygulamalara da başvurmuştu. Örneğin; boya yapımında kullanılan bazı bitkilerin bu dönemde Kirmân'da yetiştirildiği rivayet edilmektedir⁴³⁸. Yine kaynaklarda Kirmân'ın fethi açıklanırken Adudüdevle'nin bölgenin güneydoğusunda bulunan Cibâl-i Bariz topraklarında yaşayan Belûş kavmini oradan uzaklaştırdıktan sonra farklı çiftçi gruplarını bölgeye

⁴³² Tâcâbâdî, s. 172. Bu yemeğin Nevruz bayramında ikram edilen, hurma, tereyağı, ve undan yapılan un helvası olması muhtemeldir. Çünkü, Hz. Ali zamanında İran'dan bazı kimselerin gelerek gümüş kaselerde bu tatlıyı Hz. Ali'ye Nevruz hediyesi olarak ikram ettikleri bilinmektedir. Bunun üzerine Halife Hz. Ali de, "bizim için her gün Nevruz'dur" diyerek tatlıları yanındakilere yedirmiştir. Bkz. Bakır, s. 230.

⁴³³ *Hudûdü'l-Âlem*, trk. trc., s. 82.

⁴³⁴ el-Makdisî, II, 684-688.

⁴³⁵ İbnü'l-Belhî'nin başka bir konu hakkında verdiği bilgilerden söz konusu Badiye ile, Badiyetü's-Şâm (Şam Çölü), çiftçilerin de, Şam Arapları olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Belhî, ed., Fuat Sezgin, s. 135.

⁴³⁶ *Büveyhîler'den Adudu'-Devle ve dönemi*, s. 170.

⁴³⁷ Güner, aynı yer.

⁴³⁸ Güner, s. 170.

yerleştirerek o toprakları verimli hale getirdiğinden bahsedilmiştir⁴³⁹. Ayrıca onun Kirmân'ın Sircan şehrinde bir bahçe yaptırdığı da söylenmektedir⁴⁴⁰.

3.4.2. Ticaret ve Sanayi Merkezleri

Tüccarlar, Kirmân eyaletinin çeşitli bölgelerinde özellikle Basra Körfezi üzerindeki şehirlerde ve limanlarda yaşayan önemli bir sınıftı. Hürmüz şehri, eyaletin en önemli ticaret merkezi sayıldığından tacirlerin çoğu burada yaşamaktaydı⁴⁴¹. Bunun dışında Cîruft, Narmasir, Sircan ve Bam ticaretin yoğun olarak yapıldığı şehirlerdi⁴⁴².

Kirmân'ın sanayi ürünlerine bakıldığında özellikle doğuda; çöl vahalarında yetişen kimyon, batıda ve daha ötelede; çivitotu, Hürmüz sahilinin iç bölgelerinde şeker kamışı⁴⁴³, Cîruft'ta kavun ve esans yapımında kullanılan fulya çiçeği bu sanayi ürünlerinin başlıcalarını oluşturmaktaydı. Kûhbanan ve Bihabad'da çinko üretilir ve göz merhemi yapımında çinko oksit kullanılırdı. Buradan da dünyadaki tüm Müslüman bölgelere ihraç edilirdi.

Zanaat endüstrisi bölgesel bir şöhretten fazlasına sahipti. Üretilen tekstil ürünlerinin ana merkezi Bam şehri idi. Burada dokunan pahalı elbiseler ve her biri Irak, Mısır ve Horasan pazarlarında otuz dinara satılan işlemeli şallar, zanaat ürünlerinden oluşmaktaydı. İbn Havkal'ın Bam'da üretilen giysilerin çok dayanıklı olduğunu ve şehirdeki giysi dükkanlarının bir çeşit sultanların uğrak yerleri haline geldiğini aktarmaktadır⁴⁴⁴. el-Makdisî, Bam'da üretilen tarzdeki tekstil ürünlerinin sadece burada değil Avarik ve Mihrkird şehirlerinde de dokunduğunu söylemektedir. Hatta bu giysilerin çoğunun şehre bir fersah uzaklıktaki Kud Dağı'nın bir köyünde üretildikleri, ancak Bam'la atfedildikleri belirtilmiştir⁴⁴⁵. el-İstahrî, Zerend'de bir

⁴³⁹ İbn Miskeveyh, frs. trc., VI, 362; Ayrıca bkz. Kirmân'ın Fethi, 126. Dipnot.

⁴⁴⁰ Güner, aynı yer.

⁴⁴¹ İbn Havkal, s. 142-143; el-İstahrî, s. 143; Tâcâbâdî, s. 163.

⁴⁴² *Hududü'l-alem*, ed., Fuat Sezgin, s. 124-125.

⁴⁴³ Kirmân, önemli bir gıda maddesi olan şekerin üretiminde İran'da bu imalatı yapan bölge ve şehirler arasında yer almaktadır. Bkz. Bakır, s. 218-219.

⁴⁴⁴ Wheatley, s. 155.

⁴⁴⁵ *Âhsenu't-tekâsîm fi marifeti'l-ekâlim*, II, 693; Le Strange, s. 312.

üretim hattının olduğunu ve buradan Fars, Irak, Mısır ve Magrib'in daha ötesine ihracat yapıldığını ifade etmiştir⁴⁴⁶. Büveyhî ailesinden birinin Bam'da bir imalathaneye sahip olduğu, fakat o kişinin ölümü ile üretimin de sona erdiği belirtilmektedir. Bu şahsın büyük ihtimalle Rüknüddevele ya da onun babası Büveyh b. Fenâ olduğu düşünülmektedir⁴⁴⁷.

3.4.3. Madencilik

Ortaçağda Kirmân'da çıkarılan madenlere bakıldığında eyaletin bu bakımdan zengin olduğu görülmektedir. Topoğrafyacılar tarafından eyalette altın, gümüş, demir, bakır, kurşun, kalay ve kükürt gibi madenlerin var olduğuna değinilmiştir⁴⁴⁸.

Nitekim Kirmân'ın Demindan şehrinde altın ve gümüş madeni çıkarılmaktaydı. Ayrıca eyaletin güney dağlarında iki veya üç altın madenin el değirmenleri vasıtasıyla çalıştırıldığı söylenmektedir⁴⁴⁹. Kirmân'ın özellikle demir ve kalay yatakları bakımından zenginliğine değinilmiştir⁴⁵⁰. Taş kömürünün eyaletin madenciliğinde az geliştiği, dolayısıyla yakıt olarak sadece Bariz bölgesinde kullanılmış olduğu göze çarpmaktadır. Ortaçağ'da kimyasal tuzlardan olan amonyak tuzu da Kirmân'da bulunmaktaydı⁴⁵¹.

Ayrıca eyalette bakır madeninden yükselen buharlardan meydana geldiği iddia edilen mavi firuze (turkuaz) elmasının da üretildiği bilinmektedir⁴⁵². *Dehnec* adlı değerli bir taşın da firuze taşı gibi bakır madeninden yükselen buharlardan oluştuğu ve orada bulunduğu söylenmektedir⁴⁵³.

⁴⁴⁶ *Mesâlikü'l-memâlik*, s. 144.

⁴⁴⁷ Wheatley, s. 155.

⁴⁴⁸ Wheatley, s. 155; Le Strange, s. 315-316.

⁴⁴⁹ Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara 2002, s. 115.

⁴⁵⁰ el-Makdisi, II, 694; Fulya Bodur, *Türk Maden Sanatı*, İstanbul 1987, s. 11.

⁴⁵¹ Bakır, *a.g.e.*, s. 157, 167.

⁴⁵² Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Taş ve Toprak Ma'mulleri Sanayi*, Ankara 2001, s. 93.

⁴⁵³ Bakır, *a.g.e.*, s. 105.

3.5. Kültürel Hayat

Büveyhîlerin kültürel anlamda gelişmeleri siyasî alanda ortaya konulan başarılarında olduğu gibi yine Adudüddavle zamanında zirveye ulaşmıştı⁴⁵⁴. İran'ın orta ve güney bölgelerinde Arap-İslâm geleneği etkisi kuzeydoğu bölgelerine kıyasla daha fazla hissedilmekteydi. Önceleri Arap-İslâm kültürü bilinçli olarak İran kültürüne aktarılmaktaydı. Bunun nedeni İran'ın, geleneksel dini Zerdüştlüğü bırakarak İslâm'a geçmesiydi. Yaklaşık 391/1000 yılına kadar Büveyhîlerin İran merkezlerinin saray hayatında tamamen Arap-İslâm kültürü hâkimdi. Sonraları bir dış gücün hâkimiyetinde olduklarını düşünmekten vazgeçerek onun yerine bir ulusun dinî inancını benimsediklerini anlamışlar ve *Acemleşmeye* başlamışlardı. Artık Farsça, İran saraylarına girmiş ve edebî bir araç durumuna gelmeye başlamıştı⁴⁵⁵.

Adudüddavle'nin ölümünden sonraki dönemde meydana gelen genel karışıklıklara ve Büveyhî Devleti'nin gözle görülür şekilde zayıflamasına rağmen kültürel faaliyetler devam etmişti. Büveyhî hükümdarları her zaman kendi ilmî ve edebî zevklerini tatmin edebilme fırsatı bulmuşlardı. Ayrıca İran soyundan geldiklerinin daha çok farkına varmaya başlamışlardı⁴⁵⁶.

Büveyhîlerin Kirmân'a hâkim olan hükümdarları zamanında gerek İran'da gerekse Irak'ta matematik, astronomi, tıp, edebiyat ve tarih alanlarında birçok âlim yetişmiştir. Örneğin; Adudüddavle zamanında yetişmiş astronomi bilgini Abdurrahman es-Sufî (ö. 376/986), müneccim Şerif İbnü'l-A'lem (ö. 375/985), matematikçi Ebü'l-Kasım Antakî (ö. 376/986), Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî (ö. 388/998) ve Ebû Nasr el-Kalvazanî (ö. yaklaşık 372/982), ünlü hekim Ali b. Abbas el-Mecusî (ö. 383/994'ten sonra), Cebrail b. Bahtîşu (ö. 395/1005), filozof ve tarihçi İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) ve şair İbnü'l-Amid (ö. 360/970) gibi dehalar örnek gösterilebilir. Bu önemli şahıslara kısaca değinmek gerekirse;

Aslen Reyli olan Abdurrahman es-Sufî (ö. 376/986), dönemin ünlü astronomi âlimi olup, bu alanda birçok eser yazmıştı. *Kitabu'l-Kevâkibi's-Sâbite*, el-

⁴⁵⁴ Kabir, s. 170.

⁴⁵⁵ Busse, s. 295; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, 553.

⁴⁵⁶ Busse, aynı yer; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, aynı yer.

Urcûze fi'l-Kevâkib, Kitabu't-Tezkire onun başlıca eserleriydi. George Sarton'a göre bu eserlerden *el-Kevâkibi's-Sâbite*, İslâm astronomisinde gözleme dayanan üç eserden biri (diğerleri İbn Yûnus ile Uluğ Bey'e aittir) olma özelliğini taşımaktadır⁴⁵⁷. es-Sufî'nin, Adudüdevle için üç bin dirhem ağırlığında (yaklaşık 10 kg) gümüş bir küre yaptırdığı söylenmektedir⁴⁵⁸.

Adudüdevle'nin hocalarından biri olan Şerif İbnü'l-A'lem (ö. 375/985), önemli bir astronomi ve astroloji âlimi idi. Onun *ez-Zîc* adlı kaleme aldığı bir eseri bulunmaktaydı. İçinde astronomik cetvellerin bulunduğu eser sadece kendi döneminde değil, 646/1248 yılına kadar değerini korumuştur. Adudüdevle plan ve programlarını bu esere dayandırmaktaydı. İbnü'l-A'lem'in, Adudüdevle'den sonra başa geçen Samsâmüdevle döneminde eski itibarına sahip olamadığı söylenmektedir⁴⁵⁹.

Adudüdevle'nin himayesinde astronominin yanında matematik ve geometri alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. Matematikçi Ebü'l-Kasım Antakî (ö. 376/986), bu alanda önde gelen isimlerindendi. Bu zat Adudüdevle nezdinde büyük bir itibara sahipti. el-Antâkî birçok eser kaleme almıştı. *Kitâbu't-Tahti'l-Kebîr fi'l-Hisâbi'l-Hindî, Kitâbu'l-Hisâb ale't-Taht bilâ Mahv, Kitâbu'l-Hisâb bilâ Taht Bel bi'l-Yed, Kitâbu Tefsîri'l-Aritmâtikî* bunlardan başlıcalarıdır. Ayrıca *Kitâb fi'l-Muka'abât* adlı küplere dair bir kitabının olduğu da söylenmektedir⁴⁶⁰.

Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî (ö. 388/998) dönemin en büyük matematik âlimi sayılmaktaydı. O aynı zamanda astronomi ile de ilgilenmiştir. Sarton, el-Bûzcânî'nin dönemini bilim tarihinde "Ebü'l-Vefâ asrı" olarak adlandırmaktadır⁴⁶¹.

⁴⁵⁷ George Sarton, *Introduction to the History of Science*, I, New York 1975, s. 666.

⁴⁵⁸ Güner, *Büveyhîler'den Adudu'-Devle ve Dönemi*, s. 209-210.

⁴⁵⁹ Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara, 1960, s. 107-109; Sarton, a.g.e., s. 666; Güner, s. 210.

⁴⁶⁰ Güner, s. 212.

⁴⁶¹ Sarton, I, 646.

Bir diğerk matematik, geometri ve astronomi âlimi de Ebû Nasr el-Kalvazanî (ö. yaklaşık 372/982) idi. Sayma işleminde Hind metoduna dair *Kitabu't-Taht fi'l-Hisâbi'l-Hindî*'yi kaleme almıştı⁴⁶².

Tıp alanında Adudüddeve zamanında yetişen en büyük hekim Ali b. Abbas el-Mecusî (ö. 383/994'ten sonra) idi. Kendisi nisbesinden de anlaşılacağı üzere aslen İranlı bir ailenin çocuğuydu. Adudüddeve için *el-Melikî* adlı ansiklopedik bir eser yazmıştı. Bu eser *el-Kunnâşu'l-Adudî* veya *Kâmilu Sinâ'ati't-Tıbbiye* adları ile de anılmaktaydı. İbn Sinâ'nın büyük eseri *el-Kânun* yazılıncaya kadar değerk görmüş ve ders kitabı olarak kullanılmıştı⁴⁶³. Sarton'a göre eserin en önemli kısımları diyet ihtisası, tıbbî maddeler ve kılcal damarlar sistemine dair ilk bilgilerin yer aldığı bölümlerdir. Doğumla alakalı edinilen bilgiler de ilk defa bu eserle ispat edilmiştir⁴⁶⁴.

Bir diğerk ünlü tıp âlimi Cibril b. Bahtîşu (ö. 395/1005), Şiraz'da Adudüddeve'nin özel doktorluğunu yapmakla beraber sonradan onun Bağdat'ta inşa ettirdiği "Bimâristân" adlı hastanesinde de görev almıştır. Tıp alanında birçok eser yazmıştır. Bunlar; soru cevap şeklinde beş cilt olarak kaleme alınan *el-Kunnâş el-Kebîr* ile *el-Kunnâş es-Sağîr*, *Risâle fi Asabi'l-Ayn*, *Makale fi Elemi'd-Dimağ bi Muşâreketi'l-Mi'de* adlı eserleridir⁴⁶⁵.

Uzun yıllar Büveyhîlerin hizmetinde çalışmış olan İbn Miskeveyh⁴⁶⁶ (ö. 421/1030)'in Rey'de dünyaya geldiği düşünölmektedir. Büveyhî Emîri Rüküddevle'nin veziri İbnü'l-Amid'in kütüphanecisi ve defterdarı olarak görev aldı. Bu süre içinde hem vezirin ilmî kişiliği hem de kütüphanedeki felsefî eserlerin yoğunluğu onu felsefî ilimlerle uğraşmaya sevk etti. Daha sonra Şiraz'da Adudüddeve'nin hizmetine girerek onun haznedarı ve nedimi olarak çalıştı⁴⁶⁷. Adudüddeve'nin ölümünden sonra da sırasıyla Samsâmüddeve ve Bahâüddeve'nin

⁴⁶² Güner, aynı yer.

⁴⁶³ Güner, s. 206.

⁴⁶⁴ Sarton, I, 677.

⁴⁶⁵ Güner, s. 208.

⁴⁶⁶ Ahmet Ateş, "İbn Miskavayh", *İA*, V/II, 775.

⁴⁶⁷ İbn Miskeveyh'in ilmi ve fikrî yönünün gelişmesinde devrinin âlimleriyle olan ilişkisi ve devlet adamlarının teşviki büyük rol oynamıştır.

hizmetine girdiği söylenmektedir⁴⁶⁸. İbn Miskeveyh aynı zamanda büyük bir tarihçi, edip ve filozof idi. Ahlak felsefesine dair kaleme aldığı *Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathiru'l-A'râk*⁴⁶⁹ adlı eseriyle tanınmaktadır. Eser, doğu İslâm dünyasında bu alanda kendisinden sonra yazılmış kaynakları etkileyen bir kitap olmuştur.

İbnü'l-Amid, vefatına kadar 32 yıl boyunca Rüküddeve'nin vezirliğini yapmıştır. Bunun yanında edip ve şair olan İbnü'l-Amid çok yönlü bir ilim adamı idi. Tefsir ve fıkıh gibi dinî ilimler hakkında pek çok bilgiye sahipti. İbn Miskeveyh'e göre mantık, felsefe, ilâhiyat, geometri ve mekanik gibi ilimlerle de uğraşmıştı. Onun ayrıca kale ve hisarların fethi için ilginç aletler tasarlayıp geliştirdiği söylenmektedir⁴⁷⁰.

Bu dönemde Bağdat, Şiraz, Basra, Rey ve İsfahan şehirlerinde kütüphaneler kurulduğu görülmektedir⁴⁷¹. Ancak maalesef Kirmân'da ne bu tarz kültürel faaliyetlere, ne de o dönemde Büveyhîlere hizmet eden Kirmân menşeli bir âlime rastlanmaktadır.

Büveyhîlere hizmet etmemiş ama o dönemde Kirmân'da yetişmiş bir örnek verilmesi gerekirse İsmâilî dâisi olan Hâmidüddin Kirmânî (ö. 411/1020'den sonra), hayatının büyük bir bölümünü Basra ve Bağdat'ta geçirmiştir. Fâtımî davetinin merkezdeki liderlerince devrinin en bilgili İsmâilî ilâhiyatçısı olarak kabul edilmiş ve Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh devrinde büyük itibar kazanmıştı⁴⁷².

⁴⁶⁸ Mehmet Bayraktar, "İbn Miskeveyh", *DİA*, XX, 202.

⁴⁶⁹ Eserin Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Bkz. İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, trk. trc., Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Ankara 1983.

⁴⁷⁰ K. V. Zettersteen, "Ebu'l-Fazl b. El-Amid", *İA*, V/II, 843; C. L. Cahen, "İbn al-Amid", *EI*, III, 703-704; Ahmet Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebu'l-Fazl", *DİA*, XX, 483-484.

⁴⁷¹ Masudul Hasan, I, 336; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XIV, 226; Merçil, "Büveyhiler", s. 499.

⁴⁷² Farhad Daftary, "Hâmidüddin Kirmânî", *DİA*, XXVI, 64.

SONUÇ

X. yüzyılda hâkimiyet sahasına İran'da başlayan Büveyhoğulları, zamanla güçlenip hilâfet merkezi Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. Kirmân bölgesi ise ilk olarak 324/936 yılında İmâdüddele'nin kardeşi Muizzüddele'yi oraya göndermesinden sonra topraklarına katmak için mücadele ettikleri yerlerden olmuştur. Büveyhîlerin Kirmân'ı fethetmekle, daha önce ele geçirdikleri Fars bölgesinin doğu ve batı taraflarını bu şekilde koruyabileceklerini düşünmüş olmaları muhtemeldir.

Büveyhîlerin kuruluşunda temel askerî güç olarak görülen Deylemlere zamanla Türklerin karışmasıyla hanedan içinde birtakım sorunlar başgöstermiş ve Adudüddele zamanına kadar hanedanın merkezi olan Irak kolunda asayiş sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Devleti meydana getiren Deylemlerin çoğunlukta olmasına rağmen Türk kumandanların zaman zaman hanedan üyeleri üzerinde etkili olmaları dikkat çekici bir durum olmuştur. Hatta Türkler ile Deylemler arasındaki bu çekişmeler emîrlerin bu gruplara karşı farklı bakış açıları kazanmalarına yol açmıştır.

Sâmânîler ile İlyâsilerin bölgedeki hâkimiyetlerinden sonra kalıcı Büveyhî egemenliği Adudüddele zamanında sağlanmıştır. Kirmân'ın merkeze uzak kalışı ve merkezde Türk-Deylem çatışmasının yaşanması bu gecikmenin nedeni olarak görülebilir. O döneme kadar bu hanedanlar arasında sürekli el değiştiren Kirmân, aynı zamanda içinde barındırdığı çeşitli kavimlerin isyanlarına da şahit olmuştur. Özellikle Kufs ve Belûş kavimlerinin yaşam tarzlarının yaratmış olduğu tehlikeli hava, Adudüddele'nin bu kavmi tamamen etkisiz hale getirmesine kadar sürmüştür. Kirmân'da huzurun ve güvenliğin uzun vadede devam etmeyişi, bölgenin hanedanın merkezine olan uzaklığından kaynaklanmıştır. Tayin edilen valilerin yönetimdeki eksiklikleri ya da Adudüddele'nin parlak döneminden sonra hanedan içi iktidar mücadeleleri Saffârîler'in durumdan yararlanmasına yol açmıştır. Saffârîlerin yıpratıcı hamlelerinden sonra Gazneli tehlikesinin baş göstermesi ile Büveyhîler başka yerleri fethetmekten çok topraklarını koruma politikası izlemişlerdir. Bu

durum aslında Büveyhîlerin Kirmân'daki siyasî tarihinde Adudüddavle'nin ölümünden sonra istikrarın tam olarak sağlanamadığını kanıtlamaktadır.

Nitekim, hanedan içinde başlayan iktidar mücadeleleri Kirmân'ın son Büveyhî Emîrleri Kıvâmüddavle ve Ebû Kâlicâr dönemlerinde de devam etmiştir. Öyle ki Kirmân'a hâkim olmak isteyen Büveyhî kardeşlerden Kıvâmüddavle, Gaznelilerin yardımları ile amacını gerçekleştirmiştir. Bu noktada Büveyhîlerin meselelerine başka bir devletin müdahalesi, yabancı güçlere Kirmân'da elde etmek istedikleri fırsatları sunmuştur. Gaznelilerin bu fırsatı değerlendirerek Kirmân'a hâkim olmak istemeleri tüm bu yaşananların sonucudur. Selçukluların tarih sahnesine çıkması ve Gazneliler Devleti'nin geleceğini tehdit etmesi ile Kirmân, Ebû Kâlicâr zamanında tekrar Büveyhî topraklarına katılmıştır. Fakat Ebû Kâlicâr'ın Kirmân'daki hâkimiyeti de fazla uzun sürmemiş, her ne kadar sahip olduğu toprakları gerek Irak'da gerekse güney İran'da süratle genişleyen Selçuklu gücüne karşı korumaya çalışsa da Kavurd'un Kirmân'ı ele geçirmesi ile Büveyhîlerin bölgedeki egemenliği son bulmuştur.

Kirmân, fethedildiği zamandan Selçukluların bölgeyi ele geçirişine kadar birçok tehlike görmüş olsa da Büveyhîlerin elinde kalmayı başarmıştır. Dolayısıyla onlar geniş bir coğrafyada kendi kültürlerini yayan ve uzun yıllar yaşatılmasına önayak olan bir devleti meydana getirenler olarak tarihe geçmişlerdir.

KRONOLOJİ

322/933-934	Mâkân b. Kâkî'nin Muhammed b. İlyâs'ı mağlup ederek, Kirmân'ı Sâmânî topraklarına katması
322/934	Büveyhîlerden İmâdüddeve Ali'nin Şiraz'a girmesi ve Büveyhî Hanedanı'nın Fars kolunun oluşması
323/935	Ziyârîlerden Merdaviç'in Türkler tarafından öldürülmesi
324/936	İmâdüddeve Ali'nin kardeşi Muizzüddeve'yi Kirmân'a göndermesi
19 Aralık 945	Muizzüddeve Ahmed'in Bağdat'a girmesi
348/959-60	Halife el-Mutî'nin Muhammed b. İlyâs'ın Kirmân hâkimiyetini onaylaması
356/967	Muizzüddeve'nin ölümü
356/967-357/968	Muhammed b. İlyâs'ın ölümü
357/968	Adudüddeve'nin Kirmân'a saldırması
357/968	Adudüddeve'nin büyük oğlu Ebü'l-Fevâris Şîrzîl'in Kirmân'a vali olarak tayin edilmesi
360/969-970	Muhammed b. İlyâs'ın oğlu Süleyman'ın Adudüddeve'nin ordusu ile Kirmân'da savaşıması
361/970	Büveyhî ordusunun Cîruft yakınlarında Kufslular, Belûşlular ve Menûcânlılar ile savaşı
361/972	Adudüddeve'nin Belûşlular'a kesin darbeyi indirmesi
364/974	Büveyhîlerin Umman'ı fethi
364/974-75	Muhammed b. İlyâs'ın oğlu Hüseyin'in Adudüddeve'den Kirmân'ı geri alma teşebbüsü ve savaşı kaybetmesi
368/979	Adudüddeve'nin Bağdat'a girmesi
372/983	Adudüddeve'nin ölümü
373/983	Ebü'l-Fevâris Şîrzîl (Şerefüddeve) ile Samsâmüddeve

	arasındaki taht mücadelesi
376/986	Şerefüddeve'nin kardeşi Samsâmüddeve ile yaptığı anlaşmayı bozarak Bağdat'a girmesi
379/989	Şerefüddeve'nin ölümü
380/990	Samsâmüddeve ile Bahâüddeve'nin Şiraz'daki savaşı
382/992	Samsâmüddeve'nin ordusu ile Sâffârîlerden Amr b. Halef'in Sircan'daki savaşı
384/994-995	Halef b. Ahmed'in diğer oğlu Tâhir'in Berdesîr'i kuşatması
388/998	Samsâmüddeve'nin ölümü
389/999	Bahâüddeve'nin Kirmân'a hâkim olması
403/1012	Bahâüddeve'nin ölümü
403/1012	Ebü'l Fevâris (Kıvâmüddeve)'in Kirmân'a tayin edilmesi
408/1017-1018	Ebü'l Fevâris ve Sultanüddeve'nin Fars bölgesindeki savaşı
409/1018-1019	Ebü'l-Fevâris'in Kirmân hâkimiyetinin Halife el-Kadir Billah tarafından onaylanması
417/1026-1027	Ebü Kâlfîcâr'ın Fars'a hâkim olması
419/1028	Kıvâmüddeve Ebü'l-Fevâris'in ölümü
419/1028	Ebü Kâlfîcâr'ın Kirmân'a hâkim olması
422/1031	Gaznelilerin Kirmân'a hâkim olması
425/1034	Ebü Kâlfîcâr'ın Kirmân'ı Gaznelilerden geri alması
431/1040	Dandanakan Savaşı
434/1042-43	Kirmân'a Selçuklu akınlarının başlaması
434/1043	Tuğrul Bey'in Kavurd'u Kirmân'a göndermesi
439/1047	Ebü Kâlfîcâr'ın Tuğrul Bey'e barış mektubu göndermesi
440/1048	Ebü Kâlfîcâr'ın ölümü
440/1048	Kuzey Kirmân'ın Selçukluların eline geçmesi

BİBLİYOGRAFYA

Ahmad, Sayyîd Maqbul, “İbn Hurdâzbih”, *DİA*, XX, 78-79.

Ağarı, Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2003.

Ağırakça, Ahmet, “Büveyhîler Devrinde Türk Kumandanları I-Sebüktegin”, *Belleten*, LIII, S. 207-208, Ankara 1989, s. 608-635.

....., “Emîrû'l-Ümera Tüzün”, *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 119-142.

Aka, İsmail, “Mîrhând”, *DİA*, XXX, 156-157.

Aksu, Ali, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devleti'nin Yıkılışı*, İstanbul 2007.

Alptekin, Coşkun, “Selçuklu Paraları”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 435-591.

Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l Meşrik İle'l-Magrib*, ing. trc. V. Minorsky, trk. trc., Abdullah Duman, Murat Ağarı, İstanbul 2008.

Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib: The Regions of The World a Persian Geography 372 A.H.-982 A.D.*, ing. trc., V. Minorsky, ed., Fuat Sezgin, London 1937.

Anonim, *Tarih-i Sistan*, nşr., Melikü'ş-şuara Muhammed Taki Bahar, Tahran, 1381; ing. trc., Milton Gold, Roma 1976.

Ateş, Ahmet, "Deylem", *İA*, III, 567-573.

....., “İbn Miskavayh”, *İA*, V/II, 775.

Avcı, Casim, “Mesûdî, Ali b. Hüseyin”, *DİA*, XXIX, 353-355.

Aycan, İrfan, Sarıçam, İbrahim, *Emeviler*, Ankara 1993.

Aydın, Hayati, *Gadîr-i Hum*, İstanbul 2001.

- Bakır, Abdulhalik, *Ortaçağ İslâm Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağışı*, Ankara 2000.
-, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Taş ve Toprak Ma'mulleri Sanayi*, Ankara 2001.
-, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara 2002.
- el-Balâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-büldân*, II, trk. trc., Mustafa Fayda, *Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013.
- Bayraktar, Mehmet, *Medler ve Türkler*, Ankara 2013.
-, "İbn Miskeveyh", *DİA*, XX, 201-208.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi: İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, Ankara 1946.
- Bazın, Marcel, "Kirmân", *DİA*, XXVI, 62-63.
- el-Beyhâkî, Ebül-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Tarih-i Beyhâkî*, nşr., Menuçih Danişpejuh, II, Tahran 1376 hş.
- Bilge, Mustafa L., "Hürmüz" *DİA*, XVIII, 497-498.
- Blachere, R., "Yakût Rumî", *İA*, XIII, 357-358.
- Bodur, Fulya, *Türk Maden Sanatı*, İstanbul 1987.
- Bosworth, Clifford Edmund, "The Banû Ilyas of Kirmân (320-57/932-68)", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977.
-, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977.
-, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz: (247/861 to 949/1542-3)*, California 1994.
-, *İslâm Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soy kütüğü El Kitabı)*, trk. trc., E. Merçil, M. İpşirli, İstanbul 1980.

-, “Al-e İlyas” *Iranica*, I, 754-756.
-, “Kufs”, *EI²*, V, 352-353.
-, “Makân b. Kâkî” *EI²*, VI, 115.
-, *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran*,
Edinburgh 1963.
-, “The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-
1217)” *CHI*, V, Cambridge 1968, s. 1-202.
-, “Kawurd”, *EI²*, IV, 807.
- Bowen, Harold, “The Last Buwayhids”, *JRAS*, Cambridge 1929, s. 225-245.
- Bozkuş, Metin, *Büveyhîler ve Şîlik*, Sivas 2003.
- Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trk. trc. Neşet Çağatay,
Ankara 1992.
- Browne, Edward Granwille, *A Literary History of Persia*, I, Cambridge 1956.
- Busse, Heribert, *Chalif und Grosskönig: die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beyrut
2004.
-, “Iran Under The Bûyids”, *CHI*, IV, Cambridge 1993, s. 250-304.
- Büchner, V. F., “Sâsâniler”, *İA*, X, 244-248.
- Bülûşi, İbrâhim b. Ataullah, *Kirmân fi'l-ahdi'l-Büveyhî*, Ebûzabi 2004/1425.
- Cahen, C. L., “Buwayhids”, *EI²*, I, 1350-1357.
-, “İbn al-Amid”, *EI²*, III, 703-704.
- Clot, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, İstanbul 2007.
- Dihhoda, Ali Ekber, “Menûcân”, *Lugatname*, XXVI-A, Tahran 1326 hş, 1333.
-, “Mukran”, *Lugatname*, XXVI-A, Tahran 1326 hş, s. 990.

....., “Casek”, *Lugatname*, X-A, Tahran 1326 hş, s. 52.

Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend, *Ahbârü't-tivâl: İslam Tarihi*, trk. trc., Nusrettin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007.

Doğan, İsa, “Hasan el-Utrûş”, *DİA*, XVI, 356-358.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, haz., Hakkı Dursun Yıldız, III, İstanbul 1986.

Faghihi, Ali Asghar, *Âl'e Buye ve Uzae-i Zaman-i İşan Ba Nemudari Az Zendege-i Merdum An Asr*, İntişarat-i Saba, Tehran 1322 hş.

Farmer, H. G., “Tabl-hâne”, *İA*, XI, 604-610.

Fayda, Mustafa, “Taberî”, *DİA*, IX, 356-358.

....., “Belâzurî”, *DİA*, V, 392-393.

Fazlullah, Reşîdü'd-dîn, *Cami'ü't-tevarih, Selçuklu Devleti*, trk. trc., Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2010.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Gadîr-i Hum”, *DİA*, XIII, 279-280.

Firdevsî, Ebü'l-Kasım Mansur b. Ali el-Firdevsî et-Tûsî, *Şehnâme*, trk. trc., Necati Lugal, I, Ankara 1955.

Fisher, W. B., “Physical Geography”, *Cambridge History of Iran*, I, Cambridge 1968, s. 1-110.

Genç, Süleyman, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasî İlişkileri”, *Türkler*, V, s. 639-658.

Gerdîzî, Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-ahbar*, haz., Rahîm Rezâzâdeh Malek, Tahran 1384 hş.

Günaltay, Mehmet Şemsettin, *İran Tarihi: en eski çağlardan İskender'in Asya seferine kadar*, I, Ankara 1948.

Gündüz, Şinasi, “Nevruz”, *DİA*, XXXIII, 60-61.

Güner, Ahmet, “Muizzüddevlé”, *DİA*, XXXI, 99-100.

....., “Ebû Kâlicâr”, *DİA*, X, 171-172.

....., “İbnü'l-Amîd, Ebu'l-Fazl”, *DİA*, XX, 483-484.

....., *Büveyhîler'den Adudu'-Devle ve Dönemi (338-372/949-983)*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1992.

Hamdullah el-Müstevfî, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini, *Tarih-i Güzide*, nşr., Abdülhüseyn Nevai, Tahran 1387 hş.

....., *Nüzhetü'l kulûb*, haz., Muhammed Debîr-i Siyâki, Tahran 1958/1336 hş.

el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabeddin Yakut b. Abdullah Yakût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut (t.y),

Hamîdullah, Muhammed, “Dineverî”, *DİA*, IX, 356-358.

Handmir, Gıyaseddin Handmir b. Hâce Hümamiddin Muhammed b. Hâce Celaliddin Muhammed, *Tarih-i Habibi's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, II, Tahran 1353 hş.

Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Sosyal-Kültürel İslam Tarihi*, trk. trc., İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, I, İstanbul 1985.

Hasan, Masudul, *History of Islam: (classical period 571-1258 C.E.)*, I, Lahore 1987.

Hey'et, Cevad, “Fars”, *DİA*, XII, 174-176.

Hilâl es-Sâbi, *Rusûm Dar al-Khilâfah*, ing. trc., Elie A. Salem, Beyrut 1977.

Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trk. trc., Salih Tuğ, İstanbul 1980.

Hizmetli, Sabri, “Karmatîler” *DİA*, XXIV, 510-514.

Huart, CL., “Ebû Kâlicâr”, *İA*, IV, 32-33.

....., “Tabes”, *İA*, XI, 601.

- İbnü'l-Belhî, *Farsname*, haz., Reynold Alleyne Nicholson, Cambridge 1962.
-, *Farsname*, ed., Fuat Sezgin, Frankfurt 1993.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el Kâmil fi't-târîh*, trk. trc., Ahmet Ağırakça, İstanbul 1986.
- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Ibn Khallikan's biographical dictionary: Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnaî'z-zaman*, ing. trc., Baron Mac-Guckin de Slane, Beyrut 1970.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Havkal el-Bağdadi, *The Oriental Geography of Ebn Haukal*, trk. trc., William Ouseley; ed., Fuat Sezgin, Frankfurt 1992.
- İbn Hurdazbih, Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah, *el-mesâlik ve'l-memâlik*, trk. trc., Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, İstanbul 2008.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, *Büyük İslâm Tarihi*, trk. trc., Mehmet Keskin, XI, İstanbul 1994.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Maârif*, trk. trc., Hasan Ege, *Nebîler ve Sahabîler'in Sîreti*, İstanbul (t.y).
- İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, *Tecaribü'l-ümem*, frs. trc., Ali Naki Münzevi, Tahran 1376 hş.
-, *Tecaribü'l-ümem: The Eclipse of The Abbasid Caliphate*, IV-V-VI, ing. trc., H. F. Amedroz, D. S. Margoliouth, Oxford 1921.
-, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, trk. trc., Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Ankara 1983.
- el-İstahrî, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhî, *Mesâlikü'l Memâlik*, haz., İrec Efşâr, Tahran 1989.
- İzgi, Cevat, "Kazvînî, Zekeriyâ b. Muhammed", *DİA*, XXV, 160.
- Kabir, Mafizullah, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964.

Kafesoğlu, İbrahim, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-21) ve Tarihi Ehemmiyeti”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Körprülü Armağanı*, Ankara 1953, s. 259-274.

....., “Kavurd”, *İA*, VI, 456-457.

Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi*, İstanbul 2012.

el-Kazvîni, Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Zekeriyâ, *Asârü’l-bilad ve ahbarü’l-ibad*, frs. trc., Muhammed Murad b. Abdurrahman, I, Tahran 1373 hş.

Kazvîni, Kadı Ahmed b. Muhammed Gaffari, *Tarih-i Cihan-Ara*, Tahran 1963.

Kılıç, Ünal, “Vali”, *DİA*, XLII, 492-494.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlük Sistemi”, *Türkler*, IV, 320-336.

Kraemer, Joel L., *İhya-yı Ferhengi Der Ahd-ı Al-i Büveyh : İnsan-ı Girayi Der Asr-ı Rönesans-ı İslami*, frs. trc., Muhammed Said Hanayi Kaşani, Tahran 1375.

....., *Humanism in The Renaissance of Islam: The Cultural Revival During the Buyid Age*, Leiden 1986.

Kramers, J.H., “Kirmân”, *İA*, VI, 815-821.

Köymen, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, *D.T.C.F.D*, XVI, S. 3-4, Ankara 1958, s. 1-65.

Kurt, Hasan, “Tâhirîler”, *DİA*, XXXIX, 403-404.

Kurtuluş, Rıza, “İlyâsîler”, *DİA*, XXII, 167-168.

Lambton, K.S., “Kirmân” *EP*, V, 147-166.

Lockhart, Laurence, *Persian Cities*, London 1960.

Madelung, W., “The Minor Dynasties of Northern Iran”, *CHI*, IV, Cambridge, 1975, s. 198-249.

el-Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Âhsenu't-tekâsîm fî marifeti'l-ekâlim*, frs. trc. Ali Naki Münzevi, II, Tahran 1982.

Margoliouth, D. S., "Hurremiye", *IA*, V/I, 596-597.

Merçil, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, İstanbul 1980.

....., "Gaznelilerin Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", *Tarih Dergisi*, S. 24, 1970, s. 35-44.

....., "Sîmcûrîler II İbrahim b. Sîmcûr", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, İstanbul 1981, s. 91-96.

....., "Yezd" *DİA*, XXXXIII, 510-512.

....., "Saffârîler", *DİA*, XXXV, 464-465.

....., "Büveyhîler" *DİA*, VI, 496-500.

....., "Muhtâcoğulları", *DİA*, XXXI, 50-51.

....., "Ziyârîler", *IA*, XIII, 622-624.

....., "Bahâüddeve", *DİA*, IV, 475-476.

Mesudî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-zeheb*, trk. trc., Ahsen Batur, *Altın Bozkırlar*, İstanbul 2004.

Mirhand, Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin, *Ravzatü's-safa fî sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa*, IV, Tahran 1339 hş.

Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Selçukiyan-ı Kirmân: Tevarihi Âl-i Selcuk*, yay., Martin Theodor Houtsma, Leiden 1886.

Naskali, Esko, "Sâsâniler", *DİA*, XXXVI, 174-176.

Niry, Nasir Sibosady, *İran Kirmân Eyaletinde Göçebe Toplulukların Örf ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, İstanbul 1981.

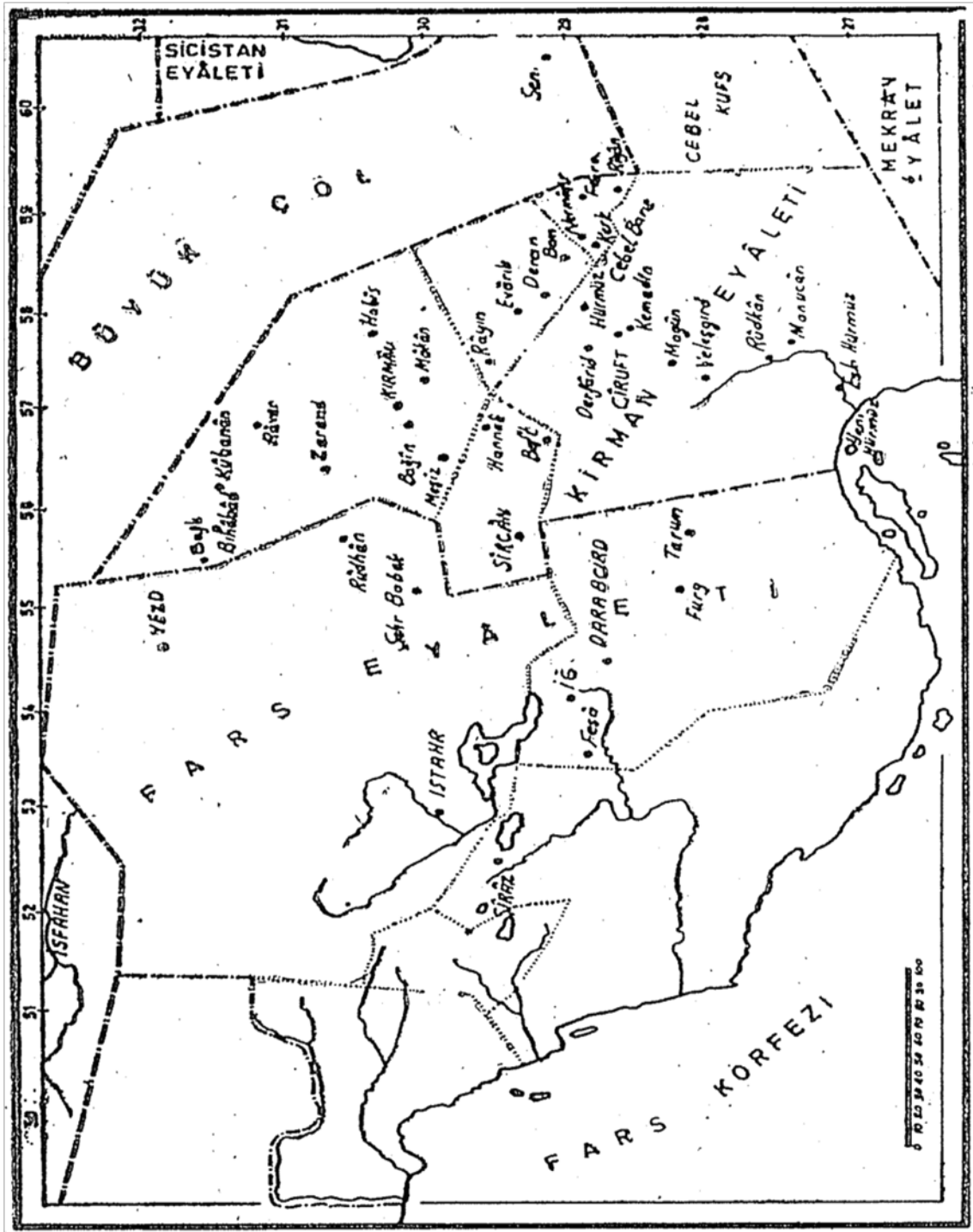
- Nişaburî, Zâhireddin, *Selçukname*, nşr., Mirza İsmail Han Afşâr, Tahran 1332 hş.
- Nizamülmülk, Ebu Ali Kıvamüddin Hasan b. Ali b. İshak, *Siyasetname*, haz., Mehmet Altan Köymen, Ankara 1999.
- Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi*, I, Manisa 2007.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar, İlk Çağ ve Asya-Afrika Devletleri*, III, Ankara 1990.
- Özaydın, Abdülkerim, “Berîdîler”, *DİA*, V, 501-502.
-, “Adudüddeve”, *DİA*, I, 392-393.
-, “Nizâmülmülk”, *DİA*, XXXIII, 194-196.
-, “İbn Hallikân”, *DİA*, XX, 17-19.
-, “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, XV, 454-455.
-, “İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ”, *DİA*, XX, 132-134.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Turco-Iranica Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006.
-, “Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi”, *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, Ankara 2004, s. 155-170.
-, “Vassâf”, *DİA*, XLII, 558-559.
-, “Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî”, *DİA*, XXXV, 19-21.
- Palabıyık, M. Hanefi, “Yeni Bir Türk İslâm Modeli Olarak Gazneliler”, *Türkler*, IV, 512.
- Pottinger, Henry, *Travels in Beloochistan and Sinde*, Karachi 2002.
- er-Râvendî, Muhammed Ali b. Ali b. Süleyman, *Râhat üs-Sudûr ve âyet üs-Sürûr*, trk. trc., Ahmed Ateş, I, Ankara 1957.

- Recebî, Perviz, “Al-e Buye Dar Baghdad”, *Gozareş-i Goftegu*, S. 14,1383 hş., s. 49.
- Sarton, George, *Introduction to the History of Science*, I, New York 1975.
- Sayılı, Aydın, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960.
- Seligsohn, M., “Adududdevle”, *İA*, I, 142-143.
- Sobernheim, M., “Hamdânîler”, *İA*, V/I, 179-182.
- Strabo, *The Geography of Strabo*, ing. trc., Horace Leonard Jones, XV, Cambridge Mass: Harvard University 1961.
- Strange, Guy Le, *The Lands Of The Eastern Caliphate*, London 1966.
- Streck, M., “Batîha”, *İA*, II, 334-339.
- Sykes, Sir Mark Percy, *A History of Persia*, I, London 1930.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1988.
-, “Câmiu't-Tevârîh”, *DİA*, VII, 132-134.
-, “İbn Havkal”, *DİA*, XX, 34-35.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihü'l Mulük, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, trk. trc., Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, I, Ankara 1965.
- Tacabadî, Muhammed Hüdaverdi, *Tarih-i Siyasî İctima-i Kirmân: Az Vurud-e Islam ta Payan-e Al-e Buye*, Kirmân 1386 hş.
- Togan, Zeki Velidi, “Reşîd-üd-dîn Tabip”, *İA*, IX, 705-712;
- Tokmak, A.Naci, “İran”, *DİA*, XXII, 416-424.
- Tolmacheva, Marina A., “İstahrî”, *DİA*, XXIII, 202-203.
-, “Makdisî, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, XXVII, 431-432.
- Usta, Aydın, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul 2007.

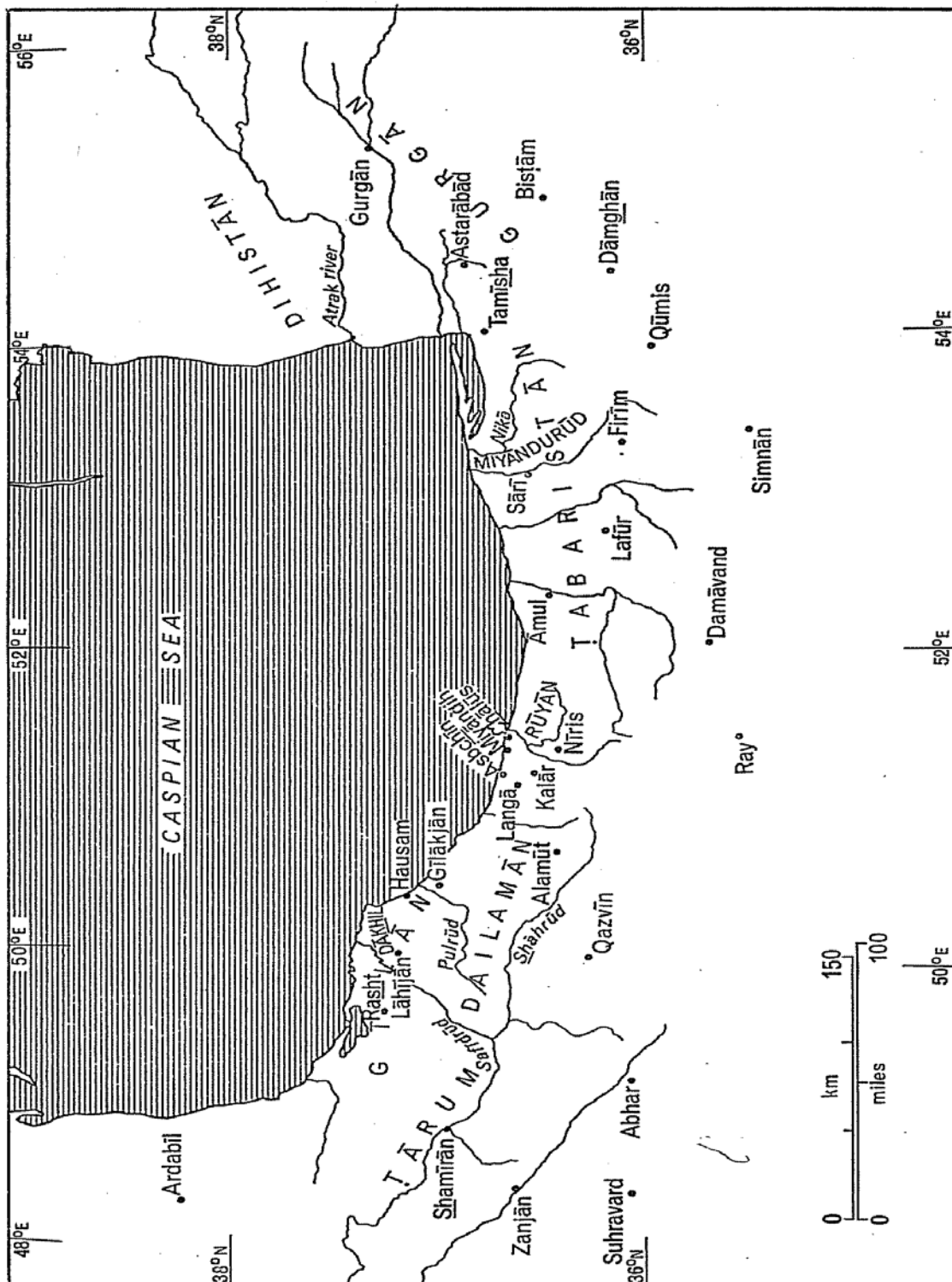
-, “İslâma Geçiş Sürecinde Türk Askerî Teşkilatında Gûlam ve İktâ”,
Türkler ve Askerlik, İstanbul 2009, s. 45-69.
- Vassaf, Şerefeddin Abdullah b. İzzeddin Fadlullah b. Ebu Nuaym Yezdi Şirazi,
Tahrir-i Tarih-i Vassaf, nşr., Abdülmuhammed Ayeti, Tahran 1346 hş.
- Veziî, Ahmed Ali Han, *Tarih-i Kirmân*, Tahran 1961.
- Wellhausen, Julius, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, trk. trc., Fikret Işıltan, İstanbul
1960.
- Wheatley, Paul, *The Places Where Men Pray Together: cities in Islamic lands,
seventh through the tenth centruies*, Chicago 2000.
- Yakubî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Mücamü'l-büldân*, trk. trc. Murat
Ağarı, *Ülkeler Kitabı*, İstanbul 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Aşûra”, *DİA*, IV, 24-26.
- Yazıcı, Tahsin, “Erdeşir”, *DİA*, XI, 284-285.
-, “Deylem”, *DİA*, XI, 263-265.
-, “Mîrhond”, *İA*, VIII, 360-361.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler", *DİA*, I, 31-48.
- Zahoder, B., “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, *Bellekten*, S. 76, s.
491-527.
- Zarrînkûb, Abd al-Husain, “The Arab Conquest of Iran”, IV, *CHI*, Cambridge 1975.
- Zettersteen, K.V., "Büveyhîler", *İA*, II, 843-845.
-, “Samsâmüddeve”, *İA*, X, 170-171.
-, “Ebu'l-Fazl b. El-Amid”, *İA*, V/II, 843.
- Zorlu, Cem, *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyânlar: Ebu Cafer el-Mansur
dönemi*, Ankara 2001.

EKLER

EK-I: HARİTALAR

Harita-I: Fars ve Kirmân eyaletlerinin haritası (Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 389.).

Harita-II: Deylem coğrafyasını gösteren bir harita (W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHI*, IV, Cambridge, 1975, s. 203.).

EK-II: KIRMAN BÖLGESİ RESİMLERİ

Resim-I: Erdeşir Kalesi'ni gösteren bir resim (İbrâhim b. Ataullah Bülûşi, *Kirmân fi'l-ahdi'l-Büveyhî*, Ebûzabi 2004/1425, s. 259.).

Resim-II: Cîruft Nehri'nden bir görünüm (Bülûşi, a.g.e., s. 257.).

Resim-III: Narmasir Kalesi'nden bir görünüm (Bülûşi, s. 274.).

Resim-IV: Bam Kalesi'nden bir görünüm
(<http://wikimapia.org/8317145/Kerman-Province>.).

Resim-V: Bam Kalesi
(<http://www.dejkam.com/iran/kerman/photo.php?ino=5>).

Resim-VI: İbn İlyas Kalesi'nin kuhendizi (Bülûşi, s. 263.).

Resim-VII: İbn İlyas Kalesi'nin sarnıçlarından bir görünüm (Bülüşî, s. 265.).

Resim-VIII: Kalenin havuzunun içerisinden bir görünüm (Bülüşî, aynı yer.).

Resim-IX: Kirmân’da Jabalieh Kubbesi veya Taş Mabet olarak bilinen tarihî yapı.

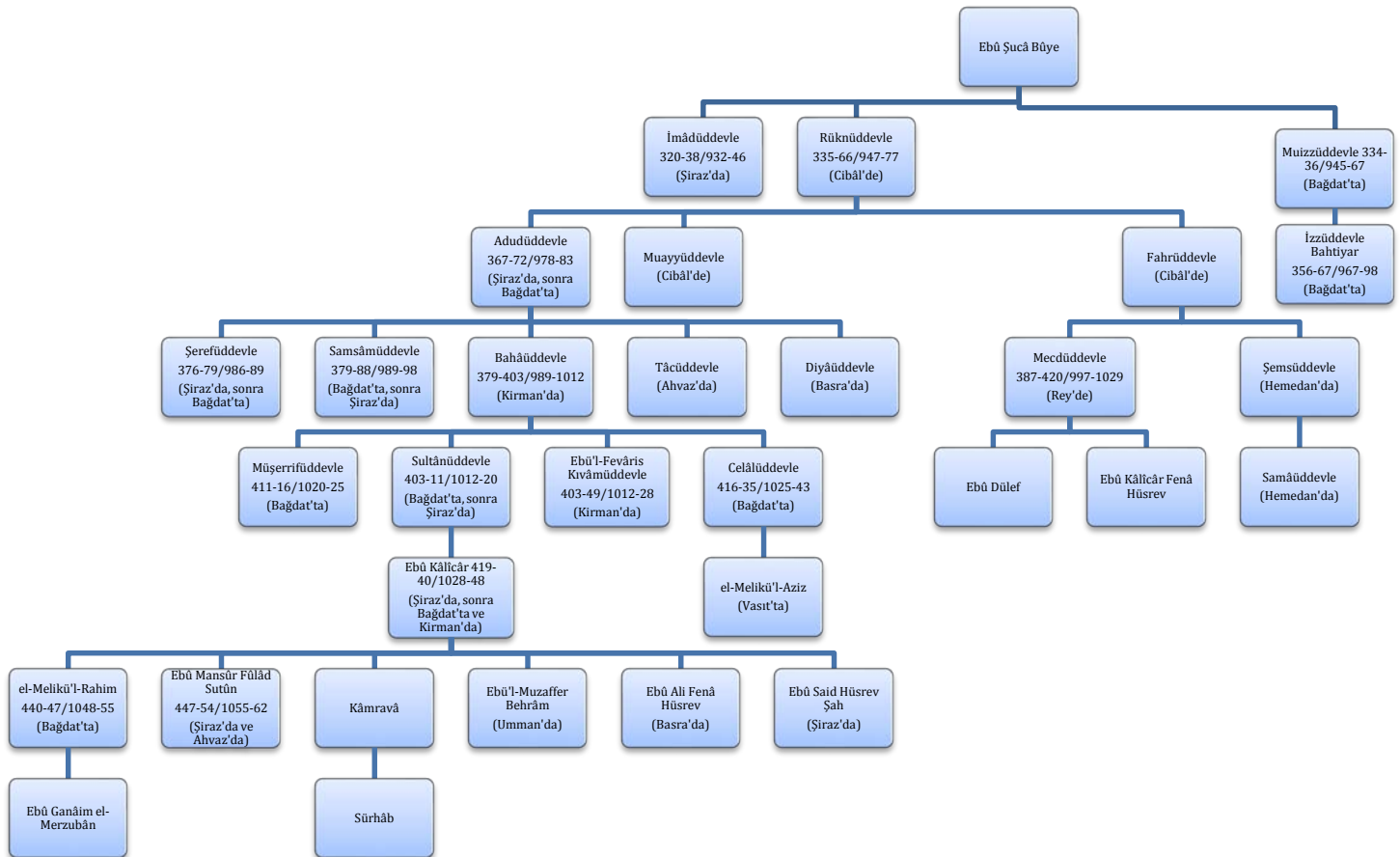
Ne zaman inşa edildiği bilinmemekle beraber mimari tarzından dolayı Sâsânî dönemlerinden kaldığı tahmin edilmektedir. Zerdüştlere bu kubbeyi ibadethane olarak kullandıkları rivayet edilir. Ayrıca Muhammed İbn İlyas’ın da kubbenin onarımında rol oynadığı ifade edilmektedir

(<http://historicaliran.blogspot.com.tr/2009/12/jabalieh-dome.html>).

Resim-X: Kirmân'ın bugünkü görünümü
([http://tr.wikipedia.org/wiki/Kirman_\(%C5%9Fehir\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Kirman_(%C5%9Fehir))).

EK-III: SOYAĞACI

Şekil-I: Büveyhîler Devleti'nin soyağacı (Busse, "Iran Under The Bûyids", s. 285.).

ÖZGEÇMİŞ

Gülhan DUYGUN 05.06.1989 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini 2007 yılında aynı şehirde tamamladı. Lise eğitiminin sonrasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girmeye hak kazandı ve 2011 yılında mezun oldu. Aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans sınavlarını kazandı. Ders dönemine başlamadan önce Farsça öğrenmek için İran'da bulundu. 2012 yılında Çek Cumhuriyeti, Prag'a Erasmus öğrencisi olarak gitti ve orada akademik İngilizce dersleri aldı. 2014 yılında Prof. Dr. Aydın USTA'nın danışmanlığında tez çalışmasına başladı. İyi derecede İngilizce ve Farsça bilmektedir.